

Regionalhistoriske forskningsoppgaver, Agder

En oversikt
redigert av Bjørg Seland

Institutt for religion, filosofi og historie, UiA
Kristiansand 2007

Regionalhistoriske forskningsoppgaver, Agder

Ideer til forskningsemner utformet som prosjektskisser med forslag til problemstillinger og tilnærmingsmåter, og med kort oversikt over forskningsstatus, litteratur og kilder.

Redigert av Bjørg Seland, UiA

i samarbeid med Rådet for *Forskernettverk Agder*:

Anne Tone Aanby (AAks), Kjell-Olav Masdalen (AAks)

Jan Henrik Munksgaard (VAM), Kjell Bråstad (SAK), Berit Eide Johnsen (UiA)

Regionalhistoriske forskningsoppgaver, Agder

Utforskning av landsdelens historie har vært et satsingsområde for historikerne ved Høgskolen i Agder (HiA), en tradisjon som nå kan videreføres ved Universitetet i Agder (UiA). Vi har også gode tradisjoner for samarbeid mellom historikermiljøet ved UiA og fagfolk ved museer og arkiver i begge agderfylkene. Denne oversikten over skisser til regionalhistoriske forskningsoppgaver er blitt til som resultat av et slikt samarbeid.

Prosjektet *Regionalhistoriske forskningsoppgaver* har utspring i *Forskernettverk Agder*. Dette nettverket ble etablert våren 2006 etter samråd mellom historikere ved HiA, Statsarkivet i Kristiansand (SAK), Vest-Agder-museet (VAM) og Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks). Prosjektet har vært basert ved Institutt for historie, HiA og etter omorganisering høsten 2007 ved Institutt for religion, filosofi og historie ved UiA. Bjørg Seland har hatt ansvar for prosjektledelse og redaksjon. Arbeidet ble påbegynt i januar 2007 etter at det var sendt invitasjon til fagfolk ved høgskolen og til alle museer og arkiver i landsdelen, til kulturavdelingene i Aust- og Vest-Agder fylkeskommuner og til medlemmer av Historisk forening (HIFO) Agder.

Målet med prosjektet er å stimulere til forskning på regional historie og kartlegge mulige forskningsoppgaver. Tanken er at oversikten skal tjene som en idébank både for etablerte historikere og for mastergradsstudenter ved UiA. Dokumentet som nå foreligger, må sees som bidrag i en mer omfattende prosess. Rådet for Forskernettverk Agder har et ønske om at skisser som her er presentert, også kan nyttes som grunnlag for framtidig utforming av breiere og mer samordnede forskningsprogram.

Åpen invitasjon til å foreslå prosjekter gjenspeiles i bredde og mangfold, ikke minst når det gjelder kulturhistorie. På den annen side ser vi at viktige områder burde vært bedre dekket; det gjelder både næringslivshistorie og politisk historie. Slike svakheter vil forhåpentligvis bli utbedret gjennom framtidig revisjon av oversikten (se nedenfor). Redaksjonskomiteen har også tillatt en viss variasjon når det gjelder presentasjonsnivå. Noen forslag framstår som gjennomarbeidde projektskisser, andre får tjene som enkelt utformede ideer til prosjekter.

Prosjektet har underlag i to tidligere publikasjoner. I 1986 la en gruppe historikere i samarbeid med Agderforskning fram et ”utkast til program for regional historieforskning på Agder”. Om lag ti år seinere var Bjørn Slettan redaktør for en oppdatert oversikt, *Regionalhistoriske forskningsoppgaver*, som ble trykt i HiAs skriftserie 1997. Den oversikten som nå blir presentert, bygger for en del på disse tidligere publikasjonene, men presenterer også en rekke nye projektskisser. Et verdifullt tilskudd er samlingen av ”arkivbaserte skisser”, dvs. forslag som fagfolk ved SAK og ved Interkommunalt arkiv i Vest-Agder (IKAVA) har utarbeidet på bakgrunn av kildepotensiale i arkivets samlinger.

Oversikten over *Regionalhistoriske forskningsoppgaver* (2007) skal hovedsakelig være tilgjengelig i elektronisk versjon på nettstedene til UiA, SAK, AAks og VAM. I tillegg skal et mindre antall papirkopier være tilgjengelig ved de samme institusjonene. Dokumentet skal etter planen revideres og oppdateres med tre til fem års mellomrom, eller etter behov.

Prosjektet har fått midler fra Norges Forskningsråd og fra HiA under støtteordningen ”små driftsmidler”. Deltakerne i prosjektet har levert forslag og utviklet sine skisser gjennom to arbeidsseminar, holdt på HiA / Gimlemoen, og gjennom redaksjonskomiteens oppfølgende arbeid.

Rådet for Forskernettverk Agder har fungert som arbeidsutvalg og redaksjonskomite: Anne Tone Aanby (AAks), Kjell-Olav Masdalen (AAks) Jan Henrik Munksgaard (VAM), Kjell Bråstad (SAK), Berit Eide Johnsen (UiA) og Bjørg Seland (UiA). Janne Frøysaa (UiA) har stått for utforming av dokumentet i elektronisk versjon.

Kristiansand, november 2007
For redaksjonskomiteen
Bjørg Seland

Økonomisk historie

Prosjekt-nr.	Prosjekt	Kontaktperson, institusjon	Fagområde og periode
Øk-P.1	Utviklingen av de maritime næringer på Agder fra 1680 til i dag	Johnsen, Berit Eide Sætra, Gustav UiA	Økonomisk historie, tidlig nytid og moderne tid
Øk-P.2	Agders bidrag til norsk jernverkshistorie	Molden, Gunnar Næs Jernverks-museum	Økonomisk historie / sosialhistorie, 1600-1900
Øk-P.3	Skogbruk og skogsbygder på Agder, 1500-2000	Slettan, Bjørn, Bjørlin, Inge Manfred AAks	Økonomisk historie, agrarhistorie, tidlig nytid og moderne tid
Øk-P.4	Fra gardting til maskinsamvirke. Endringer i gardssamfunn og gardsorganisasjon	Seland, Bjørg UiA	Økonomisk historie, agrarhistorie, 18-1900-tallet
Øk-P.5	Båtbygging, med vekt på skipsbåter og lettbåter, ca. 1750-2000	Aanby, Anne Tone Hansen, Roald, AAks	Økonomisk historie, tidlig nytid og moderne tid
Øk-P.6	Jern- og stålskipsbygging på Agder 1866 - 1925	Olsen, Thomas Såghus, Svein Vik BDF	Økonomisk historie, teknologihistorie, 18- og 1900-tallet
Øk-P.7	Skipsverft på Agder fra 1925 til nåtid	Såghus, Svein Vik Olsen, Thomas BDF	Økonomisk historie, teknologihistorie, 1900-tallet
Øk-P.8	Sørlandsbyenes småindustri	Olsen, Thomas BDF	Økonomisk historie, industrihistorie, 1900-tallet
Øk-P.9	Skipsleia fra Nordsjøen til Østersjøen	Gjertsen, Karl Ragnar AAks	Økonomisk historie, maritim historie, ca. 1600- 1900

Institusjoner: forkortelser og fullt navn

AAks Aust-Agder kulturhistoriske senter
BDF Bredalsholmen Dokk- og Fartøyvernsenter
IKAVA Interkommunalt arkiv Vest-Agder
RA Riksarkivet
SAK Statsarkivet i Kristiansand
UiA Universitetet i Agder
UiB Universitetet i Bergen
VAM Vest-Agder-museet
 Næs Jernverks-museum
 Setesdalsmuseet

Sosialhistorie / politisk historie

Prosjekt-nr.	Prosjekt	Kontaktperson, institusjon	Fagområde og periode
Sos-P.1	Bondemotstand i Kristiansand stift 1660-1814	Sætra, Gustav UiA	Sosialhistorie / politisk historie, 16-1800-tallet
Sos-P.2	Migrasjon. Arbeidsvandring, utvandring fra og innvandring til Agder fra 1600-tallet til i dag	Johnsen, Berit Eide UiA	Sosialhistorie: demografi, tidlig nytid og moderne tid
Sos-P.3	Bortsetting av barn i fosterhjem og barnehjem - SOS-P.3.1 Barn i forsterhjem, ca. 1870-1950 - SOS-P.3.2 Barnehjem og barnehjemsbarn, ca 1870-1990	Olsen, Thomas BDF Bjørlin, Inge Manfred AAks	Sosialhistorie, 18- og 1900-tallet
Sos-P.4	Fattiggårdene på Agder ca. 1890-1920	Olsen, Thomas BDF	Sosialhistorie, 18- og 1900-tallet
Sos-P.5	De reisende på sørlandskysten	Hundstad, Dag UiB	Sosialhistorie, 18-og 1900-tallet
Sos-P.6	Jordmødre i by og bygd på Agder ca. 1800 - 1920	Stigersand, Anne K.	Sosialhistorie, 18- og 1900-tallet
Sos-P.7	Arbeiderpartiets etablering på Sørlandet	Justvik, Nils M. UiA	Sosialhistorie / politisk historie, 1900-tallet
Sos-P.8	Arbeiderbevegelsen i "den lavkirkelige byen" Kristiansand, ca 1945-2000	Justvik, Nils M. UiA	Sosialhistorie / kulturhistorie, 1900-tallet

Institusjoner: forkortelser og fullt navn

AAks Aust-Agder kulturhistoriske senter
BDF Bredalsholmen Dokk- og Fartøyvernssenter
IKAVA Interkommunalt arkiv Vest-Agder
RA Riksarkivet
SAK Statsarkivet i Kristiansand
UiA Universitetet i Agder
UiB Universitetet i Bergen
VAM Vest-Agder-museet
 Næs Jernverksmuseum
 Setesdalsmuseet

Kulturhistorie

Prosjekt -nr.	Prosjekt	Kontaktperson, institusjon	Fagområde og periode
Kult-P.1	Agders kulturgeografi frem til ca. 1900: byggeskikk	Munksgaard, Jan Henrik VAM, Kristiansand	Kulturhistorie / kulturgeografi, tiden før ca. 1900
Kult-P.2	Agder – region eller grenseland?	Masdalen, Kjell-Olav AAks	Kulturhistorie, middelalder til vår tid
Kult-P.3	Agder i fornalder- sagaene. På sporet av historiske kjerner.	Masdalen, Kjell-Olav AAks	Kulturhistorie / geopolitisk historie, merovingertid / vikingtid
Kult-P.4	Middelalderske steinkirker på Agder	Masdalen, Kjell-Olav AAks	Kulturhistorie: arkitektur, høymiddelalderen.
Kult-P.5	Lovbrudd, konflikthåndtering og rettsutvikling på Agder 1500 – 1820	Sødal, Terje, UiA Bjørlin, Inge M., AAks Gausdal, Ole, RA Løyland, Margit, RA	Kulturhistorie / rettshistorie, tidlig nytid
Kult-P.6	Jacob Aall (1773- 1844)	Molden, Gunnar Næs Jernverksmuseum	Kulturhistorie: biografi, 17- og 1800-tallet
Kult-P.7	Pietistisk hegemoni? Kulturbrytninger på Agder ca. 1870-1940 - Kult-P.7.1 Folkekehøgskolen som kulturell kamparena - Kult-P.7.2 Brytninger mellom bedehuskulturen og den frilynte ungdomslags-kulturen - Kult-P.7.3 Forsamlingshus og samværsskikkar	Seland, Bjørg UiA Aanby, Anne Tone AAks	Kulturhistorie / sosialhistorie, 18- og 1900-tallet
Kult-P.8	Samlingsstader og danseplassar (til ca 1940)	Aanby, Anne Tone AAks	Kulturhistorie: folkeleg tradisjon, 1800- og 1900-talet
Kult-P.9	Regional mediehistorie - Kult-P.9.1 Aviser i Agder-fylkene ca 1840 - 1970 - Kult-P.9.2 Lokale media som	Igland, Alf Kjetil, UiA Seland, Bjørg, UiA	Kulturhistorie: mediehistorie, 18- og 1900-tallet

	1900-tallet		
Kult-P.10	Lystgårdskulturen på Agder ca.1780 - 1830	Nøklebye, Kirsten K.B. VAM, Kristiansand	Kulturhistorie / agrarhistorie, 17- og 1800-tallet
Kult-P.11	Kostholdsundersøkelser og mattradisjoner på Agder ca. 1850 - 2000	Nøklebye, Kirsten K.B. VAM, Kristiansand	Kulturhistorie: mattradisjoner, 18- og 1900-tallet
Kult-P.12	Fra skipsfart til sommergjester – Sørlandskysten på 1900-tallet	Johnsen, Berit Eide UiA	Kulturhistorie / økonomisk historie, 1900-tallet
Kult-P.13	Thorvald Heiberg og heia	Jansen, Leonhard Setesdalsmuseet	Kulturhistorie / økonomisk historie, 1900-tallet
Kult-P.14	Religiøse sang- og musikktradisjoner på Sørlandet 1695-2007	Olsen, Harald UiA	Kulturhistorie: religiøs tradisjon, tidlig nytid og moderne tid
Kult-P.15	Rytmisk musikkmiljø på Sørlandet – skiftende trender og aktører	Hundstad, Dag UiB	Kulturhistorie: musikk 1900-tallet
Kult-P.16	Strandforsvarsanlegg fra andre verdenskrig i Kristiansand og omegn.	Wrånes, Endre BDF	Kulturhistorie: forsvarshistorie / maritim historie, 1900-tallet
Kult-P.17	Utvikling av vitenskaplige metoder for kulturhistorisk dokumentasjon med utgangspunkt i kulturminner og tradert håndverkskunnskap på Agder.	Sørensen, Bjarne Såghus, Svein Vik BDF	Kulturhistorie / dokumentasjonsmetodikk

Institusjoner: forkortelser og fullt navn

AAks Aust-Agder kulturhistoriske senter
BDF Bredalsholmen Dokk- og Fartøyvernsenter
IKAVA Interkommunalt arkiv Vest-Agder
RA Riksarkivet
SAK Statsarkivet i Kristiansand
UiA Universitetet i Agder
UiB Universitetet i Bergen
VAM Vest-Agder-museet
 Næs Jernverks-museum
 Setesdalsmuseet

Arkiver med kildepotensiale

Prosjekt-nr.	Depotinstitusjon	Arkivfaglig kontakt	Arkiv, tidsrom	Fagområde
Arkiv-P.1	Statsarkivet i Kristiansand (SAK)	Lian, Oddleif	Kristiansand tukthus 1789-1876	Sosialhistorie / politikk
Arkiv-P.2	Statsarkivet i Kristiansand (SAK)	Lian, Oddleif	Kristiansands brennevinssamlag 1871-1917	Sosialhistorie / økonomisk historie
Arkiv-P.3	Statsarkivet i Kristiansand (SAK)	Bråstad, Kjell J.	Kristiansand Kvinneråd 1914-1990	Sosialhistorie / kjønnshistorie, politikk
Arkiv-P.4	Statsarkivet i Kristiansand (SAK)	Bråstad, Kjell J.	Kristiansands Totalavholdslag, DNT 1874-1990	Sosialhistorie / politikk
Arkiv-P.5	Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKAVA	Raustøl, Bård	Mandal kommunale elektrisitetsverk 1904- ca.1975	Økonomisk historie / politikk
Arkiv-P.6	Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKAVA	Raustøl, Bård	Forsyningsnemnder, ulike kommuner 1939-ca.1955	Sosialhistorie
Arkiv-P.7	Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKAVA	Raustøl, Bård	Fattigvesenet, ulike kommuner ca.1750-1940	Sosialhistorie / politikk
Arkiv-P.8	Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKAVA	Raustøl, Bård	Flekkefjord havnearkiv 1830-1965	Økonomisk historie
Arkiv-P.9	Interkommunalt arkiv Vest-Agder IKAVA	Raustøl, Bård	Skolevesenet, ulike kommuner ca.1750-1965	Kulturhistorie / politikk
Arkiv-P.10	Statsarkivet i Kristiansand (SAK)	Tronstad, Roger	Ulike arkiver vedr. "de reisende" 1865-1910	Sosialhistorie

Institusjoner: forkortelser og fullt navn

SAK Statsarkivet i Kristiansand
IKAVA Interkommunalt arkiv Vest-Agder

ØK-P.1 *Utviklingen av de maritime næringer på Agder fra 1680 til i dag**

Kontaktpersoner	Berit Eide Johnsen og Gustav Sætra
Institusjon	Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode	Økonomisk historie, 1680- i dag

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Selv om Agder har hatt en framtreddende stilling når det gjelder maritime næringer, mangler fortsatt en større, samlet framstilling av landsdelens sjøfartshistorie. Prosjektet dreier seg om utviklingen av de maritime næringene på Agder i et langt tidsperspektiv: Det gjelder skipsfart, rederivirksomhet, skipsbygging og reparasjons-virksomhet, meglervirksomhet, leverandørindustri, skipskreditt og skipsassuransse, sjømanns-organisasjonene og de andre organisasjonene, oljevirksomheten så vel som fiske, fangst og kystkultur i vid forstand.

Prosjektet vil dreie seg om teknologisk utvikling (som utviklingen fra seil til damp og motor) og om konjunkturutvikling (oppgang og kriser). Fokus bør være på særtrekk ved regionen i komparativt perspektiv, eksempelvis de store endringene internasjonalt som på 1900-tallet førte til sterk internasjonalisering, større skip og færre sjøfolk fra regionen.

Forskningsstatus

Det finnes en rikholdig samling bøker og artikler om sørlandsk skipsfart, bl.a. av Birger Dannevig og Johs. Seland. Særlig har sørlandsk skipsfart fra 1850 og fram til ca. 1940 fått stor oppmerksomhet. Den eldste perioden (fra 1680 og fram til 1850) og siste del av 1900-tallet fram til i dag er i stor grad et uutforsket felt. Av nyere arbeider kan vi nevne Berit. E. Johnsens doktorgradsavhandling om sørlandsk skipsfart fra seil til damp og motor (i bokform 2001) og Gustav Sætras to rederihistorier, om A.J. Mørlands rederi (1991) og om O.T. Tønnevolds rederi (under utgivelse, 2007) samt hans bok om Aust-Agders sjøfartshistorie (under utgivelse, 2007)

Problemstillinger, tema og tilnæringsmåter

- Den sentrale problemstillingen er å påvise hvorfor Agder i perioder lyktes innen skipsfarten, og hvorfor landsdelen i andre perioder mislyktes. Var det forhold innen landsdelen som var årsak til dette, eller skyldtes det nasjonale eller internasjonale forhold?
- Hva særpreget utviklingen av Agders maritime næringer?
- Hvordan var utviklingen av sørlandske maritime næringer i komparativt perspektiv, i nasjonal og internasjonal sammenheng?
- Hva betydde støttenæringer som for eksempel skipskreditt, skipsforsikring, meklervirksomhet og maritime organisasjoner for utviklingen av skipsfarten?

Prosjektet bør legges opp som komparative undersøkelser i nasjonalt og internasjonalt perspektiv. Det vil også bli lagt vekt på sammenligning innenfor landsdelen. For seneste fasen kan også intervjuer være aktuelt. I første omgang er det listet opp fem ulike temaer en kan fordype seg i. Flere temaer kan føyes til avhengig behov og interesser. De fem temaene er:

- *Kvinner i skipsfart* som eiere (dvs. skipsredere), som sjøfolk på 1900-tallet, som bønder og i arbeidslivet for øvrig når mannen var på sjøen
- *Skipsfarten og kapitalakkumuleringen i landbruket*. Aktuelle relasjoner er bonde – sjømann,

- *Skipsmeglerens rolle overfor sørlandsrederiene 1680 - 2007* med hovedfokus på endring over tid, fra seilskutetida og framover. Når det gjelder tida fra 1960-årene og framover ser vi en løsere forbindelse mellom fraktoppdrag: kjøp og salg av skip, meglernes eierinteresser i rederiene, rederienes eierinteresser i meglerfirmaene og når det gjelder styrerepresentasjon og innflytelse i rederier og meglerfirmaer
- *Skipsfarten og foreningsdannelsene 1830-1950*: Redernes foreninger (reder / rederiforeningene, assuranseforeningene), sjøfolkenes foreninger (offiserenes og mannskapenes), andre foreninger som sjømannsmisjon, understøttelsesforeninger osv
- *Tolldistriktene og sjøfarten 1680-2007*: Byene og sjøfarten, bygdene og sjøfarten

Kilder

Utgangspunktet vil for flere av de nevnte temaene være trykt materiale, for eksempel rederihistorier og statistikk. I andre tilfeller blir det nødvendig med arkivstudier. Aktuelle arkiver er rederiarkiver og arkiver etter maritime aktører innenfor skipsbygging, skipskreditt, skipsassuranse, skipsmegling, havnevesen og sjømannsorganisasjoner. Nasjonale arkiver, f.eks. for Det norske Veritas. Aviser. Offisiell statistikk. (Se også P 2, Slettan 1997, underpunktene 4-14).

Det fins store arkivmengder både hos privatpersoner og hos bedrifter i landsdelen. Dessuten er det både private og offentlige arkiver ved Statsarkivet i Kristiansand (SAK) og arkivet ved Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks) samt ved museene på Agder. Materiale fins også i riksarkivene i Stockholm og København og ved landsarkivet i Gøteborg. I tillegg fins det en mengde trykt statistikk og litteratur, som biografier, slektshistorier, rederihistorier og bedriftshistorier.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Prosjektet er svært omfattende. Det vil være nødvendig å belyse ulike temaer gjennom avgrensede del- og punktundersøkelser. En samordning av delprosjektene kan munne ut i en mer omfattende analyse av landsdelens sjøfartshistorie. Mulige samarbeidspartnere er rederinæringen, rederiforeningene og maritime aktører i landsdelen, samt forskere ved prosjektet *Norsk skipsfarts historie* under ledelse av professor Even Lange, (finansiert av Norges rederiforbund) og andre forskningsmiljøer for maritim historie i Norge og i utlandet.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling. Her er mye stoff som kan gi et godt utgangspunkt for museumsutstillinger

* Se også P.2 i Slettan (red.) 1997

ØK-P.2 *Agders bidrag til norsk jernverkshistorie**

Kontaktperson	Gunnar Molden
Institusjon	Næs Jernverksmuseum
Fagområde og periode	Økonomisk historie / sosialhistorie, 1600-1900

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Jernverkene var en av de nye næringene som vokste fram på 15/1600-tallet og som satte sitt preg på det norske samfunnet i tidlig nytid. Virksomheten var med på å legge grunnlaget for den moderne industriutviklingen. Jernverkene var egne samfunn i samfunnet, samtidig som de hadde sterke bånd til bondesamfunnet i nærområdet og handels- og sjøfartsvirksomheten i byene og langs kysten.

En betydelig del av den norske jernverksvirksomheten foregikk i og i nærheten av Agderområdet. Mesteparten av all malm som ble brukt ved norske jernverk i gammel tid kom fra gruver i arendalsdistriktet. Gjennom tidene fantes det fem jernverk i området – Barbu ved Arendal, Baaseland/Næs ved Tvedestrand, Egeland ved Risør, Froland ved Arendal og Vigeland ved Kristiansand. Særlig i Aust-Agder, og også i nabofylket Telemark, satte jernverksdriften et sterkt preg på samfunnsforhold og økonomi.

Forskningsstatus

Ingeborg Fløystad har i tillegg til sin doktoravhandling om arbeidernes levekår ved Baaseland / Næs Jernverk 1725-1807 (UiB 1980), skrevet en rekke artikler innenfor dette feltet. Det har også vært skrevet noen hovedoppgaver med tilknytning til jernverkene i regionen: Anne-Hilde Nagel om Frolands Verks privilegier (UiB 1974), Svein Vik Såghus om Hans Smith og Lofthusreisinga (UiB 1999) og Hans Kristian Helseth om teknologi ved Næs Jernverk (NTNU 2001). Nyere forskning blir presentert i Næs Jernverksmuseums tidsskrift *Fortuna*. Et standardverk om norsk jernverkshistorie generelt er Arne-Nygård-Nilssen, *Norsk Jernskulptur*, I-II (1944). På mange områder er det likevel fortsatt ønskelig med ny forskning.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Jernverksdriftens rolle i det norske samfunnet på 16-, 17- og 1800-tallet. Virksomheten ved jernverkene var omfattende og mangfoldig og både helheten og de mange del-elementene i dette "systemet" egner seg som forskningsoppgaver. Eksempel på overgripende tema: trekullbrenningen på Agder og dens betydning for bondeøkonomien, transporten av malm fra arendalsgruvene til jernverkene østpå, gruvevirksomheten i arendalsdistriktet. Eksempel på spesialiserte oppgaver: en verkshistorie i et utvalgt tidsrom, en jernverkseiers rolle, forhold mellom bonde og verk, ovnsdesign ved et eller flere verk.

Kilder

Verksarkiver, bl.a. ved Aust-Agder Kulturhistoriske Senter, Statsarkivet på Kongsberg og Riksarkivet. Offentlige arkiver (f.eks. materiale etter Overbergamtet/bergamtet på Kongsberg). Ovnssamlinger ved flere museer.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Forskningen innen dette feltet er en del av Næs Jernverksmuseums kontinuerlige arbeid, hvor det samarbeides nært med andre faginstanser, f.eks. Bergverksnettverket, Norsk Bergverksmuseum.

Formidling

Faglige artikler, populærfaglig formidling. Publisering kan skje i Jernverksmuseets tidsskrift *Fortuna*, i skriftserie eller på museets hjemmeside.

* *Se også P.6 i Slettan (red.) 1997*

ØK-P.3 *Skogbruk og skogsbygder på Agder, 1500-2000**

Kontaktpersoner	Bjørn Slettan (pensjonert, HiA), Inge Manfred Bjørlin
Institusjon	Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)
Fagområde og periode	Økonomisk historie, agrarhistorie, 1500-2000

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Skogbruket har og har hatt en sentral plass i Agders næringsliv fra 1500-tallet til i dag. Det er også med på å prege bildet av Agder som region. Eierforhold er viktig i den forbindelse. For det første eies det meste av selveiende bønder; de har altså herredømme over hogst og salg av egen skog. For det andre er det få virkelig store skogeiendommer. De aller fleste gårdsbruk har skog. For den enkelte bonde har derfor jord og skog gått inn i en totaløkonomi, der det til enhver tid har vært en vurdering hvor en hadde mest igjen for å satse. Deler av den ytterste kyststripen (Lista) var skogfattig. Men også verftsindustri og skipsfart var avhengig av trelasten fra innlandet. Skogbruk og trelasthandel var det viktigste grunnlaget for framveksten av Agder-byene, og var spesielt viktig under hele seilskuteperioden.

Etter andre verdenskrig har skogbruket endret seg sterkt med hensyn til teknologi og arbeidsmetoder. Det var nærmest en full omveltning bare i tidsrommet 1960-1980, da man gikk fra manuelt skogbruk med øks, sag og hest til et skogbruk basert på motorsag, traktor og hogstmaskin. Dette virket ikke bare inn på den enkelte skogsarbeiders hverdag, men også på hele samfunnet / skogsbygda. Disse endringene får man et godt bilde av blant annet gjennom bladet *Skogeieren* for etterkrigsperioden.

Det er enighet om skogbrukets viktige rolle for Agder, for utviklingen av bygdene og byene, for skipsbygging og for eksport. Et mål bør være å underbygge, eventuelt modifisere påstander om denne viktige rollen med mer eksakte resultater og mer målbare størrelser. Forskning for Agder konsentrerer seg ofte om kysten og sjøfarten, og skogbruket gis verdi ut fra hvor viktig næringen har vært for sjøfart og eksport. Det bør være et mål å se på skogbruket og skogbrukets teknologiske utvikling i forhold til innlands- og skogsbygdene i seg selv.

Forskningsstatus

Forholdsvis lite er skrevet om skogen i et regionalt perspektiv. Forstkandidat Andreas Vevstad har skrevet bøkene *Agderskog* (jubileumsbok for Agder skogeigarlag, 1998), *Skogen i Aust-Agder frå Skagerrak til fjellet* (1995) og et jubileumsskrift for Nidarå tømmermåling (1980). Noe stoff om Agder fins i landsdekkende oversikter: Stein Tveites artikkel "Skogbrukshistorie" i *Skogbruksboka* bind 3 (1964), og J. K. Sandmo: *Skogbrukshistorie* (1951). Ellers er det mest spesialarbeider om fløting og trelasthandel, og en rekke små jubileumsskrifter. Få historikere har ofret temaet spesiell oppmerksomhet.

En mangel ved eksisterende litteratur, for eksempel i bygdebøkene, er at jordbruk og skogbruk behandles i atskilte kapitler, slik at kombinasjonen, som er så typisk for Agder, kommer dårlig frem. Et unntak er Gabriel Øidnes undersøkelse av et bestemt område i hans bidrag i boken *Det tidligere Mandal prestegjeld* (1969), der han kommer frem til at jord og skog på 1950-tallet bidro omtrent 50/50 til bøndenes årsinntekt. Det mangler også forskning for Agder på den store teknologiske endringen som foregår meget raskt spesielt fra 1950-60-tallet og 10-20 år fremover i tid.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

1500-1945: Eiendomsforhold og totaløkonomi

Hvordan har eiendomsforholdene endret seg over tid, og hvordan har eiendomsforholdene hengt sammen med makt? Hvordan har bidragene til totaløkonomien fra jord og skog vært på ulike tidspunkt? Agder, og særlig Vest-Agder, var nesten enerådende på stavproduksjon, hvorfor? Har det eksistert en skogsarbeiderklasse på Agder? Andre tema: overgang til salg av råvare, sentralisering (mindre foredling på gårdene, større sagbruk og treforedlingsindustri), forholdet mellom bonde og borger, sagbruksindustriens teknologi, forholdet mellom eksport og innenlands salg, forbruk på gården / i bygda, tømmerfløting, andre transportformer.

1945-2000: Teknologisk og sosial endring

Hvor raskt ble ny teknologi tatt i bruk på Agder i forhold til andre deler av landet? Hvordan ble ny teknologi i skogbruket tatt i mot? Hvilken innvirkning har den nye teknologien og endringen av skogsarbeiderens arbeid hatt på skogsbygdene på Agder? Har den teknologiske utviklingen endret skogsarbeiderens syn på skogen (f.eks. fra natur til økonomisk ressurs)?

Det er en lang periode og et stort tema som berøres. Hovedtema før 1945 vil være eiendomsforhold og økonomi. På grunn av kildesituasjonen vil det være mest aktuelt å bruke kvantitativ metode i forhold til for eksempel matrikkelforarbeider og ulike tellinger. I perioden etter 1945 er det teknologi og sosial endring som er hovedtema. Der vil det være interessant å se på tekster som sier noe om hvordan skogsarbeideren opplever forholdene og endringene, eller hvordan samfunnet ser på skogsarbeidet og skogsbygda.

Kilder

Forordninger/lover, tollister, sagbrukskommisjonen 1688 (Riksarkivet), tingbøker, matrikkelforarbeider, amtmennenes femårsberetninger, Eilert Sundts beretninger, bygdebøker, årsskrifter, kommunale arkiver, privatarkiver fra sagbruk og skogbruk, skogbruksselskaper og skogeierlag, bladet *Skogeieren*, andre skogbruksblader.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Dette er et stort problemområde der det vil være aktuelt med delundersøkelser som tilpasses tematiske og tidmessige avgrensinger. Arbeidet kan utføres enten av enkelthistorikere eller i større nettverk. Aktuelle samarbeidspartnere: Norsk Skogmuseum på Elverum og professor Ingar Kaldal (NTNU), som for tiden (2007) arbeider med *Skogskulturar i globalt perspektiv* og tidligere har bidratt til *Skogsliv – kulturelle prosesser i nordiske skogsbygder*.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling, bl.a. med mulighet for utstilling

* Se også P.7 i *Slettan (red.) 1997*

ØK-P.4 *Fra gardting til maskinsamvirke. Endringer i gardssamfunn og gardsorganisasjon**

Kontaktperson Bjørg Seland
Institusjon Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode Økonomisk historie, agrarhistorie, 18-1900-tall

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Gardsmøte-ordninger har eksistert som mer eller mindre permanente institusjoner i mangbølte tun, der teigblanding og fellesskap på eiendoms- og / eller forvaltningsplan har krevd at oppsitterne hadde et nært samarbeid. Formalisert gardsorganisasjon, med lederverv og fast møteordning, er i vestre del av Vest-Agder kjent under navn som ”gardting” og ”markjeting”. De fleste steder later det til at samarbeid mellom granner har vært løsere organisert.

Etter hvert som teknisk og økonomisk utvikling har virket inn på driftsformene, er nye samarbeidsordninger blitt introdusert. Det kan gjelde fellesbeite, maskinsamvirke, avløserordninger og andre typer nabosamarbeid.

Det er et mål i seg selv å kartlegge gardsorganisasjoner i eldre og nyere tid; det gjelder både formaliserte ordninger og løsere samarbeidsformer. Mer nærgående undersøkelser av ulike samarbeidsformer vil gi utvidet kunnskap om økonomisk og sosial samhandling i gards- og bygdesamfunn opp mot vår egen tid.

Forskningsstatus

Gardsorganisasjon er lite undersøkt, både for tida før de store utskiftingene og for nyere tid. Generell innføring i eldre gardsskipnad og gardsorganisasjon gir Kristian Østberg i bd V av verket *Norsk bonderet. (Sedvaner i granneforhold)*. Oslo 1928). Generell kunnskap om forhold på Agder er å finne i Hans Trys studie av landbruket i Søgne på 1800-tallet: *Gardsskipnad og bondenæring. Sørlandsk jordbruk på 1800-talet*. Bergen 1969.

Det fins noen få faglige studier av gardsorganisasjon fra vestre Agder: En studie av eldre gardsorganisasjon på Lista er levert som studentrapport ved Norges landbrukshøgskole 1984, (Hovedkurs i regional planlegging, arealforvaltning og eiendomsutforming). Empiri fra Lista danner grunnlag også for Torunn Marie Løne Vinjes hovedoppgave om gardsstyre i klyngetun, ved Institutt for planfag og rettslære, Norges landbrukshøgskole 1991. Etnologen Rigmor Frimannslund har presentert en studie av gardsorganisasjon på garden Djupvik i Nes sogn, Vest-Agder: *Farm Community and Neighbourhood Community. The Scandinavian Economic History Review*, Vol.IV, 1956. Bjørg Seland's hovedoppgave i historie (UiB 1986), inneholder en nærstudie av gardtinget på Austad i Nes sogn, Vest-Agder, i bokform i 1988: *Fellesskap og foreningsvekst. En undersøkelse fra Nes sogn, Vest-Agder, ca. 1850-1900*. I en studie fra 1994 søker Bjørg Seland å kartlegge fastere former for gardsorganisasjon på Agder og i vestlandsfylkene: *Gardtinget. En norsk landsbyorganisasjon*. Agder distriktshøgskoles skriftserie nr. 75 / 1994.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Så langt det er mulig, ville det være interessant å få kartlagt utbredelsen av og virkefeltet for eldre gardsorganisasjon. Det gjelder gardting-ordninger så vel som løsere former for samråd og samarbeid mellom granner i samme tun. Videre er det et mål å kartlegge utbredelse og

virkefelt for nyere samarbeidsformer mellom gardbrukere innenfor et mer eller mindre omfattende nabolag, knyttet til f.eks samdrift og maskinsamvirke.

- IFSK-materialet og andre kilder (se nedenfor) kan utnyttes for mer systematisk undersøkelse av eldre gardsorganisasjon. Det kan være hensiktsmessig å utarbeide kriterier for formalisering på ulike nivå. Et slikt arbeid kan danne grunnlag for en typologi over ulike organisasjonsformer.
- Nærstudier av enkeltorganisasjoner kan vise utvikling over tid – bl.a. hvordan teknisk utvikling og økonomisk omstilling virker inn på gardssamfunn og samarbeidsformer
- På bakgrunn av internasjonal faglitteratur (se oversikt i Seland 1994), bør det kunne foretas mer systematisk komparasjon mellom norsk gardsorganisasjon og europeisk landsbyorganisasjon. Det kan være aktuelt å sammenligne ulike forhold, som organisasjonens kompetanse, lederskap, møteform og ritualer.

Kilder

En spørre-undersøkelse som institutt for sammenlignende kulturforskning (IFSK) gjorde på 1940- og 50-tallet, gir kjennskap til enkelte gardting og andre typer gardsorganisasjon på Agder (Delundersøkelsene "Gards- og grannesamfunnet" og "Gardskipnad", svarmaterialet fins på Riksarkivet). I heldige tilfeller kan en komme over gardsprotokoller. Tinglyste overenskomster (semjer) kan også gi verdifull informasjon. Enkelte bygdebøker og lokalhistoriske publikasjoner inneholder informasjon om gardsorganisasjon (se litteraturliste i Seland 1994). I vid utstrekning vil en måtte bygge på muntlige kilder. Her vil nok forskere i vår tid være for seint ute når det gjelder den eldste gardsorganisasjonen, selv i bygder med sein utskifting. For nyere ordninger vil kildesituasjonen være mer åpen. Lokale landbrukskontor kan i mange tilfeller sitte inne med relevant informasjon.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Grunnlag for delstudier, tematisk og / eller geografisk avgrenset, gjerne profilert mot hverandre i komparasjon.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling

* *Revidert versjon av prosjektet P. 16, Slettan (red.) 1997*

ØK-P.5 *Båtbygging, med vekt på skipsbåter og lettbåter, ca. 1750-2000*

Kontaktperson	Anne Tone Aanby (i samarbeid med Roald Hanssen)
Institusjon	Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)
Fagområde og periode	Økonomisk historie, tidlig nytid og moderne tid

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Båtbygging har lange tradisjoner på Agder. Eilert Sundt nevner i boka *Om Husfliden i Norge* (1867) at båtbygging utviklet seg til å bli en særlig viktig næring for enkelte bygdelag på Agder som en følge av at hollenderne kjøpte opp skipsjoller for videresalg når de var i Norge for å laste trelast og stein. Da hollenderhandelen opphørte i Søgne, stagnerte næringa og mange Søgneredere kjøpte etter hvert skipsbåter fra Grimstadtraktene. Sundt følger opp med å beskrive utvikling og produksjon av Søgnebåten, og den spesielle omsetningsformen av båter som han kalte ”Bådfabrikken i Grimstad”. Her ble ferdigbygde båter levert til forretningsfolk i Arendal for videresalg.

Tradisjonell båtbygging har vært konsentrert til det vi i dag vil kalle næringsklynger, bygdelag som utviklet næringa til en spesialitet. Å få en oversikt over båtbygging som næring, byggemåter / konstruksjon, produksjonsmåter og salg av båter er viktig kunnskap om Agders historie. Men spesielt utfordrende er det å se om spesialiseringa innen båtbyggernæringa også gikk så langt at den enkelte båtbyggeren bare konsentrerte seg om visse båttyper. Hadde dette i tilfelle sammenheng med profesjonelle oppkjøpere og utvikling av kommisjonshandel slik hollenderne drev på 1700-tallet og forretningsfolk i Arendal drev på 1800-tallet?

For å bygge skipsbåter og losbåter kan vi i utgangspunktet tenke oss at kommisjonæren ville stille krav til byggemetode og konstruksjon ut fra sikkerhetsmessige hensyn. Vi vet dette skjedde med ”dekkede losbåter”, som kommandør Peder Norden Sølling fikk laget tegninger til omkring år 1800. Om skipsbåten – livbåten – har vi lite kunnskap, til tross for at disse båttypene ble en spesialitet for Agder. Særlig gjelder dette den tidlige produksjonen av skipsbåter og livbåter for et hjemmemarked i seilskutetida, men også produksjon og omsetning for et større marked både nasjonalt og internasjonalt. Også overgangen til å bygge livbåter i lettmetall og senere plast, er et viktig forskningsområde i Agders samtidshistorie.

Forskningsstatus

I bøkene *Paa havet* (1865) og *Om Husfliden i Norge* (1867) pekte Eilert Sundt på ulike båtbyggingstradisjoner i Norge. Han beskrev flere båttyper fra Agder, men i Grimstad hadde han også lagt merke til en spesiell omsetningsform som han kalte ”Bådfabrikken i Grimstad”. Arne Isaksen har i sin avhandling *Regional næringsutvikling og framvekst av spesialiserte produksjonsområder* (UiO 1994) problematisert fenomenet næringsklynger i forhold til plastbåtindustrien i Aust-Agder. Roald Hanssen samlet inn tradisjonsmateriale omkring trebåtbygging på 1900-tallet i Aust-Agder, og presenterte resultatet i *Livet i båtbua* (1997). Anne Tone Aanby har i *Bygdebok for Fjære, Krogen krets* (1997) sett på framveksten av Krogen i Fjære som ei båtbyggerbygd fra 1700-tallet og fram til vår tid. Årbok 2004 for Vest-Agder fylkesmuseum, *Vår barndoms have*, er temanummer om småbåter i Vest-Agder, med artikler av Jan C. Rosenlund, Tore B. Johansen og Jostein Andreassen.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Gjennom studier av relevant kildemateriale som gir opplysninger om båtbyggere, geografisk

er det et mål å utvide kunnskapen om båtbygging (med vekt på skipsbåten og livbåten) som næring på Agder.

Delspørsmål, konsentrert om skipsbåter og livbåter

Hva skiller skipsbåten fra andre båttyper? Hvordan tilegnet båtbyggerne seg kunnskap om båtbygging? Kan vi avdekke familiedynastier eller familienettverk med kunnskapoverføring gjennom generasjoner? Var dette en del av arbeidet på skipsverftene, eller ble disse båtene produsert og solgt av båtbyggerne helt uavhengig av skipsverftene?

Var det båtbyggeren selv, kommisjonæren eller den som hadde bestilt båten som bestemte form / konstruksjon når det gjaldt skipsbåten? Klarte miljøet på Agder etter hvert å knytte til seg profesjonelle båtdesignere, hva betydde dette for bransjen? Hvordan tilegnet bransjen seg ny kunnskap med å bygge i lettmetall og plast? Ble initiativet tatt i det gamle båtbyggermiljøet som bygde i tre, var det fagmiljøet i plast eller var det økonomer som satte det hele i sving? Betydde overgang til nye materialer et nytt marked?

Andre tema:

Marked for de nye båtene – konjunkturer, moteretninger og kjøpere fra det nye velferdssamfunnet. *Omsetning* – kommisjonshandel, messer og andre viktige omsetningsledd. *Næringsklynger* – er det mulig å avdekke miljøer som var så spesialisert på båtbygging at vi kan snakke om næringsklynger? Var det kontinuitet i disse miljøene, eller var det svingninger over tid?

Ved hjelp av intervju med gamle båtbyggere eller etterkommere av båtbyggere, skulle det fremdeles være mulig å kartlegge motivene for å bli båtbygger, hvordan kunnskap om byggemetoder ble overført, og hvilke motiver enkelte båtbyggerne hadde for å legge ned produksjonen. I slike intervju vil en også kunne kartlegge den enkelte båtbyggers livsløp og familienettverk. For å avdekke hvem som var de første på markedet med nye modeller, nye produksjonsmetoder og materialer, er det aktuelt å gjøre bruk av en blanding av intervju og ren kvantitativ metode hvor en registrerer antall firma eller produsenter i tilgjengelige kilder. Det samme gjelder geografisk fordeling der en ønsker å avdekke familienettverk og næringsklynger i moderne tid. Gjennom komparative studier med andre regioner skulle det være mulig å kartlegge hvor viktig båtbygging som næring har vært for Agder.

Kilder

Rederiarkiv: Eks. Stephansen og Eydes rederiarkiv (AAks), lokalia ved AAks og Statsarkivet i Kristiansand (SAK), gårdsarkiv, aviser, amtmannens femårsberetninger, fylkeskommunens arkiv, næringsetaten

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det vil være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger. Interessant som mulig samarbeidsprosjekt, f.eks. mellom AAks og Bredalsholmen Fokk og Fartøyvernssenter (BDF), eller andre institusjoner som har sjøfart som tema.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling.

ØK-P.6 *Jern- og stålskipsbygging på Agder 1866 - 1925*

Kontaktpersoner	Thomas Olsen og Svein Vik Såghus
Institusjon	Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter (BDF)
Fagområde og periode	Økonomi- og teknologihistorie, 18- og 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

1866 var året da Kristiansands mek. Verksted bygget sitt første jernskip. Til tross for svingninger i byggevirksomheten ble det levert et stadig økende antall skip fra dette verftet frem til 1915, da aktiviteten avtok. I Aust-Agder ble Fevigs Jernskipsbyggeri og Hasseldalens Jernskipsbyggeri etablert i henholdsvis 1890 og i 1899. Mens Hasseldalens Jernskipsbyggeri innstilte virksomheten allerede i 1903, holdt Fevigs Jernskipsbyggeri (senere under navnet Sørlandets Skipsbyggeri) det gående til 1917. I 1916 ble enda et verft, Randolphs Skipsbyggeri, etablert på Fevik. Verftet ble lagt ned igjen i 1923. I motsetning til treskipsbyggingen ble jern- og stålskipsbygging ingen sterk næring på Agder i denne perioden.

Det er viktig å få mer kunnskap om etablering og utvikling av de tidligste jern- og stålskipsverftene på Agder, samt kunnskap om de fartøyene som ble bygget. Skipsbygging har vært en av regionens betydelige næringer. Økt kunnskap om jern- og stålskipsbygging er særlig aktuelt fordi landets nasjonale fartøyvernssenter for jern- og stålskip er lagt til vår region. Av den grunn er det ønskelig, ved siden av å vektlegge økonomiske forhold, å rette fokus mot den teknologiske utviklingen.

Forskningsstatus

Så langt vi kjenner til, har det vært forsket lite på jern- og stålskipsbygging i regionen.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Hvilken spesiell utvikling hadde verft som bygde jern- og stålskip på Agder? Kan vi gjennom komparative studier med andre regioner kartlegge verftsindustrien for Agders jern- og stålskipsbygging i perioden 1866-1925?

Vi har valgt å skissere tre emner som kan være delprosjekt innenfor hovedemnet.

- Etablering av jernskipsverft i siste del av 1800-tallet. Selv om det å bygge jernskip krever en annen teknologi enn å bygge treskip, er det mange fellestrekk ved konstruksjonene. Ble lokal kunnskap fra treskipsbyggingen overført til jernskipsbyggingen? Distriktet har også hatt rike tradisjoner innen jernproduksjon og jernstøperi. Finnes det en kontinuitet fra jernverkene til mekaniske verksted/jernskipsverft i regionen? Det er kjent at viktig kompetanse for den nye næringen ble hentet utenfra. Hvilke kontakter, hvordan og hvor avgjørende var dette? På samme måte er det av interesse å se på kapitalgrunnlaget for etableringen, forbindelsene ut av regionen og til tidligere og beslektede næringer i regionen.
- Verftenes tilpasning til et svingende marked i tidsrommet 1866 til 1925. Verftene var avhengig av redernes kjøpeevne og vilje. Enkelte rederne opererte i internasjonale farvann, andre i kystfart og en del på innlandssjøer og vassdrag. Fiske- fangst- og spesialfartøy var også etterspurt av rederinæringen. Svingninger i deler av rederinæringen vil derfor ikke nødvendigvis ha medført oppgang eller nedgang ved

spesialisering på fartøytyper og teknologiutvikling? Råvareleverandører er også en del av det markedet veftene måtte forholde seg til, og leveranser på jern og stål har påvirket verftenes strategier.

- Ved treskipsverftene ble livbåtproduksjon tatt hånd om av håndverkere og bønder som leverte til verftet. Det er pekt på at flere av disse leverandørene utviklet seg til båtbyggerier. Hvordan ble behovet for livbåter og andre småbåter, ikke minst dorryer til fiskeflåten dekket i den tidlige perioden? Har denne produksjonen dannet grunnlaget for liknende ringvirkninger? (Vi kjenner til at KMV på et senere tidspunkt, det vil si fra om lag 1950 engasjerte seg i datterselskaper som produserte både livbåter, andre yrkesbåter og fritidsbåter.)

Kilder

Private verftsarkiv, som rester av arkivet etter Fevigs Jernskibsbyggeri på Aust-Agder kulturhistoriske senter og Fredrikstad Museum med arkivet etter Fredrikstad mekaniske verksted (bedriften som overtok Fevigs Jerskibsbyggeri).

Kommunearkiv: kildeserier som dekker næringspolitiske spørsmål.

Muntlige kilder: opptak av intervju med etterkommere av arbeidere eller bedriftsledere /-eiere

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Prosjektet er skissert i tre deler, som kan avgrenses til delprosjekter.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling. Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter har ambisjoner om å etablere et verftsmuseum. Et slikt verftsmuseum hvor også gamle håndverksteknikker holdes i live, vil ha et rikholdig formidlingspotensiale.

ØK-P.7 *Skipsverft på Agder fra 1925 til nåtid*

Kontaktpersoner	Svein Vik Såghus og Thomas Olsen
Institusjon	Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter (BDF)
Fagområde og periode	Økonomisk- og teknologihistorie, 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Verftsindustrien på Agder gjennomgikk store endringer på 1900-tallet. Regionen opplevde kriser, moderniseringer, organisasjonsendringer og nedleggelse av skipsverft fra 1925 og frem til i dag. I begynnelsen av perioden lå skipsbyggingsindustrien nede som resultat av en etterkrigskrise. I andre halvpart av 1900-tallet var det stor byggeaktivitet, men det endte i krise, slik store deler av norsk verftsindustri opplevde å bli nedbygget frem mot 2000. Noen, gjerne mindre verft, klarte likevel å omstille seg. I perioden gjennomgikk verftene flere teknologiske endringer. Klinking som sammenbindingsmetode ble erstattet av sveising. Seksjonsbygging av skip erstattet den tradisjonelle metoden med bygging på bedding. Få år senere valgte flere verft å omstille fra skipsbygging til bygging av moduler for oljesektoren. Verftene tilpasset seg trolig ulikt til disse endringene. Verftene engasjerte seg også i småbåtbygging, ikke bare livbåtproduksjon, men produksjon av båter til lystflåten. Det er av interesse å se på om dette er spesielle trekk ved verftene i vår region.

Det er viktig å få bedre kunnskap om verftsutvikling og skipsbygging på Agderkysten, samt om de fartøyene som ble bygget. Å avdekke forutsetninger for og følger av teknologisprang bør vektlegges. Skipsbygging har vært en av regionens betydelige næringer. Økt kunnskap om skipsbygging i denne perioden er særlig aktuelt fordi landets nasjonale fartøyvernssenter for jern og stålskip er lagt til vår region. Av den grunn er det ønskelig, ved siden av å vektlegge økonomiske forhold, å rette fokus mot den teknologiske utviklingen.

Forskningsstatus

Det er gjort flere studier av norsk verftsindustri på 1900-tallet. Rosenberg verft i Stavanger er for eksempel dekket gjennom flere hovedfagsoppgaver. Liknende studier av verftsindustrien på Agder kjenner vi ikke til.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Vi har valgt å skissere delprosjekter innenfor emnet. Delprosjektene vil ha interesse som egne prosjekt, men vil også kunne inngå i en helhet sammen med de øvrige delprosjektene.

1. Hvordan handterte de enkelte verft krisene i mellomkrigstiden? Mellomkrigsårene var preget av krise for norsk verftsindustri. I perioden var det langt mellom hvert nybygg. Den negative effekten av få kontraheringer kan imidlertid ha blitt dempet av reparasjonsoppdrag og annen aktivitet. En sammenlikning av verftene og deres strategier, samt en sammenlikning med andre verft i landet forøvrig, vil kunne gi innsikt i hvordan dette ble håndtert.
2. Hvilken innflytelse hadde tyskerne på driften av verft på Agder? Krigsårene 1940-45 utgjorde en spesiell periode for verftene. Tyskerne hadde bruk for verftenes kapasitet, særlig til reparasjoner. Råvareforsyningen var vanskelig. Det vil også ha interesse å se på hvordan tyskernes innflytelse og makt ble brukt.

3. Fra klinking og bygging på bedding til sveising og seksjonsbygging, 1945-1970. Hvordan ble moderniseringsprosessen gjennomført? Ifølge Håkon With Andersen forandret de norske verftene seg fra å være typiske reparasjonsverft til å bli "sammensettingsfabrikker" som først og fremst konsentrerte seg om nybygging. Denne moderniseringsprosessen innebar at man tok i bruk både ny teknologi og organiserte verftene på nye og mer moderne måter. Med de nye metodene ble det også lagt større vekt på planlegging og produksjonsflyt i bedriftene. Hvordan ble denne prosessen gjennomført ved verftene i regionen, og hva betydde dette for arbeidsforholdene? Hvilke forhold hemmet, og hvilke fremmet verftenes overgang til nye metoder?
4. Fra skip til oljemoduler. 1970-og 1980-årene representerer en helt ny produksjon ved flere av verftene. Det er ønskelig å se på hvordan de ulike bedriftene tilpasset seg det nye markedet og hvilken betydning det fikk for bedriftene.
5. Verftskrise og spesialisering. Hvordan foregikk omstillingsprosessen på Agder fra slutten av 1980 årene da verftsindustrien på landsbasis ble bygget ned? Det ser ut til at særlig de store verftene ble rammet hardt. Perioden preges også av omstilling, og det ser ut til at flere mindre verft klarte overgangen lettere. Omstilling kontra nedleggelse vil dermed være et aktuelt tema.
6. Småbåtproduksjon. Hvordan ble verftenes behov for livbåter og eventuelt andre mindre båter organisert? Vi kjenner til at både KMV og Båtservice AS engasjerte seg i bygging av mindre båter. Også fritidsbåter ble bygget ved verftene.

Kilder

Private verftsarkiv som er bevart på den enkelte bedrift, eller som finnes på Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks), Statsarkivet i Kristiansand (SAK), Interkommunalt arkiv Vest-Agder (IKAVA). Offentlige arkiv, slik som fylkesmannens arkiv eller kommunearkiv der verftsindustrien behandles. Aviser for den aktuelle perioden. Intervju med tidligere verftsarbeidere eller bedriftsledelse.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Prosjektet er skissert som flere delemner, og kan derfor utføres enten av enkelthistorikere eller i større nettverk.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling. Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter har ambisjoner om å etablere et verftsmuseum. Et slikt verftsmuseum hvor også gamle håndverksteknikker holdes i live, vil ha et rikholdig formidlingspotensiale.

ØK-P.8 *Sørlandsbyenes småindustri**

Kontaktperson	Thomas Olsen
Institusjon	Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter (BDF)
Fagområde og periode	Økonomisk historie, industri, 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Mens mange av Sørlandsbyene fikk vedvarende økonomiske problemer etter skipsfartskrisa, vokste det i andre byer fram nye industrimiljøer på begynnelsen av 1900-tallet. Disse miljøene var preget av flere små- og mellomstore industriforetak som produserte et mangfold av produkter. Denne typen industrielle foretak og miljøene disse bedriftene skapte, har i liten grad vært gjenstand for forskning.

Forskningsstatus

Lite forskning er gjort når det gjelder små og mellomstore industribedrifter på Agder. Det er skrevet bedriftshistorier for enkelte foretak hvor mye nyttig informasjon kan finnes, men disse bærer ofte preg av å være bestillingsverk fra bedriftsledelsens side. Det er også skrevet generelle byhistorier som gir innblikk i industri- og næringslivshistorie. Men ingen har foretatt grundige undersøkelser av de enkelte industrimiljøer eller foretatt sammenlikninger av industrien i flere byer.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Hovedfokus skal ligge på de mindre industribedriftene. Det kan være aktuelt å studere en enkelt industribedrift, sammenlikne flere bedrifter i et industrimiljø eller sammenlikne industri- strukturen i to eller flere sørlandsbyer.

○ *Bedriftshistorier*

Målet bør være å tegne et så fullstendig bilde av den aktuelle virksomheten som mulig, dvs. beskrive produksjonsprosesser, produkter, markeder, arbeidsforhold osv.

Følgende delspørsmål kan være aktuelle:

- Hva var bakgrunnen for etableringen av industriforetaget? Hvilke markeder rettet bedriften seg mot?
- Hvordan forgikk produksjonen? Hvilke endringer og moderniseringer gjennomgikk bedriften?
- Hvor omstillingsdyktig var bedriften? Hvilke strategier hadde den for å tilpasse seg et skiftende marked?
- Hvordan var forholdene mellom arbeidsgiver og arbeidstakere? Og hvordan var arbeidsforholdene på bedriften?

○ *Undersøkelse av flere / alle bedriftene i et industrimiljø*

Aktuelle delspørsmål kan være

- Hvordan fungerte bedriftene i forhold til hverandre? Hvordan utvekslet man ideer og erfaringer? Nøt industrimiljøet godt av det vi kaller samlokaliseringseffekter? I så fall, på hvilken måte? Hadde bedriftslederne bakgrunn og erfaringer fra andre industriforetak på stedet?
- Hva var årsakene til at enkelte bedrifter var mer omstillingsdyktige enn andre i vanskelige perioder?

- Hvilke likheter og forskjeller var det mellom bedriftene med hensyn til f. eks. lønns- og arbeidsforhold, fagutdanning, fagforeningsaktivitet osv.? Hvordan virket slike forhold inn på den enkelte bedrifts renommé og sosiale status på stedet?

○ *Sammenlignende undersøkelser*

Kartlegge grunnleggende forskjeller i byenes næringsliv / sammenlikne byer hvor industrien fikk en framtrædende rolle med byer hvor industrien betydde mindre

- Hvorfor blomstret næringslivet og industrien i enkelte byer, mens andre byers næringsliv så å si døde bort etter krisa i skipsfarten?

- Hva betydde industrimiljøene for byene hvor de vokste fram?

- Hvilke forskjeller fantes mellom industristeder som hadde et mangfold av mindre industriforetak, og de stedene hvor det kun var en eller to store hjørnesteinsbedrifter?

Kilder

- Bedriftsarkiver og fagforeningsarkiver etter nedlagte industribedrifter
- Arkivet etter Sørlandsk industrikontor, Fylkesmannen i Aust- og Vest-Agder
- Arkiver fra en eventuell industriforening fra det aktuelle stedet
- Lokalaviser og tidsskrifter fra den aktuelle perioden
- For tiden etter andre verdenskrig kan det også være aktuelt å bruke muntlige kilder som et supplement til de skriftlige.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Dette er et stort problemområde der det vil være aktuelt med delundersøkelser som tilpasses tematiske, geografiske og tidmessige avgrensinger. Delundersøkelser kan gjelde enkeltbedrifter, breiere anlagte analyser kan dekke flere bedrifter i samme by eller industrimiljøer i flere byer. I forbindelse med nedleggelse av tidligere industribedrifter kan det være aktuelt å samle skriftlig og muntlige kildemateriale, og slik legge et grunnlag for å skrive bedriftens historie. Aktuelle samarbeidspartnere kan være museumsinstitusjoner, kommuner og fylkeskommunene.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling, bl.a. med mulighet for utstillinger. Ideen om et industrimuseum i Mandal er lansert. Denne byen hadde et mangfoldig industrimiljø, med mange små og mellomstore industribedrifter gjennom så å si hele 1900-tallet. Et museum kan ta sikte på å dekke bredden i det industrielle næringslivet i byen, eller det kan ta utgangspunkt i en enkelt virksomhet. Den tradisjonsrike industribedriften Marna Motor A/S er et eksempel på en bedrift som kunne fungere som et levende museum.

* Se også P.3 og P.5 i *Slettan (red.) 1997*

ØK-P.9 *Skipsleia fra Nordsjøen til Østersjøen ca. 1600-1900 **

Kontaktpersom	Karl Ragnar Gjertsen
Institusjon	Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)
Fagområde og periode	Økonomisk historie, maritim historie ca.1600 – 1900

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Den franske historikeren Fernand Braudel har kalt Nordsjøen og Østersjøen med forbindelse gjennom Skagerrak, Kattegat og Øresund, for Europas ”annet Middelhav”. Han mener disse nordlige havområdene har hatt en kulturskapende rolle i europeiske historie på linje med Middelhavet. Med utgangspunkt i Braudels tankegang, minner den danske historikeren Poul Holm om hvordan Nord- og Østersjøområdet i hvert fall fra 1500-tallet og utover har utgjort et integrert system, hvor manufaktur og luksusimport i vest og korn- og tømmerproduksjon i øst ble bundet sammen ved ivesjøisk handel. Systemet ble avløst av et atlantiske marked i andre halvdel av 1800-tallet. (Holm 1991: *Kystfolk, kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550 – 1914*).

Gjennom mer enn tusen år har det vært omfattende skipstrafikk i denne leia, med kontakt mellom en rekke kystbyer i flere land. Noen land eksporterte hovedsakelig råvarer, andre land eksporterte produksjonsutstyr og konsumvarer av ulike slag. Forbindelse til Atlanterhavet er det både via den engelske kanal og Norskehavet. Fra Østersjøen er det seilbare elver som rekker langt inn i Øst-Europa og helt til Svartehavet. Mye av trafikken i disse farvannene berørte agderkysten, og var med å skape det vi i dag kaller landsdelen Sørlandet.

Et overordnet mål vil være å skrive en felles nordeuropeisk handels- og sjøfartshistorie med utgangspunkt i Nord- og Østersjøens skipsleier. I regionalt perspektiv vil det være av interesse å øke kunnskapen om disse skipsleienes betydning for Skagerrakkysten.

Forskningsstatus

Mye forskningsarbeid på sjøfart og handel er gjort ut fra hvert enkelt lands nasjonale perspektiver. Som eksempel kan nevnes *Dansk sjøfarts historie* fra 1997, som tar opp mange spørsmål omkring nord- og østersjøleia, gjennomgående med Danmark som den sentrale aktør. Det fellesnordiske Skagerrak-Kattegat-prosjektet, som ble gjennomført på 1980-tallet, belyser deler av sjøverts kontakt mellom de nordiske land i den aktuelle perioden. Mange delprosjekter er dessuten gjennomført i form av historier på nasjonal basis og historier om enkeltskip. Men ingen har til nå forsøkt å gi et helhetlig bilde av leia og den store kontaktflaten leia ga mellom byene og landene i Nord-Europa.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Det utviklet seg viktige sjøfartsmiljøer langs Nordsjøen og Østersjøen. Disse vil det være interessant å studere både i komparativt perspektiv og i samhandlingsperspektiv.

- Et første stadium i et forskningsprosjekt om internasjonal utveksling vil være å registrere og gjøre tilgjengelig nasjonalt avgrensede forskningsarbeider, og å kartlegge aktuelle arkiver i ulike land.
- Det dreier seg om en skipsled med grunne og farlige lokaliteter. Hvilken betydning hadde disse lokalitetene? Hvordan seilte skipene gjennom denne leia, hvilken strategi

- Kontroll av leia har vært viktig mål for enkelte land, og betydd mye for deres militære strategi. Tre av verdens stormakter på 1900-tallet grenser ut mot dette havområdet.
- Hvorfra kom initiativene til å utvikle leia til stadig tryggere skipsfart ? Ble skipstyper og navigasjon påvirket av forhold i denne leia?

Kilder

Mye litteratur og mye kildemateriale som kan belyse vår landsdels utvikling vil trolig være å finne i arkiver i andre land. Det er en stor utfordring for prosjektet at litteratur og kilder fins på ulike språk, og ikke nødvendigvis har vært i arkiveiernes fokus tidligere. AAKs arkiver i Arendal inneholder for eksempel kilder som forteller om seilas i Østersjøen og anløp til havnebyer i Sverige. Svenske arkiver bør inneholde mange beskrivelser av seilas i Skagerrak – med og uten anløp på Agdesiden. Som eksempel på aktuelle kildeserier som ennå ikke er systematisk undersøkt, kan nevnes dataserier fra Sundtollen i Øresund og loggbøker fra enkeltskip.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Et prosjekt som skal munne ut i en felles nordeuropeisk historie for Nord- og Østersjøens skipsleier, vil kreve store ressurser til et bredt anlagt internasjonalt samarbeid. I første omgang kunne en tenke seg et forprosjekt som går ut på å registrere aktuelle arkiver og skaffe oversikt over aktuell faglitteratur fra ulike land (jfr info under Kilder). Arkiver, museer og forskningsinstitusjoner i berørte land er mulige samarbeidspartnere.

Formidling

Det skisserte forprosjektet bør munne ut i en oversiktlig forskningsrapport. Delprosjekter som realiseres, kan presenteres gjennom monografier, gjennom museumsutstillinger og nettutstilling. Et mer omfattende prosjekt som tar sikte på å dekke den fulle bredden i feltet, bør munne ut i en felles nordeuropeisk handels- og sjøfartshistorie med utgangspunkt i Nord- og Østersjøens skipsleier.

** Se også P.1 i Slettan (red.) 1997*

SOS-P.1 *Bondemotstand i Kristiansand stift 1660-1814**

Kontaktperson Gustav Sætra
Institusjon Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode Sosialhistorie / politisk historie, 16-1800-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Dette prosjektet tar for seg forholdet mellom staten og de tre stendene i det norske samfunnet, embetsmennene, borgerskapet og bøndene, i perioden 1660-1814. Bøndene vil stå i sentrum for undersøkelsen, og prosjektet er avgrenset til Kristiansand stift. Norsk bondemotstand er sett i sammenheng med utviklingen av den norske staten. Motstanden kom ofte som reaksjon på en stat som innskrenket gamle bonderettigheter og bøndenes muligheter for å delta i statsstyret. Med det dansk-norske eneveldet, som ble innført i 1660, ble statens voldsmonopol innskjerpet. Staten bygde opp et politi- og militærvesen som gjorde det vanskeligere for bøndene å aksjonere. Bøndene ble i stor grad tvunget til å underordne seg den framvoksende statsmakten. Samfunnsforskere har ofte betegnet utviklingen som en disiplineringsprosess. Men flere historikere har framhevet at bøndene beholdt mange lokale oppgaver, både på tinget, i skole, kirke og fattigkommisjoner og som lensmenn og i andre ombud. Enkelte studier har vist at bøndene beholdt mange av sine gamle handelsretter, til tross for at staten favoriserte borgerskapet i byene gjennom utstrakte privilegier. Dessuten fortsatte bondemotstanden. På Agder har det vært flere motstandsbevegelser. En av disse var Lofthusreinga 1786-1787, som ble den mest omfattende norske bondemotstanden mot enevoldsstaten.

Forskningsstatus

En rekke av våre mest framtrepende historikere har arbeidet med dette temaet på nasjonalt plan: Edvard Bull, Johan Schreiner, O.A. Øverland, Halvdan Koht, Sverre Steen, Jørn Sandnes, Steinar Imsen og Øystein Rian. Men det er i særlig grad Halvdan Koht som har satt sitt preg på den ideologiske og metodiske debatten. Eldre oversiktsverk er Kohts bok *Norsk bondereising* (1926) og Georg Sverdrup *Lofthusbevægelsen* (1917). Øyvind Bjorvatn har behandlet ulike syn på bevegelsen i en hovedoppgave i historie (UiO 1962) og Gustav Sætra har tatt for seg flere opprør på Agder og i en del andre norske områder på 1700-tallet (se referanser i B. E. Johnsen og Gustav Sætra red.: *Kristian lofthus og hans tid ...* HiA, skriftserie 1998). Svein Vik Sæghus har undersøkt forholdet mellom Froland verk og bøndene under Lofthusreisinga (hovedoppgave i historie, UiB 1999).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Hvorfor ble motstanden så sterk nettopp i Kristiansand stift? Agder og Telemark hørte til det egalitære Norge, eller til et område der bøndene i stor grad var selveiere. I et område der det var så lite forskjell på folk, og der byutviklingen kom forholdsvis sent, skulle en kanskje vente liten motstand. Eller ble bondemotstanden sterk, nettopp fordi bøndene i dette området fortsatt hadde styrke til å utfordre så vel det framvoksende borgerskapet som staten?

Målet med dette prosjektet er å vise hvilken rolle staten spilte i striden mellom bøndene på den ene sida og borgerskapet og embetsstanden på den andre. Undersøkelsene vil være avgrenset til Kristiansand stift 1660-1814. Den mest hensiktsmessige metoden er å følge utvalgte saker fra det første initiativ til statsmaktens endelige avgjørelse. Avgjørelsesprosessene vil vise hendelsesforløp og bøndenes, borgernes og embetsmennenes

Kilder

De fleste kildene fins i offentlige arkiver, i Aust-Agder-Arkivet, statsarkivene i Kristiansand, Kongsberg og Stavanger og riksarkivene i Oslo og København. Fordi svenskene ønsket å utnytte norsk bondemotstand til å styrke planene om en svensk-norsk union, kan også riksarkivet i Stockholm være aktuelt. det kan være hensiktsmessig å starte undersøkelsene på toppnivå, hos statsledelsen i København. I de trykte forordningene, reskriptene og plakatene vil en finne statsledelsens endelige avgjørelser. Arkivet etter Danske Kanselli vil inneholde supplikker fra borgere og bønder, embetsverkets behandling av saken og de endelige vurderingene i kollegiene og statsrådet. Dansk Kansellis arkiv er i dag fordelt på København og Oslo. I økonomiske saker fins en hel del bevart i Rentekammerets arkiv. For å komplettere kan det være fruktbart å gå inn på kildeseriene etter de lokale embetsmennene. Disse seriene oppbevares i statsarkivene. Aust-Agder-Arkivet og statsarkivene har flere privatarkiver etter bykjøpmenn, verkseiere og bønder, som kan være av interesse.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det kan være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger. Mulige samarbeidspartnere: Norske og nordiske nettverk sprunget ut av konferanser om emnet. NTNU har et forskningsmiljø som har arbeidet med tida før 1660.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling

* *Se også P.18 i Slettan (red.) 1997*

SOS-P.2 *Migrasjon. Arbeidsvandring, utvandring fra og innvandring til Agder fra 1600-tallet til i dag**

Kontaktperson Berit Eide Johnsen
Institusjon Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode: Demografi / økonomisk historie, tidlig nytid og moderne tid

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Tanken med dette prosjektet er

1. Å få oversikt over hva som finnes av forskning og litteratur på feltet.
2. Å gjennomføre avgrensede forskningsprosjekter på felter som er lite dekket.
3. Å utføre en bredt anlagt analyse av arbeidsvandring, ut- og innvandring fra 1600-tallet til i dag.

Forskningsstatus

Flere større og mindre forskningsarbeider har kastet lys over arbeidsvandring, utvandring fra og innvandring til Agder fra 1600-tallet til i dag, men det er ikke skrevet noen samlende analyse. Noen større arbeider om landsdelen sett under ett, skal nevnes her: Oddleif Hodne behandler emigrasjon til Holland før 1800 (hovedfagsoppgave i historie, UiO 1976). Helge Ove Tveiten har skrevet om sørlandsk emigrasjon på 1800-tallet (hovedoppgave i historie, UiO 1974) og Oddvar Torkildsen har analysert emigrasjon fra Vest-Agder til Nord-Amerika 1951-65 (hovedoppgave i geografi, UiO 1974). Se også Sverre Ordahls artikkel om utvandring til Amerika i Engen, Arnfinn (red.) *Utvandringa det store oppbrotet* (1978), artikkelsamlingen Johnsen og Try (red.): *Arbeidsvandringar på Agder*, (Agder distriktshøgskoles skriftserie nr. 20, 1990) og etnologen Siv Ringdal bok *Det amerikanske Lista: med 110 volt i huset* (2002).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

- Hva er de sentrale trekkene ved arbeidsvandring, utvandring fra og innvandring til Agder fra 1600-tallet til i dag?
- Hvordan skiller landsdelen seg fra andre deler av Norge når det gjelder migrasjonshistorie?
- Hvilken plass har arbeidsvandring, utvandring fra og innvandring til Agder i norgeshistorien?
- Hvilken rolle spilte arbeidsvandring, ut- og innvandring: økonomisk, demografisk, kulturelt og eventuelt politisk? Hvilken plass har de såkalte barnevandringene i dette bildet?
- Hvordan preger ut- og innvandringshistorien landsdelen i dag?

Komparasjon og kontaktperspektiv, nasjonalt og internasjonalt.

Kilder

Noen sentrale kilder (etter Oddleif Lians oversikt, P15 i Slettan -97):

- Emigrantprotokoller: Kristiansand 1873-1961, Arendal 1918-1946 (SAK)
- Manntall 1701 (Nedenes). Sjølegdrulle 1706 (Lister og Mandal Amt), SAK
- Folketellinger
- Kirkebøker, prestearkiv, skifteprotokoller, diverse militære ruller (SAK)
- Nasjonalforeningens minneoppgaver 1962 (Depositum nr.484, SAK)

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Migrasjon er et stort problemområde og undersøkelser må tilpasses både emnemessige og tidmessige avgrensinger. Samordning av delprosjekter kan munne ut i en større analyse som trekker inn resultatene fra delundersøkelsene. Samarbeidspartnere: Forskernettverk for migrasjonsproblematikk i inn- og utland.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling

* *Se også P.15 i Slettan (red.) 1997*

SOS-P.3 *Bortsetting av barn i fosterhjem og barnehjem*

Kontaktpersoner, institusjoner

Inge Manfred Bjørlin, Aust-Agder ulturhistoriske senter (AAs) Thomas Olsen, Bredalsholmen

Dokk og Fartøyvernsenter (BDF)

Fagområde og periode

Sosialhistorie, 18- og 1900-tallet

Generell bakgrunn for prosjektet

I Norge har det eksistert institusjoner for barn siden 16- og 1700-tallet, men det var først i siste halvdel av 1800-tallet samfunnet utvidet ansvaret overfor barna. Utviklingen skjedde dels gjennom lovgivning, og dels gjennom private tiltak. Private organisasjoner stod for en sterk vekst i barnehjemsutbyggingen, og rundt 1900 kom flere lover som skulle regulere bortsettingen av barn: vergerådsloven (1896), fattigloven (1900), pleiebarnslovene (1905, 1915). Alle barn, fattige, forsømte, "vanartede", foreldreløse, skulle ha et minimumskrav på omsorg og forsørgelse, og oppdragelse på et slikt nivå at de kunne bli samfunnsnyttige voksne.

Vergerådsloven bestemte at barn som ikke var fylt 16 år, kunne settes bort hos fosterforeldre, i barnehjem, skolehjem eller i lignende institusjoner, dersom barnet hadde begått straffbar handling, ble mishandlet eller forsømt av foreldrene, eller barnets oppførsel var av en slik karakter at hjem eller skole ikke maktet å oppfylle oppdragerrollen (§1). Til å administrere loven skulle det opprettes et vergeråd i hver kommune. De fleste offentlige bortsettinger foregikk likevel gjennom fattigvesenet. Først i 1953 med de nye barnevernslovene ble barna trukket ut av fattigsystemet, og de kommunale barnevernsnemdene fikk ansvar også for barn under forsorgsvesenet.

Tre former for bortsetting av barn har dominert i perioden: – Bortsetting i fosterhjem var den mest vanlige ordningen inntil 1920-årene – Barnehjem, fra 1870-tallet, men med bredt gjennombrudd for slike institusjoner i mellomkrigstiden, og – Adopsjon, mer vanlig fra tiden etter andre verdenskrig.

Det vil være interessant å undersøke hvordan barna ble tatt hånd om både hos privatpersoner og i institusjonspleien, og hvordan relasjonen mellom det offentlige og private organisasjoner endret seg innen barneomsorgen i perioden.

Prosjektet omfatter to delområder

SOS-P.3.1 Barn i forsterhjem, ca. 1870-1950 (Thomas Olsen)

SOS-P.3.2 Barnehjem og barnehjemsbarn, ca 1870-1990 (Thomas Olsen og Inge M. Bjørlin)

SOS-P.3.1 *Bortsetting av barn i fosterhjem, ca. 1870-1950*

Kontaktperson Thomas Olsen
Institusjon Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter (BDF)

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Mot slutten av 1800-tallet ble eldre legdordninger avløst av ny praksis for bortsetting av barn. Fosterhjem var den vanligste løsningen fram til 1920-tallet. Både det offentlige (fattigvesen, vergeråd, sunnhetskommisjon), foreldrene selv og såkalte velgjørenhetsforeninger stod for bortsettingen til privatpersoner. Vergerådsloven av 1896 ga nye retningslinjer for offentlige oppdragelses- og forsorgstiltak (se ovenfor). Det kommunale vergerådet kunne også frata foreldrene foreldreretten og oppnevne verge for barnet istedenfor å sette bort barnet i fosterhjem eller barnehjem.

Forskningsstatus

Feltet er lite undersøkt på Agder. En sentral studie på landsbasis er Astri Andresens *Hender små – bortsetting av barn i Norge 1900-1950* (2006), som særlig bygger på undersøkelser i Bergensområdet. Når det gjelder Agder, inngår en analyse av bortsatte barn i Halse kommune rundt 1900 i Thomas Olsens hovedoppgave i historie: *Barn og eldre i offentlig og privat fattigomsorg i Mandal og Halse 1900-1920* (UiB 2003).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

- *Barna*: Hvilke barn ble plassert i fosterhjem (familiebakgrunn m.m.)? Hvorfor og hvordan ble barna satt bort? Var det forskjeller når det gjaldt gutter og jenter, ektefødte og illegitime, yngre og eldre, "vanartede" og "velartede"? Hvordan foregikk for eksempel bortsetting av taterbarna, som ble regnet som en egen etnisk gruppe? Finner vi forskjeller innad i regionen, for eksempel mellom bykommuner og landkommuner, når det gjelder bortsettingsordningene?

- *Fosterhjemmene*: Hvordan avløste denne pleieformen den gamle legden på slutten av 1800-tallet? Hvilke grupper i befolkningen tok imot pleiebarn / fosterbarn? Hvilke motiv kan fosteforeldrene ha hatt for å ta imot barna (lyst, plikt eller behov for penger, arbeidskraft)? Både når det gjelder standard for fosterhjem og utvalg av barn vil det være interessant å registrere endringer gjennom 1900-tallet.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Omfang: Ett-to årsverk for en forsker. Mulige samarbeidspartnere: Vest-Agder-museet, Aust-Agder kulturhistoriske senter, Interkommunalt arkiv i Vest-Agder og Statsarkivet i Kristiansand.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling, bl.a. med mulighet for utstilling

SOS-P.3.2 *Barnehjem og barnehjemsbarn på Agder, ca. 1870-1990*

Kontaktpersoner, institusjoner Thomas Olsen, Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernsenter (BDF), Inge Manfred Bjørlin, Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Plassering av barn i barnehjemsinstitusjoner har foregått siden 1870-tallet, men fram til ca. 1920 ble omsorgen for barna i disse institusjoner først og fremst overlatt til private foreninger og stiftelser som for eksempel indremisjonsforeningene. Mellomkrigstiden kom til å bli en slags storhetstid for barnehjemsinstitusjonene, da det offentlige, ofte på bakgrunn av mistillit til de private pleiehjemmene, involverte seg mer både i å kontrollere, etablere og drive institusjonene for barn.

Det vært en rekke barnehjem og barnevernsinstitusjoner i agderfylkene. Temaet har blitt aktualisert de siste årene gjennom søknader om billighetserstatning fra statskassen for mishandling og manglende oppfølging i forbindelse med barnehjemsopphold. Stiftelsen Rettferd for taperne tilbyr hjelp til å nå frem med sitt erstatningskrav for dem som mener å ha krav på det.

Forskningsstatus

En sentral studie innen dette feltet er Astri Andresens *Hender små – bortsetting av barn i Norge 1900-1950* (2006), som særlig bygger på undersøkelser i Bergensområdet. Det er gjort lite forskning på vergeråd-, barnevern- og barnehjemshistorien på Agder. Thomas Olsen har gjennomført en studie av Waisenhuset Ebenezer i Kristiansand, presentert i hans hovedoppgave i historie: *Barn og eldre i offentlig og privat fattigomsorg i Mandal og Halse 1900-192* (Universitetet i Bergen 2003). Ut over dette er det kun skrevet kort historikk for enkelte barnehjem, mest som innslag i jubileumsskrifter.

I 2003 oppnevnte Barne- og familiedepartementet et utvalg som i 2004 kom med rapporten: "Barnehjem og spesialskoler under lupen. Nasjonal kartlegging av omsorgssvikt og overgrep i barnevernsinstitusjoner 1945-1980." En tidligere granskningsrapport som gjaldt barnevernsinstitusjoner i Bergen (2003) dokumenterte at barna i 2/3 av institusjonene hadde vært utsatt for til dels stygge overgrep både av fysisk og mentalt. Som følge av disse rapportene er det satt ned flere undersøkelseskommisjoner rundt om i landet.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Prosjektet vil sette søkelys på bakgrunnen for at private, oftest religiøse foreninger og lag opprettet barnehjem, og på det offentliges økende engasjement utover på 1900-tallet. Aktuelle deltema kan være knyttet til oppdragelsen på barnehjemmene, gjerne ved sammenligning mellom flere institusjoner. Hvilke endringer skjedde i barnehjemspleien i perioden? Hvordan var forholdene i barnehjemmene sett i forhold til oppdragelsen i fosterhjemmene og i samfunnet generelt? Kan vi se typiske trekk for Agder med hensyn til bortsettingen av barn? Stod de private, religiøse foreningene sterkere her enn ellers i landet når det gjelder institusjonspleien for barn? Man kan velge å studere et enkelt barnehjem eller barnehjem i et geografisk område i en bestemt tidsperiode. Det vil være aktuelt med sammenliknende studier, både innenfor regionen og i forhold til andre deler av landet.

De mange kravene om billighetserstatning av statskassen som i seinere år er framsatt av personer oppvokst på barnehjem, reiser nye spørsmål. Hva kan forklare dagens store antall søknader om erstatning på bakgrunn av barnehjemsopphold? Viser billighetserstatningssakene et representativt bilde av barnevernet og barnehjemsdriften på Agder?

Kilder

Kommunearkivene med arkiver etter fattigvesenet, vergerådene (fra 1953 barnevernet) og helserådene (tidl. sunnhetskommisjonene) vil være av stor interesse. Det vil også være aktuelt arkivmateriale i fylkesmennenes arkiver, da fylkesmennene etter hvert fikk tilsynsansvar, og det vil være interessant arkivmateriale i departementsarkiver. Det finnes også noe arkivmateriale etter barnehjem, men det er lite og ytterst mangelfullt. Noe stoff vil det også være å finne i aviser, jubileumsskrifter og religiøse tidsskrifter.

NB En stor del av kildene for prosjektet vil være klausulert etter Forvaltningsloven (fvl.) § 13. Avhengig av typen materiale vil det være klausulert i 60 eller 80 år, jfr. fvl. § 13c og eventuelle særlover. Forskere kan henvende seg til aktuelle arkiver og søke om innsyn i klausulert materiale. Forskere som får innsyn, må forplikte seg til å følge reglene for taushetsplikt jfr. fvl. § 13e.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Dette er et stort problemområde, og undersøkelser må tilpasses både emnemessige og tidmessige avgrensinger. Mulige samarbeidspartnere: Vest-Agder-museet, Aust-Agder kulturhistoriske senter, Interkommunalt arkiv i Vest-Agder og Statsarkivet i Kristiansand.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling, bl.a. med mulighet for utstilling

SOS-P.4 *Fattiggårdene på Agder ca. 1890-1920 **

Kontaktperson	Thomas Olsen
Institusjon	Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernsenter (BDF)
Fagområde og periode	Sosialhistorie, ca. 1890-1920

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Rundt århundreskiftet 1900 ble det i flere komuner på Agder, som ellers i landet, opprettet en rekke fattiggårder. Det ville være interessant å gjøre en sammenliknende studie av slike institusjoner i agderfylkene og forsøke å sette dem inn i en større sosialpolitisk sammenheng.

Forskningsstatus

Det er gjort få studier av dette fenomenet i Norge. I Anne Lise Seips oversiktsverk *Sosialhjelpstaten blir til* (1984) fins noe stoff, men det er Georges Midrè som har arbeidet mest med dette emnet. I boka *Omsorg på vilkår* 1994 (1988) tar Midrè for seg historien om Stavanger arbeids- og aldershjem, mens han i boka *Bot, bedring eller brød* (1990) setter fattiggårdene inn i en større sosialhistorisk sammenheng. På Agder er fattiggården Nedre Hesland i Halse kommune beskrevet i Thomas Olsens hovedfagsoppgave *Barn og eldre i offentlig og privat fattigomsorg i Mandal og Halse 1900-1920* (UiB 2003).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

En problemstilling som setter søkelys på fattiggårdenes rolle i kommunenes sosialpolitikk, åpner for en rekke delspørsmål

- Hvilke motiv lå bak opprettelsen av fattiggårdene?
- I hvor stor grad møtte opprettelsen og drifta av disse gårdene politisk motstand?
- Hvordan ble disse gårdene drevet? Hvordan kommer konfliktene mellom økonomi og god fattigpleie til syne?
- Hvilke grupper fattige var det som ble innlosjert på disse gårdene? Skjedde det endringer i klientellet i løpet av perioden?
- Mange av fattiggårdene endret navn til gamlehjem. Var dette en pekepinn på at disse institusjonene endret karakter, eller ble det meste slik det hadde vært før?
-

Komparative studier kan avklare likhet og forskjeller mellom de ulike fattiggårdsinstitusjonene, med hensyn til sosialpolitiske målsettinger, drift, klientell osv.. En annen komparativ tilnæringsmåte kan være å sammenlikne kommuner med og kommuner uten fattiggårder. Slik kan man kanskje finne ut mer om hvilke sosialpolitiske konsekvenser disse institusjonene fikk.

Kilder

- I enkelte kommunearkiv finnes arkivmateriale fra fattiggårdene. Men selv om dette var kommunale institusjoner er arkivmateriale etter fattiggårdene ikke nødvendigvis kommet til arkivinstitusjonene.
- Arkivene etter kommunenes fattigstyre er sentrale for å forstå institusjonenes rolle i kommunenes sosialpolitikk, kommunestyre protokollene kan også være interessante her.
- Norges offisielle statistikk (NOS), fattigstatistikk 1900-1920
- Lokalaviser

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det kan være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling

** Revidert versjon av prosjektet P. 17, Slettan (red.) 1997*

SOS-P.5 ”De reisende” på sørlandskysten

Kontaktperson	Dag Hundstad
Institusjon	Universitetet i Bergen (UiB)
Fagområde og periode	Sosialhistorie 1800-1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

De såkalte ”båtfantene” eller båtreisende på sørlandskysten var reisende som tok i bruk utrangerte fiskeskøyter og andre seilfartøy som fremkomstmiddel og bopæl. I alle fall en del av denne gruppen var av romanifolket, og de hadde tette bånd både til de båtreisende på Vestlandet (”splintene”) og til de reisende som dro langs landeveien. I likhet med andre reisende, drev mange båtreisende ulike former for håndverk som ikke ble betraktet som respektable av de bofaste; blant annet finner man kammakere, kjeleflikkere og blikkenslagere i denne gruppen. I tillegg må tigging og tyveri ha spilt en viss rolle for husholdsøkonomien. Mindre kjent er det kanskje at båtreisende også var pionerer i landsdelen når det gjaldt fiske på arter som i sin tid ble betraktet som ”ufisk” eller tabu, deriblant ål og reker.

Når de første reisende ble sjøfarende er ikke kjent. Trolig kan ikke denne utviklingen spores lenger tilbake i noe videre omfang enn til siste fjerdedel av 1800-tallet, da det begynte å bli et marked for utrangerte dekkede fiske- og losskøyter i landsdelen. Etter at Eilert Sundt fra midten av 1800-tallet hadde satt søkelyset på de reisende, økte det offentlige engasjementet rundt det som nå ble betraktet som både et etnisk og et sosialt problem. I 1897 ble ”Foreningen til Omstreifervesenets Modarbeidelse” (Omstreifermisjonen) stiftet. Foreningen ble statens forlengede arm i arbeidet med omstreiferne, og man forsøkte, tildels med harde midler, å integrere båtreisende og andre reisende i et lokalsamfunn. Selv om myndighetene etter hvert fikk flertallet til å bli bofaste, var integreringen av de reisende i mange tilfeller lite vellykket. Dette førte til mange personlige tragedier, og en hel del reisende familier ble gjort til sosialklienter (Slettan 1998). Etter andre verdenskrig gikk tallet på båtreisendes sterkt tilbake, og i 1950-årene var det bare et fåtall av dem tilbake. De båtreisende er blant annet skildret i skjønnlitteraturen, i minneoppteignelser og i filmen *Fant* (1937), basert på Gabriel Scotts romaner. Samtidige skildringer av båtreisende varierer mellom idyllisering og svartmaling.

Forskningsstatus

Historikerne har i liten grad befattet seg med denne gruppen. Sosiologen Eilert Sundt leverte i 1851 sin store beretning om *Fante- eller Landstrygerfolket i Norge*, et viktig dokument for å forstå samtidige holdninger til de reisende. Historikeren Arnvid Lillehammer forsker på reisende i hele landet, men tidsperspektivet hans (før ca. 1850) er tidligere enn de båtreisendes periode. Etnologen Thor Gotaas har skrevet om tatere og andre reisende, men disse arbeidene er i liten grad bygget på skriftlige primærkilder. Kulturjournalisten Gunvald Opstad har, basert på intervjuer, skrevet *Utav reisendes folk* (Oslo 1986).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Arbeidet kan inndeles i to hovedtemaer – de båtreisendes tilværelse i stadig bevegelse langs skjærgården, og myndighetenes kamp mot og seier over denne livsførselen. Til disse temaene vil det f.eks. være mulig å knytte følgende problemstillinger:

- 1) Hvilke årsaker førte til at de reisende tok i bruk den indre leia i skjærgården som hovedfartsåre? Hvordan utviklet forholdet mellom fastboende og båtreisende seg, og hva var

2) Hvordan utviklet myndighetenes syn på integrering av de båtreisende seg i perioden ca. 1900-1950, og hvilke lokale utslag fikk integreringspolitikken?

Første hovedtema åpner for flere spennende problemstillinger, blant annet knyttet til de båtreisendes reiserute og deres økonomiske tilpasning. Det vil være viktig å gjennomføre komparasjon med andre sjøfarende reisende, både i andre landsdeler og i andre land. Det vil også være interessant å studere kontaktmønsteret mellom de reisende langs landeveien og de båtreisende. Dette kan gi grunnlag for en diskusjon om hvorvidt de båtreisende i det hele tatt kan betraktes som en egen gruppe av reisende. Forholdet mellom lokalbefolkning og reisende i ulike kystsamfunn må vies særskilt oppmerksomhet. En av Lillehammers hovedteser er at man ukritisk har projisert myndighetenes kompromissløse holdning til omstreifervesenet på 1900-tallet for langt tilbake i tid, og at forholdet mellom lokalsamfunn og reisende før 1850 var mer harmonisk enn vi har forestilt oss. Kan det være at vi også har dannet oss et for mørkt bilde av forholdet mellom reisende og fastboende på 1900-tallet? I hvertfall kan man anta at de båtreisende har blitt mottatt på forskjellig vis i spredtbygde sjøgårdsdistrikter og i tettbygde havnesamfunn, der mobiliteten var høyere. Forholdet mellom de båtreisende og kystbefolkningen kan også ha endret seg over tid.

Det andre hovedtemaet må studeres både fra de reisendes, myndighetenes og lokalbefolkningenes perspektiv. Hvilke forskjeller finner vi når det gjelder statens, Omstreifermisjonens og ulike politiske partiers syn på båtreisende, og i hvilken grad ble disse behandlet annerledes enn andre reisende? Hvilke utslag fikk kampen mot de reisendes livsførsel for de båtreisende, og hvilke lokale forskjeller finner vi når det gjelder integrering av denne gruppen? I hvilken grad opprettholdt de båtreisende sitt tidligere nettverk etter at de ble bofaste? Hvordan var forholdet mellom de tyske okkupasjonsmaktene og de reisende?

Kilder

Skriftlig materiale fra en rekke ulike kildeserier må trolig anvendes for å få et fullstendig bilde av de båtreisendes historie. Blant disse kan nevnes rettsprotokoller, folketellinger, kirkebøker, kommunearkiv, fattigkommisjon o.a., samt institusjonsarkiver for tvangsarbeidshus, barnehjem o.a. (Se Roger Tonstads oversikt over aktuelle arkiver under bolken *Arkiver med kildepotensiale*.) Det vil være verdifullt å gjennomføre intervjuer med de få gjenlevende båtreisende som i dag er tilbake. I tillegg kan lokalaviser, minneopptegnelser og skjønnlitteratur supplere, men her vil det være nødvendig med høy grad av kildekritikk for å frem et mest mulig objektivt bilde av et emne som også i dag kan fremstå som ladet og følelsesbetont.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Kildesituasjonen kan være utfordrende, og én historiker vil trolig trenge minst ett årsverk for å utarbeide en skriftlig fremstilling om emnet. En opplagt samarbeidspartner er *Foreningen Romanifolkets Kystkultur* ved Alvin Eilertsen, Viborg i Ålgård, som er en interesseforening for båtreisende på Sørvestlandet. Andre instanser som bør kontaktes er *Taternes Landsforening* (TL) og Romanisenteret ved Glomdalsmuseet. Karmsund Folkemuseum v./ Grethe Paulsen Vie har en seksjon om reisende, der kystens reisende er et eget tema.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling. Stoffet vil kunne gi et godt utgangspunkt for museumsutstillinger.

SOS-P.6 *Jordmødre i by og bygd på Agder ca. 1800 - 1920*

Kontaktperson Anne K. Stigersand
Fagområde og periode Sosialhistorie, 18- og tidlig 1900-tall

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Jordmødrene utgjorde ikke bare den første gruppen av faglærte kvinner i helsevesenet, de representerte også det første profesjonelle kvinneyrket i landet. Ved jordmorreglementet av 1810 ble et offentlig jordmorvesen etablert. Den første offentlige jordmorskolen ble åpnet i Kristiania i 1818. Skolen ga et ettårig kurs med praksis lagt til en fødselsstiftelse etablert samme år. Fra 1861 fantes en tilsvarende institusjon i Bergen. Jordmorreglementet av 1810 ble avløst av en ny lov for jordmødre i 1898. Fra dette tidspunktet blir kildematerialet også rikere, med jordmorprotokoller i arkivene til helserådene. I 1810 fantes det 50 faglærte jordmødre i Norge. I 1860 var tallet økt til 500. I 1908 dannet jordmødrene sin egen fagforening, Den norske Jordmorforening.

Forskningsstatus

Det fins noen monografier og artikler om jordmødre og jordmorvesen i Norge fra 1800- og 1900-tallet, jfr litteraturliste nedenfor. Sentrale arbeider er Kristina Kjærheims bok om jordmorvesenet i Norge på 1800-tallet (1987), Ida Bloms studier av fødsler og fødselshjelp på 18- og 1900-tallet (1988). Når det gjelder Agder, er utviklingen inntil 1815 kartlagt i Anne K. Stigersands hovedoppgave i historie (UiB 1999). Bjørg Seland har skrevet om den første offentlig ansatte jordmora i Flekkefjord (kapitler i Seland 1997).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter:

Prosjektet tar sikte på å gi oversikt over hvordan jordmødrene på Agder ble etablert fram til 1860, hvordan de arbeidet og hvilken status de fikk i sine lokalsamfunn i tida fram til ca. 1920. Prosjektet bør begrenses til å gjelde ordningen med offentlige jordmødre.

Kilder

(Følgende oversikt er utarbeidet av Roger Tronstad, Statsarkivet i Kristiansand)

Pakkesaker (den eldste tida): medisinalberetninger, lovbestemmelser, etc

Arkivsaker

- I bispearkivet - rapporter med opplysninger om jordmødre og dødfødsler i de nærmeste årene etter 1800 i serien "Fødte, viede, døde".

- Amtmannen i Nedenes/Fylkesmannen i Aust-Agder: Eske 1225 – 1229 Jordmødre.

Vesentlig perioden 1860 – 1940. Omfang: 0,5 hyllemeter. Særlig søknader om stilling og tilsettinger.

- Stiftamtmannen i Kristiansand: Eske 1929 – 1933 Jordmødre. Vesentlig perioden 1860 – 1918 Vest-Agder. Omfang: 0,5 hyllemeter. Særlig søknader om stilling og tilsettinger. - Arkivet for Fylkesmannen etter 1918 er under ordning.

- I arkivene for helserådene ligger det jordmorprotokoller med oversikt over alle barna som jordmora tok imot. De dekker særlig tida 1920 – 1960, men mange er eldre og yngre.

- I kommunearkivene for kjøpsteder og ladesteder kan det finnes søknader og tilsettinger.

Depot: Interkommunalt Arkiv i Vest-Agder og Aust-Agder-arkivet.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

En undersøkelse av landsdelen sett under ett, vil være forholdsvis arbeidskrevende. Kan med

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling, bl.a. med mulighet for utstilling

Litteraturliste

Blom, Ida: *"Den haarde Dyst". Fødsler og fødselshjelp gjennom 150 år.* Oslo 1988

Grastvedt, Laila: *"Det var ittno' å sku åt'n dokter etter!" Utvikling av fødselstradisjoner og –holdninger blant fødende og helsepersonell i Norge de siste 150 åra.* Doktoravhandling i folkeminnevitenskap. UiO. 1984

Jahnsen, Leonard B.: Kvinner som yrkesutøverar. *Vår barndoms have. Årbok for Vest-Agder fylkesmuseum* 1998

Jordheim, Odd Karl: *Med livet i sine hender. Jordmor, havog himmel.* Oslo 1981

Kjærheim, Kristina: *Mellom kloke koner og kvitklde menn. Jordmorvesenet på 1800-tallet,* Oslo 1987

Seland, Bjørg: *Ikke saadan som en Kone bør være.* Oslo 1997.

Stigersand, Anne K.: *"Staten og Medicinalvæsenet". Staten og yrkesgruppene i helsevesenet 1660-1815, generelt i Danmark-Norge og spesielt på Agder.*

Hovedoppgave i historie, UiB 1999

Søraa, Gerd: *"Hent jordmora!"*. Oslo 1984

SOS-P.7 *Arbeiderpartiets etablering på Sørlandet*

Kontaktperson	Nils M. Justvik
Institusjon	Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode	Sosialhistorie, politisk historie – 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Det norske arbeiderparti ble stiftet i Arendal i 1887. Til tross for at denne begivenheten kan knyttes til Agder, kom arbeiderbevegelsens partipolitiske virksomhet seint i gang i denne landsdelen. I *Agders historie 1840-1920, Ansikt mot sjøen, grunnfeste i jorda* uttrykker Bjørn Slettan et behov for studier som kan opplyse om hva årsaken var til at Arbeiderpartiet fikk dårlig fotfeste i agderfylkene. Uten at det foretas grundige studier av dette feltet blir vi stående med følgende forklaringer: Et sterkt Venstre, jevne sosiale kår med mange små bruk og få kakser og få industriarbeidere, arbeiderklassens agitasjon om klassekamp slo dårlig an og ga svakt gjennomslag for sosialistkultur i landsdelen.

Forskningsstatus

Noen større arbeider som behandler arbeiderbevegelsens historie:

Berntsen, Harald: *Trekk fra Stokkens historie, ca. 1600-1962*. (1981)

Flodda, Harald: *Samholdsbevegelsen i Arendalsområdet i 1880-årene – bakgrunn og innhold*. (Hovedfagsoppgave i historie, UiO 1980).

Mosland, Reidar: *Arbeideren i sentrum: Historien om Kristiansand arbeiderforening etter 1936*. (2004)

Sørensen, Bjørg Aase: *Arbeiderbevegelsen og industribygda*. (Doktoravhandling, sosiologi, UiB 1982).

Wettrhus, Hans-Olav: *Arbeiderbevegelsen i Kristiansandsdistriktet i radikaliseringsperioden 1911-1919(1921)*, (Hovedoppgave i historie, UiO 2000).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Det norske arbeiderpartis etablering og utviklingshistorie i Kristiansands- og Arendalsområdet fram til ca.1920. Byene Kristiansand og Arendal med nærliggende industribygder peker seg ut som aktuelle områder for punktundersøkelser og komparasjon. Hvis Arendalsområdet og Kristiansandsområdet kunne dekkles enten i samme studie, eller i separate studier, ville interessante likheter og forskjeller kunne avdekkes. For Arendals vedkommende er selve byen interessant, men også bygda med Eydehavn og Nes Verk. I Kristiansandsområdet peker selvfølgelig byen seg ut, men også bygda Vennesla med lange og sterke industritradisjoner. Mandal vil også være et interessant område å studere i denne sammenhengen.

Kilder

Partilag i aktuelle områder og deres arkiver, den faglige arbeiderbevegelsens arkiver
Avisene *Sørlandet* i Kristiansand og *Tiden* i Arendal, bygdebøker for aktuelle områder.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

En undersøkelse av landsdelen sett under ett, vil være forholdsvis arbeidskrevende. Kan eventuelt gjennomføres som delundersøkelser (se ovenfor).

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling

SOS-P.8 *Arbeiderbevegelsen i "den lavkirkelige byen" Kristiansand, ca 1945-2000*

Kontaktperson Nils M. Justvik
Institusjon Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode Sosialhistorie / kulturhistorie, 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Uttrykket "den lavkirkelige byen" er hentet fra Pål Th. Sandviks bind av Kristiansands historie (1999). Det religiøse engasjementet i Kristiansand var sterkt gjennom hele 1900-tallet. I denne byen etablerte arbeiderbevegelsen seg politisk og faglig. Den vanlige forståelse av forholdet mellom arbeiderbevegelsen og religiøse miljøer var at dette var to kulturer som hadde lite med hverandre å gjøre helt opp mot vår egen tid.

Forskningsstatus

Vi vet lite om dette feltet. Hvert område har sin egen historie og må studeres for seg. Her følger en liste over studier der arbeiderbevegelsen på Sørlandet inngår:

Hompland, Andreas: *Tokyrts industriarbeidarar i streik. Ein historisk-sosiologisk studie av bygdekollektivet*. Magisteravhandling i sosiologi, (UiO 1975).

Justvik, Nils Martinius: *Frikirkelige og lavkirkelige miljøers forhold til arbeiderbevegelsen i Stokken 1912-1945*. (Hovedfagsoppgave i historie, UiO1998).

Mosland, Reidar: *Arbeideren i sentrum: Historien om Kristiansand arbeiderforening etter 1936*. (2004)

Sørensen, Bjørg Aase: *Arbeiderbevegelsen og industribygda*. Doktorgradsavhandling, sosiologi, Universitetet i Bergen, 1982.

Wettrhus, Hans-Olav: *Arbeiderbevegelsen i Kristiansandsdistriktet i radikaliseringsperioden 1911-1919(1921)*, (Hovedoppgave i historie, UiO 2000).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Som det framgår av den litteraturen som er oppgitt under forskningsstatus (ovenfor), er de fleste studiene over arbeiderbevegelsens utvikling i landsdelen fra tida før andre verdenskrig. Hvordan forholdt arbeiderbevegelsen i Kristiansand seg til religiøse spørsmål / religiøse miljøer i andre halvdel av 1900-tallet? En studie av forhold i Kristiansand ville kunne åpne for komparasjon ved å trekke inn en annen by – f.eks. Arendal eller Mandal.

Kilder

Muntlige kilder, Kristiansand Arbeiderpartis arkiv for perioden, Arkiv for arbeiderforeningene på Falconbridge, eventuelt andre større bedrifter, som Kristiansand Mekaniske Verksted. Avisdebatter i lokalavisene *Fædrelandsvennen*, (som lenge var Venstre-avis) og *Sørlandet* (Arbeiderpartiet). Visse religiøse miljøers arkiver kan også tenkes å inneholde relevant stoff.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan være mer eller mindre bredt anlagt. Komparasjon mellom ulike byer i landsdelen (se ovenfor) kan eventuelt samordnes gjennom parallelle punktstudier.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling

KULT-P.1 *Agders kulturgeografi frem til ca. 1900: byggeskikk*

Kontaktperson	Jan Henrik Munksgaard,
Institusjon	Vest-Agder-museet (VAM) Kristiansand
Fagområde og periode	Kulturhistorie / kulturgeografi, tiden før ca. 1900

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Agder er et overgangsområde mellom vestnorsk og østnorsk natur og kultur. Mange vestnorske og østnorske trekk møtes her. Det er nok å nevne at abboren eller skjebba stopper sin vandring vestover i Audnedalen, blåveisen kom aldri lenger vest enn til Grønnefjorden i Lyngdal, mens kusymra aldri kom lenger øst enn til Homborsund, revebjella stopper sin østlige vandring i Agder, grana møter furua, elgen møter hjorten. I kulturen møter den østnorske laftekulturen den vestnorske stavkonstruksjonen i Agder, skiftesverket er en reminisens som nesten bare finnes hos oss i Norge. Det vestnorske ruteåkleet møter billedvevteknikken på våre trakter. Grenselandet Agder er mangfoldig og spennende. Prosjektet vil prøve å kartlegge kulturgeografiske grenser og kartfeste. Meningen er også å se dem i en europeisk sammenheng.

Forskningsstatus

Lite er gjort på dette feltet tidligere. Noen generelle undersøkelser er publisert på 1800-tallet og i første halvdel av 1900-tallet: Eilert Sundt: *Om Bygnings-skikken Paa Landet i Norge* (Chra 1862), Sigurd Erixon: "Svensk byggnadskultur och dess geografi" (*Ymer* 1922), H. Vreim: "Trekke fra byggeskikkens geografi i Norge" (*Fortidsforeningens årbok* 1936-37). En nyere publikasjon om byggeskikk finner vi i Jon Bojer Godal og Steinar Moldal: *Beresystem i eldre norske hus* (1994).

Problemstilling, tema og tilnærmingstype

Prosjektet kan bestå av flere delmål. Første delmål kan være å kartlegge Agders bygningskonstruksjoner. (Lafteverk, stavverk, skiftesverk, bindingsverk o.a.)

- Hvordan er den geografiske fordelingen av bygningskonstruksjoner i Agder?
- Hvorfor denne fordelingen?
- Bygningskonstruksjonene sett i en nasjonal sammensetning
- Bygningskonstruksjonene sett i en internasjonal sammensetning

Prosjektet må i stor utstrekning basere seg på feltarbeid, registreringer og kartlegging av eksisterende gjenstandsmateriale. Senere kan det bli aktuelt å ta opp andre delmål.

Kilder

Litterære kilder basert på generelle undersøkelser (se ovenfor) I tillegg kommer SEFRAK-registreringen over bygninger oppført før år 1900 (Sekretariatet for registrering av faste kulturminne i Norge, Riksarkivet) og muntlige kilder.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det vil være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger. Som mulige samarbeidspartnere er det i første omgang naturlig å tenke på museene i begge Agderfylkene, men også foreninger, som for eksempel historielag, og enkeltpersoner kan delta.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling. Stoffet kunne gi et godt utgangspunkt for museumutstillinger.

KULT-P.2 *Agder – region eller grenseland?**

Kontaktperson	Kjell-Olav Masdalen.
Institusjon	Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)
Fagområde og periode	Regionshistorie, fra middelalder til vår egen tid.

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Agder regnes i dag som en region. I forbindelse med regionaliseringsdiskusjonen er sammenslåing av de to Agder-fylkene til én region, ansett som et mulig og aktuelt alternativ. Også i et historisk perspektiv kan Agder anses som en region. Ikke minst navnet er med på å konstituere området som en region i et historisk perspektiv, selv om navnet opprinnelig bare må ha omfattet kystbeltet.

Men Agder er også et grenseland mellom øst og vest – mellom Østlandet og Vestlandet, og for så vidt også mellom kyst og innland. I et utvidet perspektiv kan man dessuten si at Agder er et grenseland mellom Danmark / Europa og Norge. I øst-vest-perspektivet hørte Agder til Østlandet (/Danmark) i perioden fram til ca. 1035 og til Vestlandet fram til ca. 1900, da Sørlandet ble etablert som eget regionalgeografisk begrep. Etter 1900 har man på et slikt grunnlag forsøkt å bygge opp en egen identitet knyttet til forestillingen om Sørlandet som en egen region.

Definering og konstituering av en region kan gjøres på grunnlag av en rekke kriterier. De tydeligste kriteriene finnes i de administrative grensene: fylke / len / amt / stiftamt, lagdømme, bispedømme og andre administrative regionangivelser. Ved en gjennomgang av disse verdslige, juridiske og kirkelige administrative enheter vil en raskt se at Agder ikke har vært noen enhetlig administrativ størrelse.

Regionsbegrepet kan imidlertid også knyttes til en rekke andre kjennetegn, så som natur, kultur, næringsgrunnlag, økonomi, politiske preferanser o.a. Også her vil en se at Agder ikke er en enhetlig region. Eksempelvis har Vest-Agder historisk sett hatt en næringsstruktur som klart peker mot Vestlandet, mens den i Aust-Agder i større grad peker mot Østlandet. Politisk har de borgerlige / liberale partiene stått sterkest i Vest-Agder, mens de sosialdemokratiske partiene har stått sterkest i Aust-Agder. Eller sagt på en annen måte: den politiske polariseringen har vært større i øst enn i vest. Innad i Agder har det også vært sterke skillelinjer mellom by og bygd, kyst og innland. Slik vil man kunne fortsette å gi eksempler på en rekke områder. Det betyr naturligvis ikke at man ikke kan finne en rekke fellesnevnerne for regionen.

Hensikten med prosjektet er å tydeliggjøre hvilke kriterier som konstituerer en region, og om disse kriteriene gir grunnlag for å definere Agder som region eller grenseland, eller begge deler, både i et historisk perspektiv og i den dagsaktuelle situasjon. En slik tydeliggjøring og forståelse av begrepet gjennom historiske og dagsaktuelle eksempler vil bidra til en bedre sjølførståelse av landsdelens egenart og forutsetninger.

Forskningsstatus

Oversiktsframstillinger mangler, men temaet er berørt i en rekke historiske artikler og bøker som tar opp spørsmål knyttet til administrasjonshistorie. F. eks har Asgaut Steinnes skrevet en rekke bøker og artikler om utskyld, husebyer, styrings- og rettsskipnad, og Gustav Indrebø har skrevet om fylke og fylkesnavn. Jfr. for øvrig Kjell-Olav Masdalen: "Fra Lindesnes til Rygjarbit. Dansk-norske maktrelasjoner på Agder i vikingtid og middelalder" (*Aust-Agder-Arv* 2005-2006) og "Rygjarbit - et historisk grenseproblem fra middelalderen" (*Aust-Agder-Arv* 1998).

Problemstillinger, tema og tilnæringsmåter:

Prosjektet kan beskrives som et rammeprosjekt og kan være svært omfattende både i tema og i tidsramme. I denne omgang foreslås kun ett deltema:

- *Regionaladministrative grenser på Agder fra middelalder til nåtid*

Delprosjektet tar sikte på å registrere og beskrive grenser for regionale administrative enheter som omfatter / inkluderer Agder eller deler av Agder fra middelalder til i dag. Slike regionale administrative enheter er: fylke / syssel / len / amt / stiftamt, lagdømme, leidang / hærordninger / marinedistrikt, bispedømme / stift, los- og fyrvesen, havne-/ kystdistrikt, helseregioner o.a. På grunnlag av en slik beskrivelse gjøre en analyse av Agders status som region og / eller tilhørighet til andre regioner.

Kilder

Sagalitteraturen, middelalderdiplomer, reskripter, forordninger, kgl. resolusjoner, arkivmateriale generelt etter regionale og sentrale administrasjonsorganer og relevant litteratur som behandler temaet.

Omfang, organisering, mulige samarbeidspartnere

Gjennomføres som en del av det forskningsrelaterte arbeidet ved AAks. Foruten forskningsmiljøer i landsdelen kan miljøer knyttet til Møre og Romsdal være mulige samarbeidspartnere. Begrunnelsen er at dette fylket (eller Nordvestlandet), på tilsvarende vis som Agder ligger i et grenseområde mellom andre regioner – i dette tilfellet Vestlandet og Trøndelag.

Formidling:

Artikler i tidsskrift / årbøker.

* Se også P.19 i Slettan (red.) 1997

KULT-P.3 *Agder i fornaldersagaene. På sporet av historiske kjerner.*

Kontaktperson Kjell-Olav Masdalen,
Institusjon Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)
Fagområde og periode Kulturhistorie / geopolitisk historie, merovingertid / vikingtid.

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Fornaldersagaene (*Fornaldarsögur Norðrlanda*) er en av hovedgruppene innenfor sagalitteraturen, ved siden av islendingesagaene, de islandske samtidssagaene og kongesagaene. Handlingene i fornaldersagaene skal ha foregått i forhistorisk tid, dvs. i tida før Island ble bosatt på 800-tallet. I den muntlige tradisjonen går de i alle fall tilbake til vikingtida og ble bevisst brukt i den islandske skaldediktningen fra begynnelsen av 1100-tallet. De ble nedskrevet på slutten av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet. I motsetning til de andre hovedgruppene av sagalitteraturen, som er mer eller mindre realistiske og historiske, er fornaldersagaene mer å anse som heltediktning og eventyrfortelling og inneholder mye overnaturlig og fantastisk stoff. Det har allikevel vært antatt at de kan inneholde historiske kjerner. 1800-tallshistorikerne, som f.eks. Peter Andreas Munch i *Det norske folks historie* (Oslo 1941-43, 1. utg. 1852-59), brukte i vesentlig grad fornaldersagaene som historiske kilder. Med sagakritikken på 1900-tallet ble imidlertid fornaldersagaene forkastet som troverdige kilder.

Handlingene i fornaldersagaene foregår hovedsakelig i det sørvestskandinaviske området rundt Skagerrak-Kattegat, dvs. i Jylland, Vestergötland og Sørvest-Norge (Agder, Rogaland og Hordaland). Det er påfallende hvordan fornaldersagaene henter inn sine sagnkonger og sagnskikkelser fra dette området, og de beskriver et handlingsmønster som har stor slektskap med kongesagaenes skildringer av de interskandinaviske relasjonene. Dette handlingsmønsteret kan ha sine forbilder fra de tidligere nedskrevne kongesagaene, men de kan også vitne om realiteter i gamle maktstrukturer i dette felles sørskandinaviske miljøet. Ser en bort fra det fantastiske eventyrstoffet, og at kronologi og aktørenes medvirkning ofte ikke går ihop med historiske kjensgjerninger, så kan fornaldersagaene ha en sannhetsgehalt som til nå er altfor lite prøvd.

Det er påfallende at Snorre nesten ikke bruker stoff fra tradisjonene i fornaldersagaene. Snorre må ha vært kjent med dette stoffet, og hans egen Ynglingesaga er å regne som en fornaldersaga. Snorre må ha hatt en tungtveiende grunn til å se bort fra dette stoffet da han skrev Heimskringla. Snorres store prosjekt var å dokumentere hårfagreættas rett til å herske over Norge. Det gjorde han ved å kople ynglingeætta til herskerne i kjernelandet Vestfold, som han lot bli basisområdet for rikssamlinga. I sin beskrivelse av rikssamlingsprosessen synes Snorre lite interessert i å trekke inn andre sterke politiske miljøer som hadde kontroll over store landområder, og som kunne oppfattes som legitime konkurrenter til hårfagreættas historiske misjon i Norge. Vår egen tids manglende interesse for den sagnkretsen fornaldersagaene tilhører, kan langt på vei forklares på samme måte. Etter 1814 og før og etter 1905 sto nasjonsbygging og unionsoppløsning i fokus. Alternative "riksbyggingsprosesser" har da vært av liten interesse.

Først i seinere tid er den autoriserte historia om rikssamlingsprosessen med Vestfold som basisland for alvor blitt trukket i tvil. Harald Hårfagres tilknytning til Vestfold synes tvilsom og i økende grad vektlegges Vestlandet som kjerneområde for det sørvestnorske riket som

sluttsteinen i rikssamlingsprosessen. I større grad må det fortolkes som et oppgjør mellom vestlandskongens sørøstnorske ambisjoner og danekongens forsvar av sine interesser i Vika og i de sørøstnorske områdene.

Prosjektets hensikt er å foreta analyser av enkelte av fornaldersagaene for å se om det er mulig å finne mønster som kan gi spor av historiske kjerner, og som eventuelt kan verifiseres eller falsifiseres ved hjelp av annet kildemateriale.

Forskningsstatus

Så vidt bekjent er det i moderne tid ikke gjennomført større forskningsprosjekt om fornaldersagaene som kilder til norsk historie i tida før rikssamlinga. Spørsmålet er berørt av Frans Arne Stylegar i *Spangereid - En sørlandsk saga* (Kr.sand 1999) og Claus Krag i *Vikingtid og rikssamling 800-1130* (Aschehougs Norges Historie, bd. 2. Oslo 1995). Jfr. for øvrig Kjell-Olav Masdalen: "Fra Lindesnes til Rygjard. Dansk-norske maktreasjoner på Agder i vikingtid og middelalder" (*Aust-Agder-Arv* 2005-2006) og "Under himmelen blå – Agder i norsk rikssamling" (*Aust-Agder-Arv* 2004).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåte

Fantes det i tida før rikssamlinga maktsentra i Sørvest-Norge som kan gi grunnlag for å beskrive og støtte opp en annen rikssamlingsprosess enn den Snorre beskriver, og som helt opp til våre dager har vært den herskende teorien om samlinga av Norge til et rike? Er det mulig å finne spor av ansatser til slike alternative rikssamlingsprosesser i fornaldersagaene?

Gir fornaldersagaene muligheter for å antyde slike maktsentra på Agder, som enten på et selvstendig grunnlag eller i allianse med andre maktsentra, spilte en rolle i en slik alternativ rikssamlingsprosess?

Temaet er fornaldersagaene som kilder til tidlig norsk historie; merovingertid og vikingtid, med fokus på beskrivelse av mulige maktsentra i Sørvest-Norge. Temaet søkes belyst ved gjennomgang av et utvalg av fornaldersagaene for å registrere og beskrive politiske / geopolitiske miljøer og mulige historiske aktører. En kildekritisk vurdering kan gjennomføres på grunnlag av annet relevant kildemateriale, så som sagalitteratur, arkeologisk materiale og generell kunnskap om perioden og temaet.

Kilder

Fornaldersagaene og den øvrige sagalitteratur. Europeiske krøniker og tradisjonsstoff. Arkeologisk materiale.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Artikkel. Gjennomføres som en del av det forskningsrelaterte arbeidet ved AAKs.

Formidling

Tidsskrift / årbøker.

KULT-P.4 *Middelalderske steinkirker på Agder*

Kontaktperson	Kjell-Olav Masdalen,
Institusjon	Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)
Fagområde og periode	Kulturhistorie: arkitektur, høymiddelalderen.

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

På Agder har det til sammen vært 17 steinkirker bygd i høymiddelalderen, 10 i det nåværende Aust-Agder (Søndeled, Dypvåg, Holt, Tromøy, Øyestad, Fjære, Landvik, Vestre Moland, Birkenes og Høvåg) og 7 i nåværende Vest-Agder (Tveit, Oddernes, Halse, Å (Lyngdal), Spangereid, Vanse og Laurentiuskirka på Huseby). Fem av dem er revet (Landvik, Birkenes, Halse, Å og Laurentiuskirka). Resten er mer eller mindre ombygd. Steinkirkene er sannsynligvis bygd i det store kirkereisningsårhundret 1150-1250. De fleste, kanskje alle, er bygd i den romanske stilarten. Størst usikkerhet knytter det seg til Øyestad kirke. Tromøy kirke ble allerede i høymiddelalderen ombygd til en gotisk langkirke. Også andre av kirkene ble til en viss grad ombygd i middelalderen.

Steinkirkene på Agder er enkle og har relativt lite ornamentikk og andre kjennetegn som kan være med på å bestemme stilart, epoke, byggår og mulige forbilder. Men de er vår viktigste kilde til landsdelens kirkearkitektoniske bygningshistorie. De framviser flere karakteristiske kjennetegn gjennom sin hovedstruktur, mureteknikk, plassering av portaler og vinduer og ved den ornamentikk og utsmykning som er bevart, selv om disse kjennetegnene er relativt sparsomme. Dessuten har enkelte av kirkene innslag av steinsorter som ikke er av lokal karakter, verken i fast fjell eller som bretransportert materiale. I tillegg til at kirkene kan fortelle om arkitektur, byggeteknikk og lignende, kan de også fortelle noe om kirkeorganisasjon, administrativ inndeling, samfunnsmakt og samfunnsorganisering, samt om byggehytter og bruk av forbilder.

Prosjektets hovedhensikt er å spore mulige forbilder kirkene er bygd etter, av hvilke bygghytter og av hvilke byggherrer.

Forskningsstatus

Det er gjort få gjennomgripende arbeider knyttet til de middelalderske steinkirkene på Agder. De mest omfattende bygningshistoriske undersøkelser/beskrivelser er gjort for Fjære kirke (arkitekt Sinding Larsen) og Tromøy kirke (jfr. Kjell-Olav Masdalen: "Middelalderkirka på Tromøy - En bygningshistorisk beskrivelse", *Aust-Agder-Arv* 2001/2002). Jfr. også Hans Emil Lidén: *Middelalderens steinkirker i Agder* (Kr.sand 2002). Dessuten finnes det en omfattende lokalhistorisk litteratur, men som ut over å gi viktige enkeltoplysninger ikke har særlig vitenskapelig verdi. Undertegnede har dessuten foretatt en omfattende registrering av enkelte detaljer ved kirkene (portaler, vinduer, korbuer, hovedformer o.l.) for alle steinkirkene på Agder, samt for de fleste i området fra Rogaland, Telemark, Østlandet, Bohuslän og Halland, som vil være et viktig grunnlagsmateriale i undersøkelsen. For øvrig vises det til Hans Emil Lidén: *Middelalderens steinarkitektur i Norge* (Oslo 1981) og Øystein Ekroll: *Med kleber og kalk - Norsk steinbygging i mellomalderen 1050-1550* (Oslo 1997). Det finnes dessuten en omfattende litteratur om emnet fra Danmark og Sverige.

Problemstillinger, tema og tilnæringsmåter

Kan de middelalderske steinkirker på Agder spores tilbake til en felles byggetradisjon

steinkirkene, eller er de mer resultat av ulike samfunnsgruppers selvstendige initiativ for å få reist steinkirker i lokalsamfunnet/ved det lokale maktsenteret?

På grunnlag av registreringsmateriale (jfr. ovenfor) og annet relevant materiale (middelalderdiplomer, kirkestoler o.a., samt arkeologisk og bygningshistorisk registreringer/materiale hos Riksarkivaren og hos fylkesarkeologene) foreta en kategorisering av de middelalderske steinkirkene på Agder. Ved sammenligning av kirkearkitektur i andre landsdeler i Norge, og i Danmark og Sverige, søke å spore forbilder som kan si noe om tilknytning til bygghytter og religiøse og verdslige maktsentra. Ved hjelp av eksisterende kildemateriale som gir opplysninger om tidlig eierforhold si noe om hvilke samfunnsmakter som har stått bak byggeprosjektene.

Kilder

Kirkene. Bygningshistoriske registreringer (ved riksantikvar, fylkesarkeologer, samt registreringer utført av Kjell-Olav Masdalen i 2001-02: "Romanske steinkirker i Skagerrak-Kattegat-området" og "Portaler i romanske middelaldersteinkirker"), kirkestoler o.a., skattemateriale, middelalderdiplomer og relevant litteratur.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Artikkel. Gjennomføres som en del av det forskningsrelaterte arbeidet ved AAKs.

Formidling

Tidsskrift / årbøker.

KULT-P.5 *Lovbrudd, konflikthåndtering og rettsutvikling på Agder 1500 – 1820*

Kontaktpersoner, institusjoner	Inge M. Bjørlin, Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks), Ole Gausdal og Margit Løyland, Riksarkivet (RA) Terje Sødal, Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode	Kulturhistorie / rettshistorie, tidlig nytid

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

I tidlig nytid ble den framvoksende statsmakten stadig mer merkbar i lokalsamfunnene på Agder, som i landet for øvrig. Økte skatter, endring av lovverk og rettsvesen samt en profesjonalisering av embetsverket skapte nye utfordringer for egdene. I dette prosjektet vil vi med utgangspunkt i rettsvesenet se på brytning mellom gamle, nedarvede normer og rettsoppfatninger på den ene siden og en gradvis adaptasjon av nye impulser på den andre. En slik brytning mellom statsmakt og befolkning kan også studeres i lys av teorier om allmenne europeiske siviliserings- og disiplineringsprosesser der folk gradvis internaliserte et mer selvkontrollerende og mindre følelses- og impulsstyrt atferdsmønster.

Agder hadde økonomiske, sosiale og demografiske særtrekk i perioden. Selveierandelen var landets høyeste, mens den sosiale lagdelingen var liten. Byer og sentralt institusjoner ble sent etablert. Men det var forskjeller mellom kystbefolkningen eksponert for impulser utenfra og en mer isolert innlandsbefolkning, til dels også mellom yrkesdifferensierte tettsteder ved elveutløpene og agrar- og skogbruksbaserte bygder. De regionale særtrekkene kan ha vært med på å påvirke forholdet til statsmakt, lovbrudd og konflikthåndtering og reiser flere problemstillinger.

Prosjektområdet favner vidt og innbyr til mange delemner. Vi vet en del om lovbruddsmønsteret på 1600-tallet, men lite om hvordan det utviklet seg på 1700-tallet. Tinget som institusjon endret karakter, men disse endringene er fremdeles for lite undersøkt for landsdelen sett under ett. Nærmere studier av innbyggernes forhold til og bruk av tinget vil være viktig for å forstå allmenne utviklingstrekk i perioden. Konflikthåndtering kan omfatte både sivile konflikter og de som angikk forholdet til statsmakten.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Prosjektområdets hovedproblemstilling er: Hvilke endringer skjedde i lovbruddsmønsteret og konflikthåndteringen på Agder i tidlig nytid, og hvordan skal man forklare endringene? En rekke delspørsmål kan være aktuelle. Passer endringene inn i teoriene om en siviliserings- og disiplineringsprosess? Hvor viktig var bruken av tinget for statsmakten og befolkningen i perioden? Hva kan spores av bondekommunal interaksjon? Hvordan utviklet lagrettemannsombudet seg? Hvordan var lovforståelsen? Hvordan ble forlikskommisjonene tatt i bruk, og hvilke konsekvenser fikk det for bruken av tinget? I hvilken grad og i hvilke saker brukte man supplikkinstitusjonen, og hva ble utfallet? Var utviklingen lik for hele Agder, og hvordan kan man evt. forklare regionale forskjeller? Hvordan passer utviklingen på Agder inn i mønsteret for resten av landet, og hva kan være forklaringen på evt. forskjeller?

Forskningsstatus

Emnet har tidligere vært behandlet i noen få vitenskapelige arbeider, men disse behandler bare enkelte, avgrensede sider. Lovbruddsutviklingen er grundigst undersøkt for 1600-tallet.

I *Kniven, ølet og æren* (1990) behandler Jørn Sandnes lovbruddsutviklingen i hele landet på 1500- og 1600-tallet. I fremstillingen sammenlignes utviklingen i forskjellige deler av landet. Sandnes mener innlandsbygdene på Agder inngikk i et voldsbelte som strakte seg via øvre Telemark til dal- og fjellbygdene på Østlandet. Han bygger særlig på diplommateriale, men også på sagnlitteratur. Margit Løyland har i *Slagsmål, leiermål og bøtlagte egder 1600-1700* (1992) undersøkt hvordan lovbruddsmønsteret endret seg på 1600-tallet. Med sakefallslistene som kilde viser hun nedgang i bøtelagt voldskriminalitet og økning av seksuallovbrudd. Hun viser at lovbruddsmønsteret varierte mellom forskjellige deler av Agder, og at det samlet sett var en nedgang i bøtelagte straffesaker i løpet av 1600-tallet. Kristin Skuland har undersøkt kvinners posisjon på tinget i *Kvinner på bygdetinget i Lister len 1662-1667* (2004). Hun finner relativt godt samsvar mellom hvordan kvinner på Agder brukte tinget i forhold til det som er funnet i andre deler av landet. Kvinner møtte helst på tinget når de ble stevnet og ikke hadde en ektefelle som ivaretok deres interesser.

Ole Gausdal har undersøkt rettsvesenet i Vats tinglag fra 1700-1714 i *Bygdetingets betydning på begynnelsen av 1700-tallet* (2006). Befolkningens bruk av tinget til konfliktløsning økte. For øvrigheten var tinget viktigst som kanal for kunngjøringer, og dets betydning i disiplineringsøyemed var avtagende. Oppfølgingen av lovbrudd var mer selektiv enn tidligere, slik at flere saker som gjaldt mindre forseelser aldri kom opp på tinget. I perioder når saken var bortforpaktet til private ble inntektene fra bøter viktige, og det førte til sterk økning i påtalte lovbrudd.

Prosjektområdet er meget omfattende og flere temaer bør studeres. Et omdreiningspunkt vil være bruken av tinget, som var en arena både for konfliktløsning, kommunikasjon og strafferettshåndheving.

Kilder

Middelalderdiplomer, lens- og fogderegnskaper, rettsprotokoller, domkapittelprotokoller, forliksprotokoller, gårdsarkiv, supplikker, kongebrev, embetsbrev og lovverk.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Dette er et stort problemområde og undersøkelser må tilpasses både emnemessige og tidmessige avgrensinger. Arbeidet kan organiseres som et delnettverk under Forskernettverk Agder, og interesserte historikere kan inviteres til å delta.

Bøndenes bruk av tinget byr på interessante problemstillinger i forhold til demokratiutvikling og samfunnsutvikling fram mot 1814, jf. Demokratiprojektet ved UiO, ved. bl.a. Hilde Sandvik. Tore Iversen ved NTNU og John Ragnar Myking ved Høgskolen i Bergen arbeider for tida (2007) med et prosjekt der de bl.a. ser på hvordan bøndene brukte tinget til å håndtere ressursfordelingen i samfunnet. Resultatene fra disse prosjektene vil være viktige sammenlikningsgrunnlag i studier av rettshåndtering og konfliktløsningsstrukturer på Agder.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling.

KULT-P.6 *Jacob Aall (1773-1844)*

Kontaktperson	Gunnar Molden
Institusjon	Næs Jernverksmuseum
Fagområde og periode	Kulturhistorie, biografi, 17- og 1800-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Jacob Aall, eier av Næs Jernverk i Tvedestrand, var en av de mest markante samfunnsaktørene i Norge i første halvdel av 1800-tallet. Han representerte Aust-Agder på Eidsvoll i 1814, var stortingsrepresentant i flere perioder og engasjerte seg i samfunns- og kultur-spørsmål på bred front. Sitt daglige virke hadde han som eier av Næs Jernverk ved Tvedestrand. Også på dette feltet satte han spor etter seg, både som bedriftseier og i offentlig sammenheng. Prosjektet omfatter studier av Jacob Aalls liv og virke, med vekt på hans betydning for utviklingen av det norske samfunnet i første halvdel av 1800-tallet.

Forskningsstatus

Det fins en del eldre litteratur om Jacob Aall, som Haagen Krog Steffens: *Slægten Aall* (1908), Per Aamlid: "Jacob Aall (1773-1844)" i *Aust-Agder-Arv*, 1963/64, Arne Nygaard-Nilssen: "Næs Jernverk" i *Norges Kulturhistorie*, bind 3, (1938). Et nyere arbeid er Jens Johan Hyvik: *"Fædrelandske ideer". Jacob Aalls nasjonsforståelse 1799-1814* (2003). Bård Frydenlund ved Universitetet i Oslo er i gang med (2007) et doktorgradsprosjekt med tilknytning til 1814, hvor Jacob Aall er en av hovedpersonene. Det er særlig Jacob Aalls rolle som politisk aktør som til nå har vært viet oppmerksomhet innen forskningen.

Problemstilling, tema og tilnærmingsmåter

For å kunne legge grunnlaget for en solid og bredt anlagt biografi om Jacob Aall trengs det forskningsinnsats på mange del-områder. Det kan f.eks. være temaer som dette:

Jacob Aall - som jernverkseier
 - som representant for Nedenes Amt på Eidsvoll
 - som stortingspolitiker

Jacob Aall og innsatsen for å brødfø befolkningen 1807-14

Jacob Aall og opprettelsen av det norske universitetet

Jacob Aalls innsats for Selskabet for Norges Vel

Jacob Aalls engasjement for å gjøre den norrøne sagalitteraturen tilgjengelig

Jacob Aall – Norges første samfunnsøkonom?

Jacob Aall som samtidshistorisk pionér (*Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800-1815*)

Jacob Aall og norsk ovnsdesign

Jacob Aalls forhold til Danmark og Sverige

Kilder

En hovedkilde vil være Næs Jernverks arkiv (oppbevares ved Aust-Agder Kulturhistoriske Senter), men det fins også mye arkivmateriale ved andre arkiver (f.eks. privatarkivet etter Andreas Faye ved Riksarkivet). Også Jacob Aalls egne skrifter, særlig erindringene, vil være en viktig kilde.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Næs Jernverksmuseum ønsker i årene fram mot 1814 å gjennomføre et større forsknings- og

i et grundig biografisk verk, men i løpet av prossessen vil det være behov for forskningsinnsats på mange delområder. Sannsynligvis vil også hovedfeltene for Aalls virksomhet (som jernverkseier og som politiker / offentlig aktør) bli gjenstand for selvstendig behandling.

Formidling

Næs Jernverksmuseum arbeider med sikte på at det skal bli utgitt en solid biografi om Jacob Aall innen grunnlovsjubileet i 2014. Som en del av forarbeidet til denne utgivelsen vil det bli opprettet en egen hjemmeside på internett. Planene omfatter også seminarer, foredrag og andre tilstelninger med tilknytning til emnet. Det vil dessuten bli utgitt et spesialnummer av museets tidsskrift *Fortuna*. Det vil også være aktuelt å publisere monografier om delemner med tilknytning til Aalls biografi.

KULT-P.7 *Pietistisk hegemoni? Kulturbrytninger på Agder ca. 1870-1940*

Kontaktperson	Björg Seland
Institusjon	Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode	Kulturhistorie / sosialhistorie, 18- og 1900-tallet

Generell bakgrunn for prosjektet

Agder utgjør et variert landskap, topografisk og kulturelt. Forutsetningene for å behandle dette området som én region, må knyttes til geografiske vilkår som har lagt føringer for kommunikasjon og dermed for offentlig administrativ inndeling. Kyststripa merker seg ut i forhold til innlandet ved mer sammensatt næringsgrunnlag, høyere folketetthet og større mobilitet. Her ble næringslivet tidlig preget av tilknytning til markedsøkonomi. Flyttestrømmen kom for størstedelen fra innlandsbygdene, men det har også vært et betydelig tilsig av folk fra Danmark og Sverige. Sørlandskysten har dessuten et særmerke i høy bytetthet. Kystnære agderbygder ble fra slutten av 1800-tallet i stadig sterkere grad berørt av økonomiske og sosiale endringsprosesser, mens indre bygdelag i det store og hele bevarte sin tradisjonelle kultur til opp mot 1920- og 30-tallet.

Både gjennom regional mediedebatt og i den nasjonale offentlighetens bilder av landsdelen møter vi temmelig massive stereotyper av ”det pietistiske Sørlandet”. I et mer nyansert bilde må det erkjennes at den kristelige kulturen fikk ujevnt gjennomslag på Agder, og at den til tider ble kraftig utfordret av andre livsholdninger og verdisyn. Mange steder var disse motsetningene så sterke, at en kan snakke om en lokal kulturkamp. Studier som gir innblikk i mangfoldet og motsetningene kan bidra til å utvide og nyansere det kulturhistoriske bildet av Agder.

Prosjektet er skissert i fire delområder. Del I setter søkelys på kampen mellom grundtvigianere og pietister, knyttet til etablering og drift av folkehøgskoler. Del II vil rettes mot brytninger mellom den pietistiske bedehuskulturen og de frilynte ungdomslaga. Disse to første delområdene behandler for størstedelen kulturbrytninger på bygdene. Del III tar sikte på en breiere kartlegging av foreningskultur knyttet til ulike lag, der forsamlingshuset settes i sentrum. Dette vil være et aktuelt område for punktstudier både av by- og bygdesamfunn. En del IV, som ennå ikke er utarbeidd i form av prosjektskisse, vil er rettet mot borgerskapets kultur, med vekt på forhold til landsdelens religiøse bevegelse.

Prosjektets fire delområder

- KULT-P.7.1 Folkehøgskolen som kulturell kamparena, ca.1870-1940
- KULT-P.7.2 Brytninger mellom bedehuskultur og frilynt ungdomslagskultur, ca.1890-1940
- KULT-P.7.3 Forsamlingshus, samværsskikkar og foreningsliv, ca.1860-1940
- KULT-P.7.4 Bykultur, borgerskapets kultur (foreløpig ikke utarbeidet prosjektskisse)

KULT-P.7.1 *Folkehøgskolen som kulturell kamparena***Kontaktperson, institusjon**

Björg Seland, Universitetet i Agder (UiA)

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Den frilynte ungdomslagsrørsla utgjorde den sterkeste motpolen til pietismen på Sør- og Vestlandet. Denne bevegelsen hentet inspirasjon fra de grundvigianske folkehøgskolene og ble etter hvert pådriver for videre utbredelse av dette skoleslaget i Norge. Det gjaldt å vinne ungdommen for *sin* visjon av 'det gode samfunn' – i videre forstand gjaldt det en strid om hvilke verdier som skulle vinne innflytelse på allmenn folkelig kultur.

Striden mellom grundtvigianere og pietister kom til uttrykk gjennom opprettelse og drift av folkehøgskoler. Framtredende aktører i denne striden har dessuten gitt uttrykk for at politisk støtte til den offentlige amtsskoleordninga som kom på 1870-tallet, var del av indremisjonens strategi for å motarbeide grundtvigianske folkehøgskoler.

På Agder ble folkehøgskolekurs i første omgang begrenset til kortlivede tiltak: Vinteren 1860 / 61 skal det ha vært holdt et høgskolekurs etter grundvigiansk forbilde i Fjotland. På 1870-tallet styrte Viggo Ullmann en folkehøgskole som ble opprettet i Austre Moland og seinere flyttet til Landvik. På 1880-tallet styrte Thomas Torsvik en folkehøgskole som først hadde tilhold i Randesund og seinere ble flyttet til Lista. Vest-fylket fikk seinere to frilynte skoler i varig drift: Agder folkehøgskole åpnet i Hægeland 1910, seinere flyttet til Søgne. Marnar folkehøgskole ble opprettet 1919, fikk etter hvert sine egne skolebygninger i Øyslebø.

Indremisjonen kom forholdsvis seint i gang med skoletilbud for ungdom på Agder. Sørlandets kristelige ungdomsskole ble åpnet i Birkenes i 1912, kretsorganisasjoner av Indremisjonsselskapet sto som hovedeiere. Kinamisjonsforbundets (seinere Norsk luthersk misjonssamband / NLM) ble eierorganisasjon for skolen som åpnet i Kvås i 1921. I 1936 ble det åpnet en kristelig skole for unge sjømenn på Gjeving i Dypvåg.

Gjennom folkehøgskolene fikk altså både de frilynte og de kristelige målrettede institusjoner for sosialisering av ungdom. Motsetningene mellom de to leirene ble nok skjerpet ved dette.

Forskningsstatus

Framstilling av folkehøgskolenes historie er for størstedelen å finne i fragmentert form, gjennom ulike typer jubileumsskrift. Noen systematisk behandling av dette feltet i full bredde, dvs med perspektiv som dekker både grundtvigianske og kristelige skoler, fins verken på nasjonalt plan eller for noen av regionene. Foruten jubileumsskrift for enkelte skoler fins omtaler av den grundtvigianske skolekulturens historie for Agder i Olav Holdhus og Bjarne Berre (red.): *75 års-minne. Den norske folkehøgskulen 1864-1939* (1939) og i Aslak Torjusson: *Den norske folkehøgskolen* (1977). Omtale av landsdelens kristelige skoler fins bl.a. i Bjorvatn, Aslak m.fl. (red): *Arv og ansvar. Den kristelige ungdomsskolen gjennom 75 år 1893-1968*. (1968) og i Jens Vevstad (red.) *Festskrift. Ungdomsskolen 1893-1943* (1946).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

- Er det grunnlag for påstandene om at politisk støtte til amtsskolene var en del av indremisjonens kamp mot grundtvigianske skoler på Agder?
- Hvordan kommer ideologiske og miljøbetingede preferanser for det grundtvigianske eller det kristelige skoleslaget til uttrykk i ulike typer kildemateriale?
- Hvilke selvbilder og fiendebilder kommer til uttrykk i de respektive leirenes framstilling av ”oss” og ”de andre”?
- Sosiokulturell kartlegging av de to hovedmiljøene: grundtvigianere og pietister
 - lederskikkelser, sosial og ideologisk profil
 - allianser og talsmenn i det politiske liv (vekt på amts / fylkes- og kommuneplan)
- Analyse av selvpresentasjon og politisk diskurs
 - argumentasjon i politiske fora, særlig amtsskolestyrene og berørte kommunestyre
 - framstilling av visjoner og mål i media og i ulike typer jubileumsskrift: ideologisk profil, retoriske virkemidler, fiendebilder

Kilder

- Aktuelle institusjonsarkiver: stiftsdireksjonens arkiv, bispearkivet, amts- / fylkeskolestyrenes arkiv, arkiv for de respektive skoler
- Privatarkiv deponert ved Statsarkivet i Vest-Agder og Aust-Agder kulturhistoriske senter
- Årganger av lokale aviser: *Fædrelandsvennen*, *Lister*, *Vestlandske Tidende*, *Samleren*
- Jubileumsskrift for de enkelte skoler og eierorganisasjoner
- Muntlige kilder

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Grunnlag for delstudier av enkelte skoletiltak, gjerne profilert mot hverandre i komparasjon.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling

KULT-P.7.2 *Brytninger mellom bedehuskulturen og den frilynte ungdomslagskulturen*

Kontaktperson, institusjon Bjørg Seland, Universitetet i Agder (UiA)

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

På 1890-tallet møtte den kristelige bevegelsen konkurranse fra frilynte ungdomslag. I 1896 fikk disse laga sin landsdekkende sammenslutning i *Noregs Ungdomslag* (NU). Frilyntnavnet fikk de i fadder gave av målbevisste ledere som ville danne motvekt mot pietismen og gi bygdeungdom rammer for egen identitet. På det religiøse området definerte de seg inn under grundtvigianismen. I opposisjon mot urbanisering og hovedstadens kulturelle dominans dyrket ungdomslagsrørsla idéer om landsbygda som bærer av det særegne norske. Målsaken ble kampsak og samlende symbol for "norskdøm". Opp mot den andre frontlinja søkte de frilynte å gjenreise tradisjoner som de store vekkelsene hadde feid til side. Dans, felespill og rosemaling ble løftet fram som kostelig kulturarv. Dessuten ble idrett og teaterarbeid sett som sunne fritidssysler.

Forskningsstatus

Regional bedehuskultur er belyst i større undersøkelser som dekker 1800-tallet (Slettan 1992) og tida fram mot ca. 1940 (Seland 2006). Den frilynte ungdomslagsrørsla er lite kartlagt i Agderfylkene, men det siste jubileumsskriftet for Noregs Ungdomslag har en del eksempelmateriale fra landsdelen (Kløvstad red. 1995). Mot denne bakgrunnen er det rimelig at arbeidet med primærkilder i tilknytning til dette prosjektet i hovedsak konsentreres om Den frilynte rørsla.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

- Hvordan kommer ideologiske og miljøbetingede preferanser for det grundtvigianske eller det kristelige skoleslaget til uttrykk i ulike typer kildemateriale?
- Hvilke selvbilder og fiendebilder kommer til uttrykk i de respektive leirenes framstilling av "oss" og "de andre"?
- Sosiokulturell kartlegging av miljøer omkring ungdomshuset
 - lederskikkelser, sosial og ideologisk profil
 - allianser og talsmenn i det politiske liv (vekt på amts / fylkes- og kommuneplan)
- Analyse av selvpresentasjon og politisk diskurs
 - framstilling av visjoner og mål i media og i ulike typer jubileumsskrift: ideologisk profil, retoriske virkemidler, fiendebilder

Kilder

- Organisasjonsarkiver, fortrinnsvis på regionalt og lokalt nivå
- Organisasjonenes jubileumsskrift, fortrinnsvis på krets nivå
- Privatarkiv deponert ved Statsarkivet i Vest-Agder og Aust-Agder kulturhistoriske senter
- Årganger av lokale aviser: *Fædrelandsvennen*, *Kristianssands Dagblad*, *Lister*, *Vestlandske Tidende*, *Samleren*
- Muntlige kilder
- Faglitteratur (se ovenfor under forskningsstatus)

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Prosjektet burde ideelt sett anlegges vidt: her er grunnlag for en rekke punktstudier, dvs studier av et utvalg lokalsamfunn ut fra kategoriene kyst innland, østlig – vestlig del av regionen, by-bygd-konstellasjon osv. Punktstudiene kan danne utgangspunkt for komparasjon og gi grunnlag for å skissere et regionalt helhetsbilde.

KULT-P.7.3

*Forsamlingshus, samværsskikkar og foreningsliv***Kontaktperson og institusjon**

Anne Tone Aanby, Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks), Bjørg Seland, Universitetet i Agder (UiA)

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Frå 1830 / 40-talet og utover voks det frivillige lagslivet fram og blei ein viktig sosial arena, både i by og bygd. Førmålet kunne vere politisk, næringsretta eller religiøst. Mot slutten av 1800-talet blei det også skipa foreiningar for idrett, musikk og andre fritidsføremål. Perioden ca. 1870-1940 var glanstida for dei store folkerørslene. Organisasjonar for ytre og indre misjon var drivkrefter i ei religiøs folkerørsle. Fråhaldsrørsla hadde sine organisasjoner med ambisiøse sosialpolitiske mål. Forkjemparar for landsmålet og ungdom organisert i "frilynde" lag utgjorde kjernetroppene i det vi med ei fellesnemning kallar norskdomsrørsla. Den nye arbeidarklassen utvikla sin faglege og politiske organisasjon.

Masserørslene representerte folkelege *motkulturar* – dvs dei utfordra på kvar sine måtar elitens verdier og storsamfunnets dominerande kultur. Ulike typar lag og organisasjonar skaffa seg sine eigne forsamlingshus: Indremisjonsfolket bygde bedehus, den frilynte ungdomslagsrørsla reiste ungdomshus. Fråhaldslag og skyttarlag kunne ha eigne hus, arbeidarrørsla samla seg om Folkets Hus og frikyrkjelege samfunn fekk sine eigne kyrkjer og møtelokale.

Forslingsstatus

Det finst ein del registreringar av bedehus i agderfylka (sjå t.d. opplysningar i Slettan 1992). I Noregs ungdomslags arkiv finst nokre oversyn over ungdomslagshus drivne av frilynte lag (sjå t.d. Hodne i Kløvstad (red.) 1995, Seland 2006). Ei systematisk registrering av forsamlingshus på breidt felt har ikkje vore utført tidlegare.

Problemstilling

Registrering av forsamlingshus kan gje auka kunnskap om styrke og breidd i ulike folkerørslar. Det er ei utfordring i seg sjølv å få gjort dette arbeidet nå, mens mykje av kunnskapen framleis er levande i "manns minne". Klarlegging av historia kring ulike typar forsamlingshus og studier av dei samværs- og samhandlingstradisjonane som desse husa representerte, vil gje djupare innsikt i det kulturelle mangfaldet.

Reine kvantitative registreringar av ulike forsamlingshus med tidfesting av byggeår, kommune for kommune, har verdi i seg sjølv. Studier over arkitektur og tradisjonar for bruk opnar for ei rekke delspørsmål:

- Kven gjekk i brodden for byggeprosjekta? Sosial og ideologisk forankring.
- Var prosjektet / huset i konkurranse med andre bygg?
- På kva måte blei byggeprosjekta utførte? Var det dugnadsarbeid, kven utførte fagarbeidet, leverte noen gratis tømmer osv.?
- Kva rammer ga arkitektur og innreising for samlingane?
- Bruken av husa, kva var tillate og kva var forbode? Var det fri adgang til å leige huset?

- Kan skifte av ideologisk forankring avlesast i husets historie? (T.d. forsamlingshus bygd av eit frilynt ungdomslage som blei overteke av eit kristeleg lag).
- Dei lange linene. Kan mengda av hus til ulikt bruk avspegle kulturell utvikling, med toppar og bølgedalar i engasjementet? Kvar låg tyngda til ulik tid?

Her ligg også godt til rette for komparative studier av ulike bygdelag - og av skilnader mellom kyst- og innland, aust- og vest på Agder.

Kjelder

SEFRAK-registreringa (Sekretariatet for registrering av faste kulturminne i Norge, Riksarkivet), registrering av bygningar oppført før år 1900.

Bokverket *Norges Bebyggelse* frå 1954 med bilde av forsamlingshus.
Panterregisteret, matrikkelen av 1905, bygdebøker.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnarar

Undersøkingane kan femne meir eller mindre breidt. Det vil vere aktuelt å legge opp til delundersøkingar og punktstudier innanfor tidsmessige geografiske avgrensingar.

Formidling

Faglege artiklar, illustrerte populærframstillingar, museumsutstilling med foto, teikningar og gjenstandar frå ulike forsamlingshuskulturar.

KULT-P.8 *Samlingsstader og danseplassar (fram til ca 1940)*

Kontaktperson Anne Tone Aanby,
Institusjon Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks)
Fagområde og periode Kulturhistorie: folkelig tradisjon, 1800- og 1900-talet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Fram til midten av 1800-talet fanst det så godt som ingen forsamlingshus på bygdene. Ungdomen samla seg gjerne på stader der det var lageleg å danse, som til dømes i vegkryss eller på bruer. Elles kunne t.d. faste holmar i skjergarden eller høgdepunkt til fjells vere folkelege samlingspunkt St. hans og påskedagsmorgon. Frå 1830 / 40-talet og utover voks det frivillige lagslivet fram og blei ein viktig sosial arena, både i by og bygd. Mot slutten av hundreåret skaffa mange lag og organisasjonar sine eigne forsamlingshus; t.d. bygde indremisjonsfolket bedehus, den frilynte ungdomslagsrørsla reiste ungdomshus. Dei gamle samlingsplassane utandørs, som representerte det førmoderne samfunnet, gjekk dei fleste stader ut av bruk.

Forslingsstatus

Systematiske registreringar eller annna fagleg handsaming av emnet er ikkje kjent.

Problemstilling, tema og tilnærmingsmåtar

Registrering og klarlegging av historie knytt til gamle samlingsplassar gir auka kunnskap om det gamle samfunnets samværstradisjonar. Det er ei utfordring i seg sjølv å få gjort dette arbeidet nå, mens noko av kunnskapen framleis kan vere levande i ”manns minne”.

Rein kvantitativ registrering av ulike typar samlingsplassar. Tidfesting av når plassane gjekk ut av bruk og kvifor. Her kan også ligge til rette for komparative analyser mellom ulike bygdelag, mellom kyst og innland, mellom aust og vest på Agder. – Delspørsmål

- Kva var det med denne plassen som gjorde han særleg eigna for samkomer?
- På kva måte var desse samlingsplassane med på å forme samversformene?
- Hadde ein samlingsplassar for ulike årstider?
- Var det ulike samlingsplassar for ulike alderssteg – t.d. at eldre folk hadde sin plass med eigen benk, ungdomen hadde ein danseplass?
- Var det samlingsplassar for ulik bruk: t.d. sommaridrett, vinteridrett, danseplassar, fiskeplassar osv.?
- Var det faste tider ein møttest? Var det faste innslag når ein møttest?
- Var det eigne samlingsplassar der ulike bygdelag møttest til bestemte tider?

Kjelder

Kjeldene må helst finnast lokalsamfunnet: Stadnamn kan seie noko om tradisjonar for bruk, t.d. Påskedagsheia, St. Hans-holmen, Danseplassen, Tobakkshola. Intervju med lokale heimelsmenn kan gje kunnskap om tradisjonar for bruk av plassane. Noko stoff kan også vere å finne i bygdebøker.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnarar

Oppgåver som kan eigne seg for lokale undersøkingar, for eitt eller fleire bygdelag. Lokale sogelag vil kunne gje opplysningar om aktuelle heimelsmenn

KULT-P.9

Regional mediehistorie

Kontaktpersoner	Alf Kjetil Igland, Bjørg Seland
Institusjon	Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode	Kulturhistorie: mediehistorie, 18- og 1900-tallet

Prosjektet omfatter to delområderKULT-P.9.1 *Aviser i Agder-fylkene ca 1840 - 1970*KULT-P.9.2 *Lokale media som identitetsskaper, 1900-tallet*KULT-P.9.1 *Aviser i Agder-fylkene ca 1840 - 1970***Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet**

De første publikasjoner som ligner moderne aviser kom de siste tiår av 1700-tallet. Det dreier seg om enkle annonse- og nyhetsblad som gjerne gikk under navn av *Adressetidende* eller lignende. Vi kjenner slike publikasjoner utgitt i Arendal (1769-72) og Kristianssand (1780-88 og 1790-38). Fra 1830-tallet og utover ser vi en utvikling mot en mer moderne avistype. I løpet av perioden ca. 1840-1870 ble det etablert lokale aviser i alle byene på Agder.

Delprosjekter kan konsentreres om en enkelt avis, eventuelt om to eller flere aviser som studeres i komparativt perspektiv. Med referanse til generell historisk utvikling kan periodisering deles i fasene ca 1840-1870, ca. 1870-1900, ca. 1900-1940. 1940-45, 1945-1970. Prosjektet kan eventuelt utvides til å dekke seinere tids utvikling.

Forskningsstatus

Et firebindsverk som skal dekke norsk presses historie 1763- 2010 er planlagt utgitt 2010 (<http://www.pressehistorisk.no>), bl. a. med oversiktshistorie for 350 aviser. Ingen faglig systematiske undersøkelser kjent fra Agder-regionen, men en del stoff å hente i populær-faglige framstillinger av lokal mediehistorie.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Et hovedsiktemål er å få fram vekselspillet mellom medium og samfunn. Følgende oversikt er ment som forslag til aktuelle delspørsmål:

- Hvem står bak initiativ og drift av avisene, hvordan preger eieren avisens innhold og form?
- Redaktørenes rolle – deres maktpotensiale som meningsbyggere
- Avisens ideologiske hjemstavn, kulturelt eller partipolitisk – i hvilken grad og på hvilke måter legges føringer på nyhetsbilde og stoffutforming?
- Hvem henvender de ulike avisene seg til, hvem slipper en fram, hvilke sider ved samfunnslivet vies interesse – slik dette kan avleses gjennom stoffets tema og form, journalistenes bakgrunn, holdninger og preferanser, sett i forhold til f.eks
 - bygd / by, kyst / innland, Aust- og Vest-Agder, menn / kvinner
 - ulike sosialgrupper, aldersgrupper, yrkesgrupper
 - miljø med ulik ideologisk forankring (religiøs, politisk)
 - næringslivet i landsdelen, framvoksende turisme

- Kontakt med lesere - initiativ fra avisene / initiativ fra lesergrupper
- Forhold lokale / regionale aviser imellom – (Etterkrigstida:) Hvorfor ble *Agderposten* og *Fædrelandsvennen* vinnere blant konkurrerende lokalaviser i henholdsvis Arendal og Kristiansand?
- Forhold til riksdekkende medier
- Behandling av kontroversielle spørsmål i tida

Kilder

Oversiktsinformasjon: Høeg, Tom Arbo (red.) *Norske aviser 1763-1969. En bibliografi*. (Universitetsbiblioteket i Oslo 1973-74, E-bok 2002)

Lokale aviser, årganger og institusjonelle arkiv

Muntlige kilder (for nyere tid): medienes journalister / andre medarbeidere, lesere

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det vil være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger. Mulige samarbeidspartnere: Lokale aviser / journalister, Institutt for nordisk og mediefag ved UiA, Mediehøgskolen Gimlekollen.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling.

KULT-P.9.2

*Lokale media som identitetsskapere***Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet**

I seinere år har studier av *kollektiv identitet* på fruktbare måter tatt form av konstruksjonsanalyser, knyttet til begrepet om det "forestilte fellesskap" (jfr Benedict Anderson: *Imagines Communities*, London 1983). Til nå er det helst nasjonal identitet som slik er viet oppmerksomhet innenfor ulike kulturfaglige disipliner. Her burde også ligge et rikt potensiale for utforskning av *lokal og regional* identitetsbygging. Landsdelens medier har spilt en sentral rolle i utviklingen av kollektive selvbilder, slik disse er formet og stadig formes i folks egen oppfatning av kulturell identitet, og i de bilder av som presenters utad.

Forskningsstatus

Et firebindsverk som skal dekke norsk presses historie 1763- 2010 er planlagt utgitt 2010 (<http://www.pressehistorisk.no>), bl. a. med oversiktshistorie for 350 aviser. Ingen systematiske undersøkelser kjent fra Agder-regionen, men en del stoff å hente i populærfaglige framstillinger av lokal mediehistorie. Norsk rikskringkastings historie er i store trekk dekket gjennom oversiktsverk. men lite utforsket på regionalt plan.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Landsdelens aviser, kringkasting og fjernsyn som identitetsskapere på 1900-tallet

- blant befolkninga i regionen
- når det gjelder landsdelens ansikt utad (profil på riksnettet)

Aktuelle delspørsmål

- Likhet / forskjell mellom profilene for aviser, radio- og TV-mediet
- Forhold til riksdekkende medier (NRK, TV-kanaler): plass på riksnettet, bevisst egenprofil eller påtvungen rolle?

Hvem henvender de ulike media seg til, hvem slipper en fram, hvilke sider ved samfunnslivet vies interesse – slik dette kan avleses gjennom stoffmengdens tema og form, journalistenes bakgrunn, holdninger og preferanser, sett i forhold til f.eks

- bygd / by, kyst / innland, Aust- og Vest-Agder, menn / kvinner
- ulike sosialgrupper, aldersgrupper, yrkesgrupper
- miljø med ulik ideologisk forankring (religiøs, politisk)
- språklinje (dialektbruk, de to offentlige målformene)

Kontakt med lesere / lyttere

- initiativ fra mediene / initiativ fra leser- og lyttergrupper

Forhold lokale / regionale medier imellom

Forhold til riksdekkende medier (NRK, TV-kanaler): plass på riksnettet, bevisst egenprofil eller påtvungen rolle?

Forhold til næringslivet i landsdelen, forhold til framvoksende turisme

Behandling av kontroversielle spørsmål i tida

- aktiv holdning eller unnvikenhet?
- markere stillingen?

Kilder

Oversiktsinformasjon: Høeg, Tom Arbo (red.) *Norske aviser 1763-1969. En bibliografi.* (Universitetsbiblioteket i Oslo 1973-74, E-bok 2002)

NRKs arkiver, lokalt og sentralt

Muntlige kilder: medienes journalister / andre medarbeidere, lesere og lyttere

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det vil være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger og avgrenset til bestemte media. Mulige samarbeidspartnere: Lokale aviser og etermedia / journalister, Institutt for nordisk og mediefag ved UiA, Mediehøgskolen Gimlekollen.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling.

KULT-P.10 *Lystgårdskulturen på Agder ca.1780 - 1830*

Kontaktperson	Kirsten Katrine Bertheau Nøklebye
Institusjon	Vest-Agder-museet (VAM), Kristiansand
Fagområde og periode	Kulturhistorie / agrarhistorie, 17- og 1800-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

På Agder fantes et rikt og mektig handelspatrisiat som foruten å eie staslige trepaléer i byen, også bygde lystgårder på landet. Som fenomen var dette en påvirkning fra Europa, en mote som slo gjennom i de store byene fra adelen. (spesielt under Ludvig VI i Frankrike) Særlig de franske filosofene under opplysningstiden påvirket bygging av lystgårder gjennom en ny ideologi: fornuften og menneskets intellekt som en ny kraft. Gjennom naturvitenskapene og fysiokratene så de nye muligheter for dyrking av jorda og bruk av teknologiske forbedringer. En annen påvirkning kom gjennom filosofen Rousseau – det gode og lykkelige liv på landet i naturlige omgivelser. Prosjektet vil fremskaffe dokumentasjon av lystgårder i landsdelen og gi dypere kunnskap om de mekanismer som gjorde at lystgårder ble etablert i stort antall på Agder, som i Sør-Norge for øvrig, i denne perioden.

Forskningsstatus

Lystgårder i agderfylkene er behandlet i flere bøker og artikler. Noen mer omfattende arbeider skal nevnes her: A. Munksgaard og S. Jørgensens bok *Lystgårdene rundt Kristiansand* (2002), J.W. Holsts bok *Kjos Gård - Som barn av Isaach smed, slekten Isaachsen – Willoch* (1987) og B. Solvangs mastergradsoppgave i kunsthistorie om Gimle gård (Universitetet i Tromsø, 2000). Aktuelt stoff fins også i bygdebok for Oddernes (K. Rudjords gardshistorie 1968) og i diverse artikler i *Vår barndoms have* (Årbok for Fylkesmuseet /Vest-Agder-museet Kristiansand). Se også Bjørn Trumpy: *Bergenske lyststeder* (1977).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Målet er å skaffe dekkende dokumentasjon av lystgårdenes historie i landsdelen. Hva var premisene for bygging av lystgårdene? Hva karakteriserer lystgårdene på Agder? Hva ser vi av likhetstrekk med andre regioner og påvirkning fra Europa?. Lystgårdene som fenomen i europeisk sammenheng – landeiendommene som anlegg, bygningsarkitekturen, kulturell og sosial betydning. – Definere hva som forstås med en lystgård: Hva hørte med / hvilke bygninger var nødvendige på en lystgård? Stilarter og arkitektur: I hvilken grad drev eierne av lystgårder "import" fra Europa? Hvor kjøpte de sine møbler og øvrige løsøre? Hvor stor rolle spilte hageanlegget? Det skulle drives jordbruk og dyrking av frukt og grønnsaker. Hadde dette betydning for jordbrukets utvikling, f.eks. ved nye dyrkingsmetoder og redskap / maskiner for bøndene?

Tilnæringsmåtene vil omfatte arkivstudier og kildegransking, feltarbeid ved observasjon og fotografering. Aktuelt med dybdeundersøkelser / punktundersøkelser der 1-3 lystgårder i hvert fylke behandles mer inngående. Noe oppmåling av eksteriør, utarbeide grunnplan og romfordeling (kvalitetssikret gjennom arkitekt).

Kilder

Det vil være aktuelt å benytte både litterære kilder og arkivmateriale. For referanser til litteratur om lystgårder i agderfylkene – se under Forskningsstatus (ovenfor).

- *Andre trykte kilder* Kopibøker fra Christen Prams reiser i Norge 1804 – 1806, innberetninger til Landhusholdningsselskapet, Aust-Agder Landbruksselskap (fra 1831- og utover), Amtmennenes innberetninger, ”Topografiske Efterretninger” etc.
- *Arkivalia* Gårdsarkiv for Gimle Gård (Statsarkivet i Kristiansand (SAK)); eventuelt også andre gårdsarkiv på SAK og på Aust-Agder Kulturhistoriske Senter (AAks). Historiske fotografier og prospekt.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det vil være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger. Tenkt samarbeid mellom historiker og etnolog med bistand av en arkitekt.

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling. Stoffet kunne gi et godt utgangspunkt for museumsutstilling

KULT-P.11 *Kostholdsundersøkelser og mattradisjoner på Agder
ca. 1850 - 2000*

Kontaktperson Kirsten Katrine Bertheau Nøklebye,
Institusjon Vest-Agder-museet (VAM), Kristiansand
Fagområde og periode Kulturhistorie: mattradisjoner, 18- og 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Matkulturen på Agder mellom 1850-2000 er et stort og omfattende emne. Det finnes forskjeller og likheter mellom by og land, mellom kyst og innland og mellom de sosiale miljøer. Matkulturens historiske utvikling er like motepreget og "trendy" som eksempelvis klær og interiører. Det handler mye om påvirkning utenifra.

Prosjektet vil gi en samlet oversikt over matkulturen i et kulturhistorisk perspektiv og slik tilføre ny kunnskap om denne viktige delen av vår kultur.

Forskningsstatus

Det er forsket lite på matkulturen på Agder, særlig gjelder det "bymaten" og kostvanene hos familier i byene. De siste 25 årene har det skjedd store endringer i kostvanene hos befolkningen, en internasjonalisering. Kun enkelte strøartikler og delkapitler i faglitteratur og populærbøker er publisert. Det gjelder hovedsakelig den eldre matkulturen. Tema for 2007 i årboken *Vår barndoms have* skal være mat. Statens institutt for forbruksforskning (SIFO) har hatt prosjekter på nyere tids kost- og måltidsvaner i Norge, men ikke spesielt på Agder.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Målet er å avdekke hva som er spesielt i regionen og hva som er likt med resten av Sør-Norge. Hvor mye har impulser fra andre land betydd? På Lista har vi feks Amerikaimpulsene. Prosjektet vil søke å dekke matkulturen på Agder i bredt perspektiv: avdekke forutsetningene for matkulturelle særtrekk, undersøke forskjeller og likheter med andre regioner og påvirkning utenifra.

Hvilken betydning hadde Agders kontakt med sjøen og utlandet gjennom handel, skipsfart og næringsutvikling for utforming av matkulturen? Hvilke forskjeller finner vi mellom kyststrøkene og de indre bygder? Det var store forskjeller mellom det som stod på de "rikes bord" og allmuens kosthold. Når skjedde omleggingen til et moderne og internasjonalt kosthold / matkultur generelt? Hvilken betydning har denne omleggingen i dagens kosthold og den norske matkulturen på Agder ca. år 200?

Prosjektet må splittes opp i flere delemner / selvstendige forskningstema hvor det også tas hensyn til tidsfaktor, stedstilørighet og det sosiale aspekt. Noen innfallsvinkler som foreløpig foreslås: Bykost og bondekost, hverdagsmat og festmat, turisme og innvandreremat, halvfabrikata og hurtigmat i vårt moderne samfunn, måltidets betydning før og nå. Internasjonal mat / meny på utesteder kontra norsk tradisjonsmat.

Det er to viktige skiller i norske matvaner og matkultur: fra ca.1960 da mor begynte å jobbe ute og fra 1980-årene med gradvis internasjonalisering og omstrukturering av kostvanene i Norge. Kvalitative metoder gjennom feltarbeid og spørreundersøkelser, særlig fra tiden etter 1960 og fremover. Også bruk av kvantitative metoder etter materialets omfang og type (

sammenfallende data. Deskriptiv og observerende metode: vurderinger av kontaktspekt og påvirkningsaspekt ved målinger av innovasjons- og diffusjonsdata (nyere kildertyper).

Kilder

- Arkivmateriale

Spørrelistemateriale fra Norsk etnologisk gransking (NEG).

Undersøkelse gjort av Anna Grostøl i 1930-årene, med informanter født midt på 1800-tallet. (noe av dette materialet fins i kopi på Vest-Agder-museet (VAM), Kristiansand).

Undersøkelse gjort av Eva Midthassel Ousbey om matskikkene på 1900-tallet i Vest-Agder (materialet er i hennes privat eie).

Undersøkelse gjort i forbindelse med utstillingen "mat fra naturens spiskammer" (fins på VAM, Krs)

- *Litterære kilder* Fagartikkel av K.B. Nøklebye i *Vår barndoms have* 1989, boken *Norsk mat* v Norsk Bondekvinnelag (1965), verket *Vår gamle bondekultur* bd.II (Visted & Stigum 1952)

- *Trykte kilder fra eldre perioder* Amtmannsberetningene og innberetninger om landbrukets beskaffenhet, bladet *Husmoderen* 1880 –1890-tallet m/ matlister. Norsk og svensk faglitteratur for underbygging av tilnærminingsmåter og metodebruk.

Når det gjelder nyere forskning opp til år 2000 vil det være aktuelt å se på kokebøker, ukepresse og matblad, matprogram i TV, reklame. SIFO-undersøkelsen *Det norske måltidsmønsteret – ideologi og praksis* (A. Bugge og R. Døvig 2000)

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det vil være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger (se ovenfor).

Formidling

Monografi, faglige artikler, populærfaglig formidling. Stoffet kunne gi et godt utgangspunkt for museumsaktiviteter, f.eks. egen "matdag" på museet, og formidling rettet mot skoler og studenter (ernæringsfag).

KULT-P.12 *Fra skipsfart til sommergjester – Sørlandskysten på 1900-tallet**

Kontaktperson Berit Eide Johnsen
Institusjon Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode: Kulturhistorie / økonomisk historie, 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Prosjektet dreier seg om tilbakegangen i de maritime næringene og turismens vekst på 1900-tallet med vekt på sistnevnte. Dette var sentrale trekk ved landsdelens utvikling. Turismen setter også sitt markante preg på landsdelen i dag. Skipsfarten – særlig 1800-tallets skipsfart – er fremdeles et viktig element i regionens kulturelle selvbilde, og et element som preger markedsføringen av landsdelen som feriemål.

Forskningsstatus

Forslagsstiller og andre har skrevet noen artikler om emnet, men dette er i det store og hele et utforsket område. Se f.eks. B.E. Johnsens artikkel “The villages and out ports of Sørlandet in Southern Norway: maritime history and heritage staged for tourists.”, trykt i konferanserapporten I: R. Marcet i Barbe, C.A. Brebbia & J. Olivella: *Maritime Heritage and Modern Ports*, Boston 2005.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

- Hva var det særpregede ved utviklingen av skipsfarten og turismen på Sørlandet på 1800-tallet og 1900-tallet?
- Hvilke *økonomiske og kulturelle konsekvenser* fikk de maritime næringenes tilbakegang og turismens vekst på 1900-tallet?
- Hvordan blir fortidens maritime historie og kultur - både den materielle og immaterielle – reformulert, tolket og brukt innenfor *nåtidens* økonomiske virkelighet og kulturelle rammer, særlig innenfor dagens turisme- og opplevelseskultur på Sørlandet?
- I hvilken grad tar dagens kystbaserte turisme utgangspunkt i landsdelens historie? Hva er det som i den forbindelse trekkes fram som *typisk*? Er det *iscenesettelsene* eller det *ekte / autentiske* som dominerer i dag?
- Hvordan har landsdelens endrede status (utviklingen ”fra skipsfart til sommergjester”) påvirket fastboendes *selvbilde* og *andres* bilde av landsdelen og landsdelens innbyggere? Hvordan framstår *Sørlandet* og *sørlendingen* som kulturelle stereotyper i dag?
- Kystlandskapet er en begrenset ressurs. Sentrale aktører - som lokalbefolkningen, tilreisende turister og næringslivet - har til dels motstridende interesser. Hvilke?
- Har de senere årenes *globalisering* og *internasjonalisering* av turismen påvirket turismen på Sørlandet, og i tilfelle hvordan?
- Hvordan har utviklingen i sammenliknbare kystregioner i Norge og i utlandet vært, og hvordan kan det ha forklaringsverdi for Sørlandet?

Komparasjon (nasjonalt og internasjonalt) og kontaktperspektiv. Blant annet intervjuer og observasjon av arrangementer. Prosjektet vil ta utgangspunkt i landsdelens historie, de senere årenes mediedebatt, politiske diskusjoner og beslutninger på regionalt og nasjonalt plan, men ha en klar komparativ dimensjon og en internasjonal ramme, både teoretisk og empirisk

Kilder

Aviser, reisehåndbøker, årbøker til turistforeninger, brosjyrer, private brev, reiseskildringer, fotografier, arkiver etter turistorganisasjoner (offentlige og private), andre offentlige arkiver, privatarkiver (for eksempel hoteller, pensjonater og campingplasser), muntlige kilder.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Undersøkelsen kan anlegges mer eller mindre bredt. Det vil være aktuelt å utforme delundersøkelser ut fra både tidsmessige og geografiske avgrensninger. Mulige samarbeidspartnere: Agderforskning, andre forskningsmiljøer i inn- og utland med forskning på turisme. Internasjonale turismeorganisasjoner. Fylkeskommunene.

Formidling

Monografier, faglige artikler, populærfaglig formidling, bl.a. med mulighet for utstilling

* Se også P.14 i Slettan (red.) 1997

KULT-P.13 *Thorvald Heiberg og heia*

Kontaktperson	Leonhard Jansen
Institusjon	Setesdalsmuseet
Fagområde og periode	Kulturhistorie / økonomisk historie, 1900-talet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Kring 1904 begynte oslomannen Thorvald Heiberg å kjøpe opp store heieområde i området mellom Setesdal og Sirdal/Ryfylke. Det vart tilsett vaktoppsyn som også hadde ansvaret for systematisk utrydding av alt rovvilt. Underforstått: Her skal jaktviltet - viktigast rype og rein ha gode vilkår. Frå Setesdalssida bygde han veg ca. 12 km inn i heia, på Sirdalssida var det han som stod for bygginga av 1,5 km veg opp til Suleskar. Det vart bygt jakthytter for å hyse jegerane.

Samtidig sette han i gang ei storstilt marknadsføring i utlandet med føremål å få pengesterke jegerar frå utlandet til sitt område.

For å realisere draumen sin vart Heiberg i ein periode den største arbeidsgjevaren for bygdene rundt heia. Samstundes bygde seg opp sterke konflikhtar med andre brukarar av heia: lokale jegerar, turistforeiningane, driftegjætarane m.v.

I 1943 selde han eigedommen på 1 million mål til Quislingregimet, og den fekk namnet "Njardarheim Veidemark".

Med sine oppkjøp av eigedomar og den store aktiviteten knytta opp til desse, opna Heiberg opp for ein heilt ny måte å drive næring på i desse bygdene. For første gong var det mogeleg å skaffe seg ei inntekt utan å drive gardsarbeid i tradisjonell forstand. Samstundes opna dette for store konflikhtar i lokalsamfunnet; konflikhtar som ville ha enda opp med drap om ikkje tilfeligheitar hadde forhindra det.

Forskningsstatus

Det er skrive og arbeidd ganske mykje med tema knytt opp mot heia, men det er mest ikkje gjort forskning på høgare nivå. Mykje av dette har meir karakter av samanstilling av fakta enn analyse av kjelder. Det som er målet no, er å trengje djupare ned i stoffet.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Området opnar for ei rekkje ulike problemstillingar, som t.d.

- Rovdyrtryddinga til Heiberg - økologisk katastrofe eller eit jakteventyr?
- Konflikhtar omkring bruken av heia.
- Heia som økonomisk ressurs - samspelet mellom Heiberg og bygdefolket.

Arbeidet vil ha ulike tilnæringsmåtar, og ein vil truleg vere tent med å kombinere fagområde for å kunne gi utfyllande svar på dei problemstillingar som måtte kome fram under vegg i arbeidet. Heibergs overordna mål var eit gigantisk jaktterreng, men effekten av dei tiltak han sette i verk avspeglar seg også på andre felt. Stikkord her kan vere økologisk balanse, sysselsetjing, heia som turistområde, beitedyr m.m.

Dei ulike innfallsvinklar krev vekslande bruk av metodikk. Dette må ein kome tilbake til når det ligg føre meir omfattande oversyn over kjeldene.

Kilder

Artikkelstoff / bøker med skildringar frå heia

Arkivmateriale frå Heiberg sjølv, turistforeiningar, smalelag, kommunar osv.

Munnlege kjelder

Faglitteratur

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Ein ser føre seg at forskingsprosjekt med tilknytning til heia kan vere ein del av forvaltinga av landskapsvernområdet. Difor vil det kome nye tema etter kvart. Ein er i gang med å formalisere eit samarbeid mellom dei tre fylkeskommunane (Rogaland, Vest-Agder og Aust-Agder), dei 11 samarbeidande kommunane innan landskapsvernområdet, og kulturverninstitusjonar i same området. Det er sett ned ei arbeidsgruppe med medlemmer frå Ryfylkemuseet, Sirdal Fjellmuseum, Setesdalsmuseet og sekretariatsleiaren i SVR. Eit naturleg utgangspunkt for vidare arbeid med temaet vil vere denne gruppa.

Formidling

Monografi, faglege artiklar og populærfagleg formidling, m.a. gjennom skolen.

KULT-P.14 *Religiøse sang- og musikktradisjoner på Sørlandet 1695-2007*

Kontaktperson	Harald Olsen, prosjektleder
Institusjon	Universitetet i Agder (UiA)
Fagområde og periode	Kulturhistorie: religiøs tradisjon, tidlig nytid og moderne tid

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

I tidligere forskning om de religiøse tradisjonene på Sørlandet ("Skagerrak/Kattegat-prosjektet", "Gud på Sørlandet" m.fl.) er sang- og musikktradisjonene berørt som viktige sider ved den religiøse kulturen. Men de har ikke vært gjenstand for systematisk kartlegging og analyse. Det er derfor på tide at dette gjøres, fortrinnsvis ut fra en bred og tverrfaglig tilnæringsmåte. Målsettingen for prosjektet er å dra i gang en første koordinert faglig innsats på feltet. Den vil nok i starten bli spredt og varierende, men vil forhåpentligvis med tiden, og med stadig nye deltakere, kunne gi et mest mulig dekkende bilde.

Forskningsstatus

Temaet er tidligere bare sporadisk behandlet forskningsmessig, for det meste i form av artikler, avsnitt eller deler av arbeid med mer generelt tema. Noen få større arbeider fins på avgrensede emner innenfor temaområdet: - Ole M. Sandvik: *Setesdalsmelodier*. Oslo 1952. - Arne Stakkeland: *Stadsmusikantene i Kristiansand 1680-1853: Deres virksomhet sett i en historisk sammenheng*. Hovedoppgave i musikk, Universitetet i Oslo 1983.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåte

- Hvilken rolle har sang og musikk spilt i Sørlandets religiøse liv gjennom tidene?
- Hvilke former for sang- og musikkutøvelse har vært de dominerende i de forskjellige religiøse miljøene i landsdelen?
- Kan en si at de forskjellige uttrykksformene har fått et regionalt særpreg, og hva er i tilfelle grunnene til dette?

En rekke temaer vil være aktuelle, bl.a.:

- Salmedikting (fra arendalsmannen Samuel Olsen Bruuns salmebok "Den siungende Tiids-Fordriv" fra 1695 til Svein Ellingsens salmedikting i dag).
- Salmebruk, i kirke og hjem
- Sangens og musikkens rolle i vekkelser
- Bedehusets sang- og musikk, musikkoret og musikklaget
- Frimenighetenes sang og musikk
- Rock og populærmusikk til religiøs bruk
- Den moderne lovsangen osv.

Kilder

Salmebøker, sangbøker, koral- og melodibøker, håndskrevne sangbøker, repertoarsamlinger for kor og musikklag, foreningsprotokoller, Norsk Etnologisk Samlings spørreskjemaundersøkelser, plateutgivelser osv.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Invitasjonen til å delta i prosjektet vil være forholdsvis åpen, også for mulige deltakere utenom akademiske institusjoner, ettersom mye av kompetansen og innsikten på dette feltet

ligger utenfor de akademiske miljøene. Foreløpige sonderinger tyder på interesse både i og utenfor UiA, bl.a. ved Universitetet i Oslo og Ansgarhøgskolen.

Det er på det nåværende stadium i planleggingen umulig å si noe om omfanget av prosjektet over tid, idet dette vil være avhengig av hvor mange som ønsker å delta og hvor stor innsats den enkelte har anledning til å delta med. I første omgang virker det realistisk å få med 6-8 deltakere som bidrar med artikler på enkelttemaer.

Formidling

I første omgang tar en sikte på utgivelse av artikkelsamlinger. Foreløpig avtegner det seg muligheter for to forskjellige utgivelser, en om salmedikting og salmebruk, og en om de lavkirkelige og frikirkelige sang- og musikktradisjonene.

Det kan også bli aktuelt med konserter for formidling av undersøkelsenes kilder og resultater.

KULT-P.15 *Rytmask musikkmiljø på Sørlandet – skiftende trender og aktører*

Kontaktperson Dag Hundstad,
Institusjon Historisk institutt, UiB
Fagområde og periode Kulturhistorie, musikk 1900-tall

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Rytmask musikk (deriblant jazz, pop, blues, country, rock) har rike og til dels lange tradisjoner i Aust- og Vest-Agder. Det eksisterer likevel lite litteratur på feltet som er spesifikt for landsdelen. I 1930-, 1940- og 1950-årene ble det dannet en rekke amatørjazzensembler på Agder, særlig i Kristiansand, men også i Arendal og flere av de mindre sørlandsbyene.

Da rock oppstod som en egen musikkform på 1950-tallet, førte dette etter hvert til store endringer når det gjaldt struktur og musikalsk innhold i populær/underholdningsmusikken. På et nasjonalt plan førte dreiningen fra jazz mot rock til det fenomenet i begynnelsen av 1960-årene som er kjent som ”det store jazzkrakket”. Denne utviklingen er ikke studert regionalt, og vi vet lite om i hvilken grad det var de samme musikerne som deltok i de skiftende trendene, eller om overgangen fra jazz til rock banet vei for en helt ny generasjon av musikere.

Det skal ha vært den nære kontakten mellom USA og Sørlandet som førte til at tre unge menn fra landsdelen rundt 1980 begynte studier ved Berklee College of Music (Tønsberg 2005, se nedenfor). Disse tre ble etter hvert sentrale i å bygge opp et rytmask utdanningsmiljø på Musikkonservatoriet, og dette har vært med på å gi utdanningen et amerikansk preg. I dag er rytmask musikkutdanning en av HiAs mest profilerte studieretninger, og konservatoriemiljøet preger musikkmiljøet i hele landsdelen.

Også på arrangørsiden har regionen de siste tiårene markert seg sterkt når det gjelder rytmask musikk, og også her er det de amerikanske innflytelsene som har gjort seg mest gjeldende. Quartfestivalen har blitt en av landets mest profilerte festivaler når det gjelder pop/rock, og den nystartede Hovefestivalen i Aust-Agder har allerede rukket å markere seg i media.

Det er de siste årene gitt ut flere regionale musikkhistorier, både i Norge og andre land. Olle Edströms *Göteborgs rika musikkliv* (1996) er et særlig godt eksempel på denne sjangeren, der et reflektert teorisyn kombineres med et omfattende empirisk arbeid. Når det gjelder Sørlandets regionale musikkliv, er det til nå ikke planlagt et slikt verk, selv om dette synes betimelig. I landsdelens musikkliv har den rytmiske musikken spilt en særlig vesentlig rolle, og denne fortjener derfor sitt eget forskningsprosjekt.

Forskningsstatus

Bortsett fra en leksikonartikkel av professor Tor Dybo i *Continuum encyclopedia of popular music of the world* (2005), har ikke den regionale rytmiske musikkhistorien vært gjenstand for egen forskning. Knut Tønsberg ved Musikkonservatoriet har skildret rekrutteringen, studentmassen og oppbyggingen av den rytmiske linjen ved konservatoriet i sin hovedfagsoppgave *Er det noen kunst å være rytmask musiker? En undersøkelse av yrkeslivet til rytmiske musikere og musikkpedagoger som er utdannet ved musikkonservatoriet ved Høgskolen i Agder* (2000), samt i artikkelen *De rytmiske utdanningene ved høgskolen i Agder* i jubileumsskriftet *Lærdom i lyd. Musikkonservatoriet i Kristiansand gjennom 40 år* (2005).

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

-Hvordan har landsdelens nære forbindelser med USA på 1900-tallet preget utviklingen av det rytmiske utøvende musikklivet i regionen, kontrastert med andre deler av landet?

-Hva slags dynamikk har det vært mellom det som har vært oppfattet som musikalsk sentrum og periferi i landsdelen, og hvordan har denne dynamikken endret seg etter opprettelsen av et rytmisk musikkutdanningsstilbud i Kristiansand?

En totalhistorie for det rytmiske musikkmiljøet i landsdelen vil mest naturlig kunne bygges opp som en kronologisk fremstilling, der et knippe hovedproblemstillinger går igjen som en rød tråd. Eksempel på slike tilbakevendende problemstillinger kan være virkningene av de nære båndene til USA, sammenlignet med andre deler av landet og forholdet mellom musikalsk sentrum og periferi i landsdelen. Mer tidsavgrensede problemstillinger kan blant annet fokusere på hvordan dreiningen fra jazz til rock på 1950-tallet ga seg utslag regionalt i forhold til andre deler av landet, hvilke utslag opprettelsen av rytmisk linje på Musikkonservatoriet har ført til når det gjelder det rytmiske musikkmiljøet i Kristiansand og i landsdelen som helhet, hvilken rolle festivalene i landsdelen har spilt når det gjelder utviklingen av det regionale rytmiske musikkmiljøet, hvordan forholdet mellom bedehuskulturen og den rytmiske musikkscenen har vært under endring de senere tiår, samt i hvilken grad de rytmiske musikkfestivalene og profileringen av Kristiansand som "Rock City" har påvirket fremstillingen av regionen og den regionale identiteten i media de siste årene.

En vesentlig del av empirien vil fremkomme gjennom registrering av annonser og plate- og konsertanmeldelser i lokal- og regionalaviser, men det er nødvendig å supplere dette bildet ved hjelp av dybdeintervjuer med aktører fra arrangør- og musikerhold, samt samtaler med representanter fra presse og konsertpublikum. Fra et musikkvitenskapelig perspektiv vil også analyser av plateinnspillinger med musikere og band fra regionen være viktige.

Kilder

Foruten lokalaviser, intervjumateriale og plateinnspillinger, som er nevnt ovenfor, vil man trolig kunne finne en del skriftlig materiale i musikktidsskrifter og ulike institusjonsarkiver (NRK, Norsk Jazzarkiv, Musikkonservatoriet, musikkskoler, ulike band/orkestre).

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

I omfang kan arbeidet spenne fra to-tre månedsverk til flere årsverk for en heltidsansatt historiker eller musikkviter. Det vil også være mulig å ta utgangspunkt i delproblemstillinger fra prosjektet i forbindelse med oppgaver for historie- eller musikkvitenskapssstudenter, både på lavere og høyere grad. Samarbeidspartnere vil kunne være Norsk Jazzarkiv i Oslo, det planlagte nasjonale museet for pop og rock i Trondheim, Musikkonservatoriet i Agder v./professor Tor Dybo, samt prosjektet "Region og regionalisering" v./Dag Hundstad (UiB).

Formidling

Arbeidet kan presenteres i form av faglige artikler eller som en monografi om den rytmiske musikkhistorien i landsdelen; eventuelt som en del av en samlet fremstilling av den regionale musikkhistorien. Ulike sjangre, enkeltmusikere og verk kan også presenteres gjennom tematisk oppbygde konserter, eksempelvis ved Musikkonservatoriet. Samling av lydbåndintervjuer og diskografiske registreringer kan utvikles til et regionalt dokumentasjonsprosjekt.

KULT-P.16 *Strandforsvarsanlegg fra andre verdenskrig i Kristiansand og omegn*

Kontaktperson	Endre Wrånes
Institusjon	Bredalsholmen Dokk- og Fartøyvernssenter (BDF)
Fagområde og periode	Kulturhistorie: forsvar / maritim historie, 1900-tallet

Bakgrunn for emnet, begrunnelse for prosjektet

Under den andre verdenskrig anla den tyske okkupasjonsmakten en rekke strandforsvarsanlegg langs sørlandskysten. Disse utgjorde en del av den såkalte *Atlantehavsvollen*, en forsvarslinje som strakte seg langs kysten av hele Vest-Europa, fra Finnmark til Spania. Atlantehavsvollen er trolig det største forsvarsverk som ble bygget i det 20. århundret. Strandforsvarsanleggene, eller *Widerstandsneste* (motstandsreder) som tyskerne betegnet dem, utgjorde de minste taktiske enhetene i denne forsvarslinja. Bare langs kystlinja i kommunene Søgne, Kristiansand og Lillesand finnes det anslagsvis 15-20 slike anlegg.

Strandforsvarsanleggene ble anlagt på strategiske lokaliteter langs kystleden, i områdene mellom de større kystfortene, ofte bare med få kilometers mellomrom. Samtidig som anleggene skulle holde kysten og leden under oppsikt, var de også utstyrt for å kunne yte oppholdende strid i tilfelle angrep. Bemanningen bestod oftest av ett til to lag à 10 mann, som var bevæpnet med vanlige infanterivåpen. Det ble sprengt ut stillinger i fjellet, til nærforsvar og vakthold. Det var heller ikke uvanlig at anleggene var forsynt med bunkere, lyskastere og små, ofte foreldede kanoner. Soldatene var stort sett vanlige infanterister fra en større hæravdeling i området, og ikke sjeldent dreide det seg om soldater som var bedømt ikke tjenestedyktige ved fronten. Soldatene ble innlosjert i private hus i nærheten av anlegget og/eller i ei brakke på selve anlegget.

Disse strandforsvarsanleggene utgjør i dag en viktig del av det maritime kulturlandskapet. De synlige restene av dem i terrenget, i form av tunneler, løpegrover og ruiner etter bygninger, er ofte gjenstand for interesse og nysgjerrighet fra mange som ferdes langs kysten.

Når det gjelder anlegg fra siste verdenskrig, står Norge i en særstilling. Vår lange kyst og lave befolkningstetthet har medført at mange av anleggene langs norskekysten, til forskjell fra på kontinentet, er svært godt bevart. Med de siste års høye utbyggingstakt er imidlertid mange kulturminner, og kanskje særlig strandforsvarsanleggene, siden de ikke innehar formell vernestatus, truet av nedbygging. Disse mindre vaktanleggene har, i motsetning til de større kystfortene, blitt viet liten oppmerksomhet, og virker å være lite dokumentert. Det haster således med å kartlegge deres fysiske utforming i terrenget og å innhente muntlig informasjon fra øyenvitner, mens dette ennå er mulig. Mål for arbeidet vil således være å kartlegge de sørlandske strandforsvarsanleggenes fysiske utforming, militære funksjon og forhold til lokalsamfunnet.

Forskningsstatus

Noen av strandforsvarsanleggene er, oftest svært enkelt, beskrevet i et fåtall utgivelser fra lokale historielag, men en samlet, grundig framstilling synes å mangle. Et unntak her utgjøres av Leif Dammans *Ny Hellesund kystfort og andre anlegg fra andre verdenskrig i Søgne*.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

- Hvordan så anleggene ut i terrenget? Strandforsvarsanleggene må kartlegges i terrenget og innhentet informasjon deretter tegnes inn på egnede kart. Likheter og variasjoner i utforming, konstruksjoner og beliggenhet kan deretter analyseres.
- Sikring av muntlig informasjon. Hvordan var forholdet mellom soldatene på anlegget og sivilbefolkning/samfunn rundt anlegget? Forholdet mellom ”soldatene på odden” og lokalbefolkningen later mange steder til å ha vært overraskende godt, til tross for konflikt-situasjonen som okkupasjonen medførte, og den generelle motstanden som hersket overfor det nazistiske regimet. Mange steder ble det for eksempel drevet utstrakt handel med soldatene på anlegget, og det oppstod sågar vennskap. Dette er historier som av åpenbare grunner ikke ble fortalt i særlig grad etter krigen, men som belyser krigs-situasjonens kompleksitet og menneskelige side. På den annen side, i hvilken sammen-heng oppstod det konflikter? Gjennom intervjuer vil en også kunne innhente informasjon om viktige tema som tidspunkt for etablering av anleggene, bemanning, rutiner og andre tema.
- Sette anleggene inn i en større, historisk sammenheng, gjennom søk i primær- og sekundærkilder.

Prosjektet kan, hvis ønskelig, utvides både geografisk og tematisk. Langs hele kysten på Agder finnes forsvarsverk fra flere ulike epoker i historien. For eksempel virker strandvakt-anlegg fra første verdenskrig, og andre forsvarsanlegg langs kysten før den tid, å være relativt sparsomt beskrevet. Når strandforsvarsanlegg fra andre verdenskrig her er prioritert, skyldes det først og fremst at det for denne perioden fortsatt er mulig å innhente førstehånds informasjon fra muntlige kilder. Prosjektet kan også utvides til å inkludere en skjøtselsplan for kulturminnene.

Kilder

Anleggenes fysiske utforming i terrenget, intervjuer med øyenvitner, arkivmateriale fra norske, tyske og engelske arkiver og et begrenset antall lokalhistoriske utgivelser.

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Ressursbruken vil avhenge sterkt av geografiske og tematiske ambisjoner, men også av hvilken vekt en velger å legge på kildesøk i utlandet. Det synes viktigst å foreta kartlegging i terrenget, og særlig å sikre den informasjonen som øyenvitner innehar. Det virker formålsnyttig at samme person(er) som foretar kartleggingen i terrenget også intervjuer øyenvitnene. Mulige samarbeidspartnere er lokale historielag, Stiftelsen Arkivet, Kristiansand kommune, Forsvarsmuseet o.fl.

Formidling

Arbeidet bør publiseres i rapport- eller bokform og gjøres tilgjengelig for forvaltning og allmennhet.

KULT-P.17 *Utvikling av vitenskaplige metoder for kulturhistorisk dokumentasjon med utgangspunkt i kulturminner og tradert håndverkskunnskap på Agder.*

Kontaktpersoner	Bjarne Sørensen og Svein Vik Såghus
Institusjon	Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter (BDF)
Fagområde og periode	Kulturhistorie / dokumentasjonsmetodikk

Bakgrunnen for emnet, begrunnelse for prosjektet

BDF ønsker å etablere et forskningsprosjekt til utvikling av vitenskaplig baserte dokumentasjonsmetoder/systemer for kulturhistorisk dokumentasjon med særlig fokus på følgende tre fagområder:

- Fartøyvern
- Tradisjonelt skipshåndverk/handlingsbåren kunnskap
- Teknisk/industrielle kulturminner

Behovet for etablering av et slikt prosjekt begrunnes ut i fra manglende nasjonale standarder og prosedyrer for dokumentasjon innen kulturminnevernet. Aktørene i dette markedet, offentlige som private, dokumenterer i dag i de fleste tilfeller i henhold til egendefinerte standarder. Ingen av de dokumentasjonssystemer som i dag anvendes innen disse sektorene av kulturminnevernet er tilfredsstillende kvalitetssikret med henblikk på fremtidig forskning.

Forskningsstatus

BDF har flere mindre prosjekter gående med dokumentasjon rundt restaureringen av verneverdige fartøyer, dokumentasjon av håndverksteknikker utrydningstruede håndverksfag, samt dokumentasjon av teknisk/industrielle kulturminner, her under nedlagte og nedleggingstruede håndverks- og industribedrifter på Sørlandet.

BDF er for 2007 innvilget kr 90.000 fra ABM-utvikling (Statens senter for arkiv, bibliotek og museum) som vil kunne inngå i et pilotprosjekt. I dette vil vi med oppstart i september 2007 prøve å kartlegge den dokumentasjonspraksis som i dag er rådende innen kulturminnevernet på Agder, ikke bare innenfor den sektor som her ønskes en særlig metodisk utvikling for, men også innen de kulturhistoriske museene, innen bygningsvernet, kulturlandskapsvernet og ulike sektorer av det immaterielle kulturminnevernet.

Problemstilling, tema og tilnæringsmåter

Prosjektet er først og fremst metodisk orientert og bør ha et vesentlig fokus på anvendelse av digital informasjonsteknologi. Med utgangspunkt i dokumentasjon av kulturminner og dokumentasjon av ulike typer av tradisjonell håndverkskunnskap på Agder skal prosjektet gi innspill til for etter hvilke kriterier en nasjonal dokumentasjonsstandard innen denne sektoren av kulturminnevernet bør utvikles, og med det initiere til debatt med styringsverket, dvs. de departementer som forvalter kulturminner og kulturarv.

Arkivstudier, feltarbeide, intervju, seminarvirksomhet m.m. (BDF har fått kr 20.000 i arrangementstøtte fra Vest-Agder Fylkeskommune til et Nordisk dokumentasjonsseminar som planlegges avholdt i Kristiansand november 2007).

Kilder

Omfang, organisering og mulige samarbeidspartnere

Ett årsverk for engasjert forsker på minimum hovedfags- / mastergradsnivå. Det nedsettes en referansegruppe til ulike sektorer av kulturminnevernet på Agder.

Mulige samarbeidspartnere

Kulturhistoriske museer i Aust- og Vest-Agder, ulike forvaltningsnivå av kulturminnevernet i kommunene og i Aust- og Vest-Agder fylkeskommuner.

ARKIV-P.1

*Kristiansand tukthus, 1789-1876***Depotinstitusjon**

Statsarkivet i Kristiansand (SAK)

Arkivfaglig kontakt

Oddleif Lian

Fagområde

Sosialhistorie / politikk

Historikk

Tukthusene som i løpet av 1600-tallet ble opprettet i flere norske byer, var opprinnelig ikke tenkt som fengsler, men som anbringelses- og oppdragelsesanstalter for "løse individer" av forskjellig kjønn og alder. I tukthusene ble de satt til forskjellig slags arbeid, gjerne på ubestemt tid. På 1700-tallet ble tukthusene faste institusjoner i de fire stiftsbyene, deriblant Kristiansand. Etter hvert fikk disse mer og mer karakter av straffehus, helst for personer som var idømt kortere fengselsstraffer. Ved lov av 15.10.1815 ble det bestemt at menn idømt fengselsstraffer fra ett år og oppover, skulle sone straffen i tukthus.

Tukthuset i Kristiansand ble opprettet i 1789, grunnlagt på en forhenværende spinneskole tilhørende byens fattigvesen. Stiftsdireksjonen hadde den overordnede ledelse av institusjonen, mens en tukthusinspeksjon hadde ansvaret for nærmere tilsyn. Tukthuset i Kristiansand omfattet hele stiftet, dvs. de nåværende Agder-fylkene, Rogaland og deler av Telemark. Institusjonen ble nedlagt i 1876.

Arkivbeskrivelse

Totalt omfang er ca. 20 hyllemeter. Hovedsakelig godt ordnet og katalogisert, men et visst behov for ytterligere ordning /ompakking. Noe mangelfulle serier med forhandlingsprotokoller og korrespondanseprotokoller. Fylldige og rimelig komplette serier med ulike fangeprotokoller og domsakter vedr. tukthuslemmene.

Mulige tema / problemstillinger

- Kartlegging / analyse av tukthuslemmene mht. alder, kjønn, hjemsted, forseelse
- Samfunnets ideologi og politikk i behandlingen av småkriminelle
- Økonomien i driften av tukthuset

Spesielle forutsetninger for bruk av arkivet

Leseferdigheter i gotisk håndskrift.

Annet aktuelt arkivmateriale

Statsarkivet: rettsarkiver, politiarkiver, arkiver fra stiftamtman, biskop (VIII, eske 220-225) og stiftsdireksjon.

IKAVA: Kristiansand fattigvesen.

ARKIV- P.2

Kristiansands brennevinssamlag, 1871-1917

Depotinstitusjon
Arkivfaglig kontakt
Fagområde

Statsarkivet i Kristiansand (SAK)
 Oddleif Lian
 Sosialhistorie / politikk

Historikk

Samlaget ble dannet som et aksjeselskap fra 01.01.1872, med enerett på salg av brennevin i Kristiansand. Bakgrunnen for opprettelsen var et ønske om å få brennevins-handelen inn i mer ordnede og kontrollerte former. De daværende brennevinshandlerne i byen hadde dessuten i 1871 frasagt seg sine rettigheter pga. pålagte salgsavgifter. Bortsett fra 5 % aksjeutbytte, skulle overskuddet av driften gå til ulike sosiale og humanitære formål. Samlaget ble ledet av et styre på tre personer, og den daglige driften ble ledet av bestyrerne for selskapets ene utsalgssted og tre skjenkesteder. I tillegg til brennevinssalget, fikk man fra 01.01.1878 også rettigheter til salg av øl og vin - de første årene som enerett.

Det ble lagt stor vekt på ro og orden ved skjenkestedene: ingen fikk kjøpe på kreditt, det skulle ikke selges brennevin til berusede personer, man skulle forlate skjenkestedet når man hadde drukket tomt sitt glass, osv. Laget ble nedlagt i 1916, da den såkalte forbudstida (1916-1926) satte en stopper for alt salg av drikkevarer med sterkere alkoholinnhold enn 12 prosent. Brennevinssamlaget i Kristiansand var det første i sitt slag i Norge. Senere i 1870-årene ble det opprettet tilsvarende samlag i de andre byene på Agder, men de fleste av disse ble nedlagt i 1890-årene.

Arkivbeskrivelse

Totalt omfang er ca. 12 hyllemeter. Hovedsakelig godt ordnet og katalogisert, men et visst behov for ompakking av en del pakkesaker. Komplette arkivserier med forhandlingsprotokoller, kopibøker, brevjournaler, lagerbøker, salgsbøker og diverse regnskapsprotokoller. Blant pakkesakene finnes årlige søknader om bidrag fra overskuddet til ulike samfunnsnyttige og humanitære formål og virksomheter. Disse søknadene og styrets innstillinger overfor generalforsamlingen gir til dels svært interessante detaljer om samtidige institusjoner, organisasjoner, kommunikasjonsprosjekter m.m. i Kristiansand og omegn.

Mulige tema / problemstillinger

- Ideologi bak opprettelsen av samlag som alkoholpolitisk virkemiddel. Analyse av edrupolitisk effekt
- Undersøkelse av hvilke formål som fikk bidrag av overskuddet

Spesielle forutsetninger for bruk av arkivene

Leseferdigheter i nyere gotisk håndskrift til en viss grad ønskelig, men arkivet inneholder også en del trykt materiale (årsberetninger, styrets innstillinger m.m.).

Annet aktuelt arkivmateriale

IKAVA: Kristiansand bystyre og formannskap. Kristiansand fattigvesen.
 SAK: Rettsarkiver, politiarkiver, arkiv etter avholdsforeninger (privatarkiv)
 Arkiver etter brennevinssamlag i andre bver

ARKIV- P.3

*Kristiansand Kvinneråd, 1914-1990***Depotinstitusjon****Arkivfaglig fagperson****Fagområde og periode**

Statsarkivet i Kristiansand (SAK)

Kjell J. Bråstad

Sosialhistorie / kjønns historie, politikk

Historikk

Kristiansand Kvinneråd ble stiftet 22/1 1914. Formålet var ”å sørge for samarbeid og forbindelse mellom kvinner i Kr.sand og omegn for derigjennom å fremme sosialt arbeid”. Alle kvinneforeninger i Kristiansand og omegn kunne bli medlem i Kvinnerådet. Kvinnerådet skulle representere disse overfor Norske Kvinners Nasjonalråd. Kvinnerådet har engasjert seg i en rekke samfunnsspørsmål.

Arkivbeskrivelse

Arkivet utgjør 1,7 hyllemeter. Det består av en sammenhengende rekke styreprotokoller for tidsrommet 1914-1990, samt en mengde esker med korrespondanse, notater og trykksaker. God orden og god katalog. Dette arkivet ble sammen med en rekke andre arkiver som angår kvinnerelaterte spørsmål, levert til Statsarkivet i Kristiansand i 1980- og 1990-årene.

Mulige tema / problemstillinger

Kvinnens engasjement i samfunnsspørsmål

Andre aktuelle arkiv

SAK

- Yrkeskvinnens Klubb (1938-1966)
- Kvinneligaen for Fred og Frihet (1935-1980)
- Kristiansand Kooperative Kvinneforening (1923-1971),
- Hjemmenes Vel (1930-1983)
- Kristiansand Lotteforening (1934-1977)
- Kristiansand Lærerinnelag (1911-1966)
- Lund Husmorlag (1955-2002)
- Torridal Sanitetsforening (1921-1998)

ARKIV- P.4

*Kristiansands Totalavholdslag DNT, 1874-1990***Depotinstitusjon**

Statsarkivet i Kristiansand (SAK)

Arkivfaglig kontakt

Kjell J. Bråstad

Fagområde

Sosialhistorie / politikk

Historikk

Kristiansands Totalavholdslag DNT ble stiftet i 1874. Foreningen har gjennom mer enn 100 år vært en aktiv pådriver for totalavholdsaken i Kristiansand.

Arkivbeskrivelse

Arkivet utgjør 1,65 hyllemeter. Det består av forhandlingsprotokoller 1882-1980, medlemslister 1874-1979, samt diverse andre protokoller, korrespondanse og trykksaker.

Mulige tema / problemstillinger

- Oppslutningen om totalavholdsaken i Kristiansand
- Endringer i strategien for avholdsarbeidet
- Avholdssaken som politisk tema i Kristiansand

Andre aktuelle arkiv

SAK

- Kristiansand Avholdsungdomslag DNT (1894-1969)
- Kristiansands Avholdsparti (1898-1966)
- Kristiansand fylke av DNT / Mid-Agder fylke (1891-1983)
- Torridal Avholdslag av DNT (1900-1985)
- Losje nr 144 "Hickmann" av IOGT (1897-1964)
- Losje nr 692 "Kristiansands Vel" av IOGT (1905-1965)
- Godtemplarungdomslaget "Fjeld" (1903-1983)

ARKIV- P.5

*Mandal kommunale elektrisitetsverk, 1904 – ca. 1975***Depotinstitusjon**

Interkommunalt arkiv Vest-Agder (IKAVA)

Arkivfaglig kontakt

Bård Raustøl

Fagområde

Økonomisk historie / politikk

Historikk

I 1904 bidro Mandal kjøbmanssforening til å nedsette en komite som skulle se på muligheten for å danne et elektrisitetsverk i Mandal. Mandal E-verk ble en realitet i 1909, som Vest-Agders tredje elektrisitetsverk. I årene som fulgte økte behovet for kraft. Det private Trødalsanlegget ble kjøpt opp og utbygd. Det kunne levere strøm fra 1922. Senere fortsatte utbyggingen med Trylandsfossen. Dette anlegget sto ferdig i 1944.

Arkivet

Arkivet utgjør 13 hyllemeter. Møtebøker, hovedbøker og kopibøker er bra ivaretatt. Arkivet for Trylandsvassdraget er skilt ut som egne underserier. Saksarkivet er rikt, og er i stor grad blitt samlet under korrespondanse etter tema. Også regnskapsmaterialet, materiale angående abonnenter og personalforvaltning er bevart i relativt stor grad. Noe billedmateriale fins, spesielt av transformatorer.

Mulige tema / problemstillinger

- Etablering og drift av et større kommunalt elektrisitetsverk i regionen.
- Kommunenes rolle som deltakere i kraftutbyggingen på tidlig 1900-tall.
- E-verkets forhold til sine abonnenter og kunder
- Elektrisitetsens betydning for industriutvikling.

Andre aktuelle arkiv

Arkiver etter e-verk fra andre kommuner i Agder

Mandal kommunearkiv. Spesielt formannskap/bystyre og tekniske arkiv som bygningsråd

Elektrisitetsilsynets arkiver

Ulike bedriftsarkiver

ARKIV- P.6

*Forsyningsnemnder i ulike kommuner, 1939 - ca. 1955***Depotinstitusjon**

Interkommunalt arkiv Vest-Agder (IKAVA)

Arkivfaglig kontakt

Bård Raustøl

Fagområde

Sosialhistorie

Historikk

Etter lov av 9.7.1939 var det opprettet forsyningsnemnder i alle kommuner. Hovedoppgaven var å sikre befolkningen de nødvendige varer til livets opphold. Det vil si å skaffe tilgang på viktige varer, føre tilsyn med omsetningen, lage oversikter over lagre og reservelagre, sørge for forsvarlig rasjonering og utdeling av rasjoneringskort for en mengde varer. Forsyningsnemndene var organisert på samme måte som provianteringsrådene under og etter første verdenskrig og fikk mange av de samme gjøremålene.

Arkivene

Arkivet etter forsyningsnemnda i Søgne er meget omfattende. Det inneholder møtebøker, kopibøker, journaler og korrespondanse. I tillegg er det bevart store mengder registre, rasjoneringskort og tilvisningskort for en rekke ulike varer: poteter, kjøtt, melk, kaffe, sukker, smør, sko, tekstilvarer, bensin, såpe m.m. I tillegg til materialet fra Søgne oppbevarer IKAVA arkivene etter forsyningsnemndene i en rekke andre kommuner i Vest-Agder. Aust-Agder kulturhistoriske senter (AAks) har tilsvarende arkiver fra kommuner i Aust-Agder. Arkivene varierer i omfang, ordningsgrad og tilgjengelighet.

Mulige tema / problemstillinger

- Befolkningens kår i det daglige under 2. verdenskrig.
- De lokale styremakters arbeid for befolkningen under og like etter 2. verdenskrig.
- Eventuelle motsetninger mellom folk i primærnæringene og befolkningen i byene (de som produserte varer, og de som mottok)

Andre aktuelle arkiv

Arkiv etter forsyningsnemnder i andre kommuner i Agder

Arkiv fra provianteringsråd (1. verdenskrig)

Formannskap/kommunestyrearkiver

Arkiv etter ulike nemnder som vedutvalg, hesteutskrivingsnemnd, rasjoneringsnemnder, priskontroll, næringsnemnd m.m.

Arkiv fra fylkesmenn, lensmann/politi og militære arkiv

ARKIV-P.7

Fattigvesenets arkiver i ulike kommuner, ca. 1750 til 1940

Depotinstitusjon	Interkommunalt arkiv Vest-Agder (IKAVA)
Arkivfaglig kontakt	Bård Raustøl
Fagområde	Sosialhistorie / politikk

Historikk

På 1700-tallet ble det opprettet fattigkommisjoner i hvert stift i landet. Disse hadde som oppgave å sørge for at syke, gamle og fattige fikk den hjelp (almisser) de behøvde. Kommisjonene var sammensatt av presten, lensmannen og to sognemenn. Ved formannskapslovene i 1837 fikk kommunene ansvar for fattigstellet. Ved fattigloven av 1845 fikk fattigkommisjonene rett til å fastsette avgifter på øl, vin og brennevin. Fattigvesenet i hver kommune ble nå delt inn i flere distrikt. Fattigloven av 1900 gjaldt både by og land. I 1948 endret fattigstyret navn til forsorgsstyre.

Arkivene

Arkivmaterialet etter fattigkommisjonene er innholdsrike. Fra 1700-tallet er det for et fåtall kommuner bevart møtebøker eller noe regnskapsmateriale. Utover på 1800-tallet øker omfanget av arkivmaterialet. For de fleste kommuner er det nå bevart møtebøker, kopibøker, journaler og regnskap. Arkivene inneholder mye korrespondanse, både brev fra offentlige myndigheter og fra de fattige selv. I tillegg finnes det fortegnelser over de fattige, bl. a. i protokoller over understøttede og i fattigmannntallet. Arkivene etter fattigvesenet er gode kilder til å belyse sosiale forhold i byer og bygder. En del av det eldre arkivmaterialet er skrevet med gotisk håndskrift.

Mulige tema / problemstillinger

- Analyse av hvordan det offentlige tok seg av de trengende i ulike perioder i ulike kommuner.
- Fattigvesenets økonomi. Hvem betalte fattigskatt, hvem mottok støtte, og hvor mye.
- Fattigvesenet. Forskjeller by – land.

Spesieller forutsetninger for bruk av arkivet

Leseferdighet i gotisk håndskrift

Andre aktuelle arkiv

Andre kommunale arkiv, spesielt arkiv for formannskap / bystyre, overformynderi, skolearkiv og likningsvesen

Arkiver etter biskop, prest, sorenskriver og lensmann

Rettsarkiver

ARKIV- P.8

*Flekkefjord havnearkiv, 1830 – 1965***Depotinstitusjon**

Interkommunalt arkiv Vest-Agder (IKAVA)

Arkivfaglig kontakt

Bård Raustøl

Fagområde

Økonomisk historie

Historikk

I kystbyene langs agderkysten var havnen selve livsnerven i samfunnet. Den lokale havneadministrasjon vokste fram fra 1700-tallet. Ved forordning av 16. 9. 1735 ble havnekommisjoner opprettet som styrende organer for havnevesenet og besto av magistrat, loskaptein og en sjøkyndig borgerrepresentant. Kommisjonenes viktigste oppgaver var oppsyn og utvikling av havneforholdene i byer og uthavner. Alle større havner hadde en egen havnefogd. Denne skulle tilse at lasting og lossing foregikk på en forsvarlig måte og at havnetrafikken gikk uhindret. Havneloven av 1827 ga havnekommisjonene mulighet til å opprette en egen havnekassee for å styrke havnenes økonomiske utvikling. En ny lov i 1894 fastsatte at byene skulle ha egne havnestyrer. Også uthavnene kunne ha havnestyrer.

Arkivet

Arkivet fra Flekkefjord havnevesen strekker seg fra 1830-årene og framover. Det er bevart møtebøker, kopibøker, journaler, regnskap og korrespondanse. I tillegg fins noe materiale som omfatter kart og tegninger. Mye av det eldste arkivmaterialet er skrevet med gotisk håndskrift.

Mulige tema / problemstillinger

- Utvikling og drift av Flekkefjord havn
- Havnas betydning for sjøfart og kystkultur i ulike tidsperioder

Spesieller forutsetninger for bruk av arkivet

Leseferdighet i gotisk håndskrift

Andre aktuelle arkiv

Andre havnearkiv for eksempel fra Mandal, Kristiansand, Farsund, Grimstad og Arendal

Statlige havnearkiv

Arkiver etter bygningsråd, reguleringskommisjoner og andre tekniske arkiv

Arkiv etter hjelpekassen for sjøfolk i Flekkefjord

Formannskap, bystyre og magistrat

Tollarkiver

Mønstringsarkiver

Privat arkiv etter rederier m.m.

ARKIV- P.9

Arkiver etter skolevesenet i ulike kommuner, ca. 1750 til 1965

Depotinstitusjon	Interkommunalt arkiv Vest-Agder (IKAVA)
Arkivfaglig kontakt	Bård Raustøl
Fagområde	Kulturhistorie / politikk

Historikk

Det moderne skolestellet har røtter tilbake til 1700-tallet. Skoleforordningen av 1739 fastsatte innholdet i undervisningen. Skoleplakaten av 1741 fastsatte at amtmannen og prostens skulle opprette en skolekommisjon i hvert sogn. Denne fikk ansvaret for skolebudsjettet og for organisering av undervisningen. Den skulle også utlikne skoleskatt fra innbyggerne. I 1837 ble skolestyret trukket inn i den kommunale virksomheten.

Skoleloven av 1860 svekket embetsmennenes innflytelse på skolestyret til fordel for folkestyret. Skolekommisjonene skulle fra nå av være sammensatt av presten, kapellanen, en representant for lærerne, ordføreren og et antall kommunalt valgte medlemmer. Kommisjonen delte kommunens skoler inn i kretser og la fram budsjett for formannskapet. Med folkeskoleloven av 1889 ble skolestyrene pålagt å utarbeide skoleplaner. Skoleloven av 1936 fastsatte at medlemmer av skolestyret skulle være valgt inn i kommunestyret.

Plakaten av 1741 fastsatte at prestegjeldene skulle deles inn i ulike skoledistrikt. Det ble etablert omgangsskoler etter geografiske inndelinger, på landet vanligvis en skole pr. bygd. De ulike deler av hvert distrikt hadde skole et par måneder i året. Skoleloven av 1827 ga påbud om å føre protokoller med lister over hvert barn. Loven av 1860 delte skolekommunene opp i kretser, som oftest med en fast skole. Samtidig ble det oppnevnt tilsynsmenn for hver krets. I 1889 fikk hver krets et tilsynsutvalg. Det ble holdt kretssmøte en gang i året, der alle over 25 år hadde stemmerett. Fra 1959 ble det obligatorisk med lærerråd i skolene.

Arkivene

I skolestyrenes arkiver finnes det møtebøker, journaler, kopibøker, regnskap og korrespondanse. Arkivene strekker seg for mange kommuner tilbake til tiden før 1837. Skolestyrenes arkiver inneholder bl.a. opplysninger om drift av skolene, bygging av skolehus, spørsmål om undervisningen og ansettelse av lærere. De enkelte skoler har arkiver etter tilsynsutvalg og lærerråd, dagbøker, skoleprotokoller, karakterprotokoller og noe korrespondanse og regnskap. Det eldste materialet skriver seg fra andre halvdel av 1700-tallet. Men tidsrommet arkivet dekker, varierer fra kommune til kommune.

Mulige tema / problemstillinger

- Kommunenes rolle i utbyggingen av skolevesenet i by og bygd
- Ulike problemstillinger knyttet til elever, undervisning, fag og karakterer
- Moralske, etiske og disiplinære forhold i skolen

Andre aktuelle arkiv

- Kommunearkiver, formannskap og kommunestyre.
- Arkiv etter folkeboksamlinger
- Geistlige arkiver
- Statlige skolearkiver

ARKIV- P.10

*Ulike arkiver vedrørende "de reisende", ca.1860- 1910***Depotinstitusjon**

Statsarkivet i Kristiansand (SAK)

Arkivfaglig kontakt

Roger Tronstad

Fagområde

Sosialhistorie

Historikk

Fattigvesenet i Norge ble etablert i andre halvdel av 1700-tallet og var hovedsakelig rettet mot tiggere og reisende ("omstreifere"). Stiftsdireksjonen opprettet fattigkommisjoner og fattigkasser som skulle finansiere fattigvesenet. Gårder i prestegjeld på landet ble inndelt i kretser, legder, med ansvar for å underholde fattige. Legdene på landet ble regulert av prost, fogd, sogneprest og lensmann. Sognepresten var medlem av fattigkommisjonen og førte regnskapet. Opplysninger om de reisende er derfor ofte knyttet til informasjon om fattigstell og kan finnes i flere ulike embetsarkiver.

Mulige tema / problemstillinger

- Kartlegging av reisende mht. alder, kjønn, hjemsted, vandringsveier
- Omfang og art av kriminelle handlinger
- Lovgivningen om løsgjengeri og betleri
- Samfunnets oppsyn og fattigstøtte

Arkivsaker

- Amtmannen i Nedenes
 - eske 1214 Omstreifere 1865-1891
 - eske 1215 Omstreifere 1900-1910
 - eske 1216 Omstreifere 1900-1910
- Stiftamtmannen i Kristiansand
 - eske 1938 Bl.a. reisende 1868-1889
- I amtmennenes brevjournaler/-registre kan man for enkelte perioder slå direkte opp på emnet Omstreifere
- Bispearkivet: visitasberetninger, korrespondanse
- Prostearkiver: visitasberetninger, korrespondanse
- Prestearkivene: kallsbøker, korrespondanse
- Stiftsdireksjonens arkiv
- Folketellinger
- Mange reisende ble tiltalt og dømt for kriminelle handlinger. Derfor kan man finne mange opplysninger om bakgrunnen og livsførselen deres i forhørsprotokoller i politiarkivene og i justis- og domsprotokoller i domstolsarkivene. Disse protokollene har som regel navneregistre.
- Kommunenes fattigvesen. Depot: Interkommunalt Arkiv i Vest-Agder og Aust-Agder-Arkivet.
- Eilert Sundts beretninger om "fantevesenet" (trykt i 1862).

Spesielle forutsetninger for bruk av arkivene

Leseferdigheter i gotisk håndskrift